

DESPRE MARILE TEME RELIGIOASE DIN CULTURA VINÇA

*Gheorghe Lazarovici**, *Cornelia-Magda Lazarovici***

Cuvinte cheie: *cultura Vinča, teme religioase*
Keywords: *Vinča culture, religious themes*

About the Great Religious Themes of Vinča Culture (Abstract)

In this study we made a quite large presentation of some important religious themes of Vinča culture, one the most important civilization of Neolithic period. Based on different discoveries, on literature, as well as on our own experience we have noticed that many of the main religious themes are intercorrelated.

So, we have discussed the problem of sanctuaries and cultic inventory, focus on Zorlențu Mare, Balta Sărată, as well as on Liubcova discoveries.

It was discussed and the fragmentation of idols, ritual breaking of sacred effigies, how it is right to be named, idols or figurines. We referred to the types of masks (human or animal) illustrated by Vinča plastic art. In connection with masks we have approached other problems, such as sacred liquid, symbols of power and social distinctions (cross band, belt, diagonal band etc.).

Another important theme is related with birth and sexual organs (phallus, vulva), some artifacts giving us opportunity to present analogies or similar depicting manner.

Vinča plastic art also reflect the theme man-bird, bird, flight (idol or amulets of *Zorlenț type, with anthropomorphic and ornithomorphic attributes*). *Dance and music are part of sacred, expressed through alto relief manner of rendering feminine characters on Zorlențu Mare pots; ocarina discovered at Liubcova can be considered as one of the earliest musical instruments in the area.*

We did not avoided elements related with magic, but we have underlined that is quite difficult to make difference between the white and the black magic practices, based on artifacts from Zorlențu Mare, Gornea, or Balta Sărată.

Another topic was related to the symbols and signs discovered on several objects related with sacred: idols, pots, altars, table/altars, candles, sacred house, tablets, plates, discs, buttons, and breads. Analogies and similarly discoveries have been presented with reference to our database, *Scrierea* (Word), as well as the *Danube script*. Analyzes of different artifacts has underline other important themes, such as *sacred marriage, oranta* (worship position), throne etc.

Most of the religious themes of Vinča culture as in other civilizations are related with events of humans and cycles of nature, sacred and profane being in an inextricably dependence.

Civilizație a Neoliticului dezvoltat, cultura Vinča aduce și dezvoltă noi teme religioase, unele fiind cunoscute încă din Neoliticul timpuriu, în timp ce altele sunt dezvoltate acum. Nu trebuie neglijate nici fenomenele locale, care uneori creează anumite teme religioase sau variații

ale lor¹. Cel mai frecvent acestea se pot observa în plastica neolitică (altărașe, idoli, amulete etc.), în forma idolilor, în poziția lor (în picioare sau șezând) sau a unor părți din corp (mâini, cap, mască, sex ș.a.). Dacă privim pe o scară mai largă, în lumea din sud-estul Europei și Anatolia, mai bine zis în vestul Asiei, constatăm că sunt zone în

* Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu; ghlazarovici@yahoo.com.

** Institutul de Arheologie, Iași; magdamantu@yahoo.com.

¹ De exemplu, la Pavlovac sunt zeci de idoli bărbățești la nivel Starčevo-Criș Vinča A, pe când la noi, în Vinča A, avem un sigur exemplar, la Gornea.

care permanent au avut loc contacte și schimburi etno-culturale. De aici și unele teme sau manifestări religioase comune, în care observăm o oarecare unitate a unor elemente. O lucrare monumentală, de sinteză, despre plastica neolitică din sud-vestul Europei, dar și cu teme mari din Anatolia, a lui Svend Hansen este cea mai bună dovadă a acestor fenomene².

Încă din PPN apar temple și sanctuare, cu statui monumentale, coloane, arhitectură religioasă bine definită, cu evoluții ce se întind în timp la peste un mileniu³. Chiar dacă lucrurile nu continuă în acest fel mai apoi, în civilizațiile Neoliticului timpuriu cu ceramică din Anatolia apar zeci de sanctuare comunitare sau casnice, unele așezări pot fi considerate adevărate orașe (Çatal Höyük, Hacilar și altele), încât se poate vorbi de stațiuni în care sacrul domină profanul⁴. Chiar și în regiunea dunăreană, la Lepenski Vir se poate vorbi de un centru cultic⁵ pentru comunitățile preneolitice/neolitice timpurii din zonă. Noi considerăm că cele 6–7 grupări de locuințe de la Lepenski Vir, din mai toate nivelele, aparțin unor „înțelepți”, care joacă rol de vindecători, cu atribuții și inventare cultice ce depășesc inventarul șamanilor.

Amplora manifestărilor religioase depind și de gradul nostru de cunoaștere, înțelegere și interpretare, având fațete multiple, mâncarea, băutura, muzica, dansul erau folosite pentru a obține forța sacrului. Dacă acestea sunt valabile și pentru șamani este greu de precizat, dar să nu uităm că de regulă șamanismul este întâlnit cu predilecție la populațiile de vânători, fiind mai vechi. Încă din Neolitic apar teme religioase bine definite, cu inventar cultic legat de temple, sanctuare comunitare (obiecte, statui, altare monumentale ș.a.) și casnice. Dacă analizăm o singură civilizație sau o zonă restrânsă, atunci situațiile depind de mărimea și importanța cercetărilor sau obiectivelor.

Înainte de a dezbate situațiile din cultura Vinča sunt necesare câteva precizări privind unii termeni legați de unele aspecte ale vieții spirituale. Noi considerăm că templele, sanctuarele comunitare sau casnice presupun o structură și organizare religioasă. Primele temple din PPN ne arată că încă

de la acea vreme exista o arhitectură religioasă⁶. Statui, coloane monumentale, altare din acele temple, bănci și altele sunt elemente care se regăsesc în Neoliticul dezvoltat în regiunea de care ne ocupăm, cum sunt situațiile din culturile Vinča și a Banatului. Acestea presupun organizare și o structură. Persoanele care făceau legătura între închinători, între aceste locuri sacre și divinitate sau forțe supranaturale erau persoane cu funcții oficiale, adică preoți sau preotese. Nu ne imaginăm că un șaman oficia în aceste temple sau sanctuare; de altfel o amplă lucrare a lui Brian Hayden despre aceste probleme definește șamanul ca o persoană cu funcție socială, care, cu ajutorul spiritelor păzitoare atinge ecstasia în scopul de a crea un raport cu lumea supranaturală în numele membrilor săi de grup⁷. Același autor definește ca arie de răspândire a șamanismului zonele din nordul Asiei, unde ocupațiile specifice sunt legate de vânătoare. Asta nu înseamnă că anumite practici legate prin dans, anumite ritualuri moștenite s-au stins. Ele sunt prezente și în vremuri mai recente prin magie neagră⁸ sau albă și altele.

Bibliografia bogată a problemelor nu ne permite să le dezbatem pe larg, de aceea ne referim la unele situații punctuale, pe unele unele le-am dezbătut în studii privitoare la templele, sanctuarele casnice, sanctuarele comunitare, piesele monumentale din acestea⁹; unii colegi au reluat aceste probleme¹⁰, alți

⁶ Rollefson 1998; 2005; Hauptmann 1993; 2007; Hayden 2003, 198–199, 204, fig. 6.20; Hauptmann – Schmidt 2007; Özdoğan 2007, 61; *** *Vor 12.00 Jahren 2007*; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006, 29, fig. 1.17; Kovács 2010.

⁷ Tokarev 1974, 81; vezi opinii mai vechi și bibliografia la acesta: Hayden 2003, 46 și urm., 151, 210, 285, 288, 310, 329, 351, 367, 370, costum 47E, 69, 467, 58, 344.

⁸ Un exemplu de studiu pentru piese din Banat la: Luca 1989, 75; Drașovean 1997; 1998, Petrescu 2005–2005, 90; vezi și bibliografia la ei și altele: Tokarev 1974, 78; Frazer 1980, 31.

⁹ Renfrew 1985, 2; Hegedűs – Makkay 1987; Gh. Lazarovici, Maxim 1995, 102, 179–181, pl. XVIII–XIX; Gh. Lazarovici – C.-M. Lazarovici 2006a; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006.

¹⁰ Petrescu-Dîmbovița, Rădulescu 1953, 7 sqq; Petrescu-Dîmbovița et alii 1954, 7 sqq; 1955, 165 sqq; Petrescu-Dîmbovița 1959, 63 sqq; 1962; Makarević 1960, 282, 290, fig. 1; Makkay 1971, 138; Vlassa 1972, 18–21, 32, 34–36, 38–40, 43–45; Aldea 1974, 40–47, fig. 1–4, apud Moga 1947–1949, 71; *** *Preistjug Zem 1979*, II, pl. XXIVa/b; Gimbutas 1984, 74, 25; 1991, 261, fig. 7–59-a-b; Kitanovski et alii 1990, 108, fig. 3, 5; Jovanović 1991, 120, n. 9; Gh. Lazarovici, Dragomir 1993, 10–11; Monah 1997, 35; 255, 3–1; Ursulescu et alii 1999; 1994, 363–367; 1996a; 1996b; 1996c; 1996d; 1997, 29, 65, n. 241, pl. XV/1–3; 37–42; 2001, 88–90, 154, 158, fig. 6, plan 2a; Ursulescu 2002, 3–7; Monah D. et alii 2003; C.-M. Lazarovici 2004; Schier 2005.

² Hansen 2007, 1; 2007, 2.

³ Hauptmann 1993; 2000; 2003, 2007; Hauptmann – Schmidt 2000.

⁴ Mellaart 1967, 92; 1975, 45, 46, 101, 108; Müller-Karpe 1968, II, 569, Kat. 66, Taf. 105/20; Eliade 1981, 46; Monah 1982, 11–13; 1997, 35; 2002, 11–13; Ursulescu 1992; 1995; 2000; 2002; Monah et alii 2003; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006, 29, fig. 1.17; Hauptmann 2007, 86; Özdoğan 2007, 61; Kovács 2010.

⁵ Srejiović 1967, planurile nivelelor Ia – Ie; Babović 2006.

au dezbătut în teze de doctorat anumite aspecte¹¹ sau le-au dezvoltat, dar din păcate doar unele au fost publicate sau doar părți din ele¹².

Pentru a restrânge vastul subiect ne vom ocupa acum de unele manifestări din cultura Vinča. Aceasta o vom exemplifica cu materiale și situații din cercetările noastre și ale celor care s-au ocupat de aceste probleme din zonele învecinate. Desigur, trebuie să amintim că au fost nenumărați filozofi ai culturii și vieții religioase cu mari sinteze, cum ar fi Mircea Eliade, Marija Gimbutas, Vladimir Dumitrescu, Dan Monah și alții, prea cunoscuți și alte zeci de lucrări pe care nu le putem aminti aici, dar le vom prezenta la situațiile și materialele analizate mai jos.

Sanctuarele și inventarele cultice

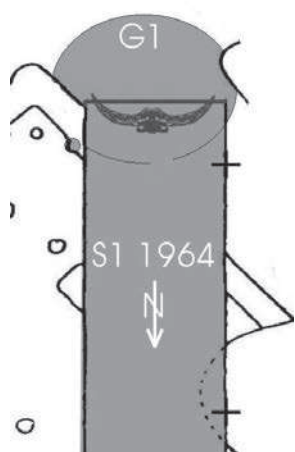

Fig. 1. Zorlențu Mare, depunere rituală.

Sanctuarele au un rol important deoarece sunt expresia unui sistem religios comunitar organizat. În unele situații se poate vorbi de temple, cazul din cultura Banatului de la Parța¹³, unde statuile, altarele sau vetrele monumentale sunt un indiciu pentru temple și sanctuare comunitare (sunt peste 50 de cazuri în bazele noastre de date)¹⁴.

¹¹ Sub conducerea lui Gh. Lazarovici: Merlini 2009; Angeleski 2011; Adela Mates-Kovacs ș.a.

¹² Kovács 2010.

¹³ Gh. Lazarovici 1985a; 1986a; 1998a; 1998b; Lazarovici et alii 1991; 2001, 204 sqq.; Monah 1997, 32; Gh. Lazarovici – C.-M. Lazarovici 2002; 2003; 2005; 2006a; 2007; 2008; 2008a; 2008b; 2009; 2010; 2009/2010; 2010a; 2010b; 2010c; C.-M. Lazarovici 2004; 2006; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006 s.v. sanctuare; 2007 s.v. sanctuare; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici WEB.

¹⁴ Enumerăm doar câteva: Sandars 1968/1985, 203, fig. 179b; Paul 1965, 5 sqq., fig. 1–4, pl. I-II; 1992, 104–106, LII/2–3, 107–108; Aldea 1974, 40–47, fig. 1–4; Ordentlich, Chidioșan 1975; DEAVR 1980, 302; Gimbutas 1984, 81, fig. 34; Banffy 1986, 156; Hegedűs, Makkay 1987; Karmanski 1989–1993, 1; Marangou 1992, 184, n. 315–316; Monah

După câte am observat la Parța, sanctuarele sunt amplasate în centrul stațiunii, fapt constatat și la Zorlențu Mare (în unul din centre sau într-un centru vechi). În unele cazuri există asemenea centre social-religioase, precum Lepenski Vir¹⁵ sau Gura Baciului (arbori/coloane)¹⁶, unde nu sunt sanctuare în centrul stațiunii sau alte obiective cu caracter social sau de prestigiu, ca și în cazul sanctuarelor din natură¹⁷.

La Zorlențu Mare (cu unul sau mai multe centre, ca la Stubline-Crkvine¹⁸), în nivelele 7 și 6, în zona centrală a stațiunii se mai afla o depunere rituală, legată foarte probabil de un ritual de întemeiere a așezării (fig. 1), deoarece acea piațetă se păstrează în toate etapele de locuire. Este vorba de un trofeu de la un taur sălbatec (cu fața spre nord) cu deschiderea între coarne de peste 1 m deșupra într-o groapă, un bothros (din Secțiunea 1/1964)¹⁹ care pornea din pământul galben de la –2,20 m și cobora până la –3,15 m. Lângă această groapă, spre SV, se aflau două gropi de stâlp, care nu țineau de nici una din locuințele din vecinătate, ce ar putea fi legate de unul sau doi stâlpi centrali, ca în situația de la Gura Baciului.

Într-o construcție din nivelul 6 de la Zorlențu Mare (din zona centrală a stațiunii), s-a descoperit un cap monumental din lut (circa 35 × 15 cm), aflat foarte probabil pe un perete sau coloană (?), în partea de răsărit a încăperii. Capul monumental are o mască triunghiulară cu nas mic în relief, cu urmele unor tatuaje pe frunte, formate din „V”-uri, semne ce apar și pe unii idoli sau altare și în „scrierea dunăreană” (fig. 4)²⁰. Pe față și gât se observă urme de pictură roșie aplicate peste un slip. Inventarul complexului nu s-a putut reconstitui în întregime, dar vasele descoperite, din pastă fină și semifină, aveau un decor vinčian specific

1997, 34, n. 49; Mantu – Țurcanu 1999; Lazarovici et alii 2001, I.1, 237, 246; Marinescu-Bilcu 2002, 149; Andreescu 2002, 13; Radunčeva 2003, fig. 63, 66, 68; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006, 55, fig. I.68–70; Gh. Lazarovici – C.-M. Lazarovici 2010a, fig. 10; Gligor 2009, 204–206; bucrania: *PrehistJugZemalja* 1979, pl. LXXXVI/5; Jovanović, Glisić 1961; Jovanović 1991.

¹⁵ Srejojić 1969; Gh. Lazarovici – C.-M. Lazarovici 2006, 55, fig. I.68–70; Gh. Lazarovici – C.-M. Lazarovici 2010, fig. 10.

¹⁶ Stanković 1986; Vuković 2004, 84, fig. 1; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006, 72/73, fig. IIa.10b/11a.

¹⁷ Gh. Lazarovici – C.-M. Lazarovici 2005; 2010b; 2011.

¹⁸ În urma prospectărilor s-a constatat că în unele stațiuni mari sunt mai multe centre, ca în cazul ilustrat de Crnobrnja 2011, fig. 2.

¹⁹ C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006, 72/73, fig. IIa.10b/11a.

²⁰ C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006, 152–156.

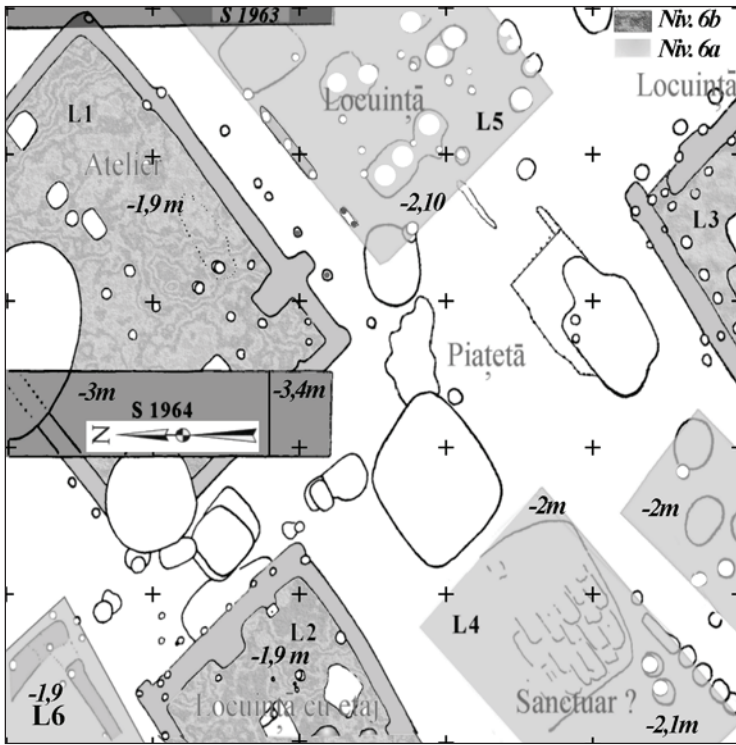

Fig. 2. Zorlențu Mare, nivel 6, Locuința 4.

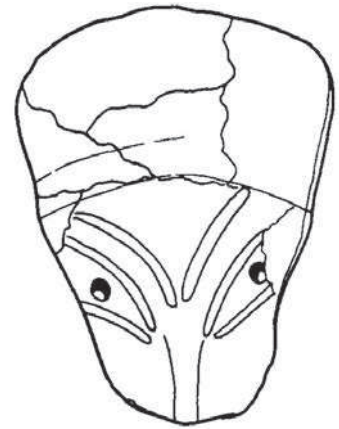
Fig. 3. Zorlențu Mare, idol in situ.

a

b

c

Fig. 4. Capete monumentale: a) Gornea; b) Zorlențu Mare, Vinča A (foto și reconstituire Gh. Lazarovici); c) bucraniu din sanctuarul de la Kormadin.

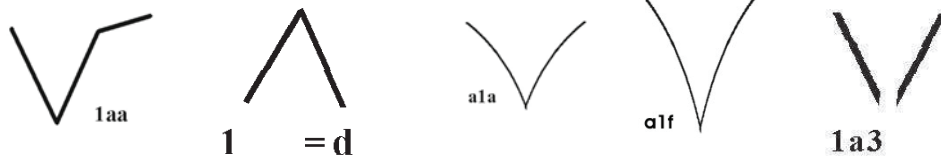

Fig. 5. Coduri din scrierea dunăreană.

(benzi incizate, caneluri și pliseuri, caracteristice pentru Vinča B)²¹.

La Balta Sărată s-a găsit o construcție deosebită, care avea în interior mai multe vetre, casete, o coloană din lut nears, similară cu cea de la Parța din Sanctuarul 1 și altele²².

Mai deosebite în sanctuare sunt coloanele nearse, stâlpii care au uneori anumite elemente arhitectonice, decoruri, capete, bucranii lipite cu lut²³.

Desigur, coloana și arborele cosmic sunt interpretate ca legătura din Cer și Pământ, *axis mundi*, o caracteristică a sanctuarelor comunitare²⁴.

Dintre acestea amintim *Coloana apei* de la Balta Sărată²⁵, ce include resturile unei coloane de lut nears, aflată în colțul de est al locuinței 18, în nivel Vinča B1.

Coloana avea la bază o structură de pietre de râu, iar în mijlocul lor erau resturile unui picior de cupă. Coloana a fost înfiptă circa 10 cm în pământ. După aceste atribute am considerat că este vorba de un sanctuar casnic al uneia din cele șapte preotese. La moartea ei au ars casa, au depus rășnițele cu fața în jos, iar chirpiciul unui perete a fost împins peste depunerile ritualice de abandonare. La construcția complexelor L18 și L22 de la Balta Sărată, dar și în altele, și mai apoi la abandonarea lor, au fost depuse câte șapte piese: una cu fața în sus și șase cu fața în jos formate din rășnițe și lustruitoare sau câte trei și patru în gropi apropiate. În mod evident avem de a face cu ritualuri legate de simbolistica rășniței și a numărului șapte. Aceste depuneri, cele trei vetre-platforme din centrul locuinței ne-au determinat să considerăm că a aparținut uneia din cele șapte preotese, ale căror rosturi sunt legate de rășnitul cultic, o temă adesea întâlnită în sanctuare sau machete de sanctuare, dar și în *bothros*-uri²⁶.

²¹ Desele mutări și reinventarii ale muzeului din Reșița nu au permis reconstituirea inventarului aceluși complex cercetat de Gh. Lazarovici. Mai târziu am realizat că statuete monumentale nu se află pe „toate zidurile”, după o expresie românească.

²² Lazarovici et alii 2001, 112–113, 116, 209, 268, 275, fig. 88–89, 165–168, 170, Pl. 2, 60/4.

²³ *PrehistJugZemalja* 1979, 145–146, 154, 155–158, 184–185, 251, 657, pl. LXXXVI/5; Lazarovici 1998, 14, cat. 9, fig. 8; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006, 3, 12, 29, 30, 40, 48–49, 196, 276, 352–355.

²⁴ Eliade 1981, 42, 51; Lazarovici et alii 2001, 209–211; Monah 1997, 207; Ursulescu – Tencariu 2006, pl. VIII/2–3.

²⁵ Dumitrescu H. 1970, 18; Dumitrescu Vl. 1974, 170, 477–479, 487/1; 1985, 69; Eliade 1981, 51, n. 46; Gimbutas 1984, 78–80; Monah 1997, 34, n. 47; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006, fig. IIIa.50b, 51b-d; House 28: Lazarovici – Petrescu 2003.

²⁶ Makkay 1978, 13.36; 1983; 1986a; 1987; Liamic – Valovic 1982, 429–431.

De altfel, rășnițe în podea sunt cunoscute încă din PPN (la trecerea spre Neoliticul timpuriu²⁷), la Gura Baciului (în sanctuarul casnic P27a și în mormântul M7, dar și în M4 din platforma 4) și altele²⁸, dar și în complexe de cult din Epoca Cuprului la: Turdaș²⁹, Trușești (sanctuar 5, L38.2), Hăbășești și altele³⁰.

De la Liubcova, din nivel Vinča B, provin două picioare monumentale de altare (unul de 6–8 cm, altul cu dimensiuni de peste 18–19 cm) găsite în același complex, de aceea considerăm că aparțin unui sanctuar casnic.³¹ Piese similare de altar mai mari au fost descoperite în culturile Precucuteni, la Isaiia, sau în Cucuteni la Traian – *Dealul Fântânilor* și la Ruginoasa³². La piesele menționate de la Liubcova se mai adaugă două altare de mari dimensiuni (9 × 11 și 11 × 18 cm), găsite în alte locuri, dar asemenea dimensiuni sunt obișnuite în toate fazele culturii Vinča.

De altfel, în cultura Vinča sunt cunoscute mai multe sanctuare neolitice la Vinča, Kormadin, Gomolava, Opovo și poate altele cu piese monumentale³³ (bucranii, mese altar de mari dimensiuni decorate, capete monumentale de tauri și altele).

Desigur la interpretarea acestora ca fiind sanctuare comunitare sau casnice ne bazăm în primul rând pe săpăturile la templele și sanctuarele de la Parța care ne-au oferit prilejul ca în repetate rânduri să analizăm și să identificăm asemenea construcții din Neoliticul și Epoca Cuprului din sud estul Europei.

²⁷ Mellaart 1975, 76; Müller-Karpe, 1968, 314; Rosenberg 2007, 54.

²⁸ Vlassa 1972, 22; 1972b, 191; 1976, 255, fig. 52, 13/3; Gh. Lazarovici, Maxim 1995, 148, 180, 185, pl. IV/1–2, V/4.

²⁹ Luca 1996a; 1996b; 1996c; 1996d; 2001, 88–91, 158, fig. 6, plan 2a.

³⁰ Paul 1965, 5 sqq., fig. 1–4, pl. I-II; 1992, 104–108, LII/2–3; Aldea 1974, 40–47, fig. 1–4; Gimbutas 1984, 81, fig. 34; Monah 1997, 34; Petrescu-Dîmbovița et alii 1999, 85–88, 65; Gh. Lazarovici – C.-M. Lazarovici 2003, 478, fig. 121; 2005; 2007; 2008, 115, 118; 2008b; 2009; 2010a; 2010b; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2007, 57–58, fig. Va.30.

³¹ Luca 1985; 1987; 1998, fig. 42/10–11, 43/5; 1990, fig. 8; 1990a; 1991.

³² Isaiia: Ursulescu, Tencariu 2006, 130–132, pl. VII/2; Traian – *Dealul Fântânilor*, Mantu – Dumitroaia 1997, n. 133; la Ruginoasa erau nearse, C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2012, 347, fig. VIII.67.

³³ Jovanović, Glisić 1961; Sanders 1968/1985, 203, fig. 179b: ****PrehistJugZemalja* 1979, 145, 146, 154, 155, 156, 157, 158, 185, 184, 251, 657, pl. LXXXVI/5 etc.; Jovanović 1991; Marangou 1992, 184, n. 315–316, apud Chapman; bucrania: Lazarovici et alii 2001, 270, fig. 242, prima referire la Miložčić; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006, 3, 12, 29, 30, 40, 48, 49, 196, 276.

Fig. 6. Balta Sărată, reconstituirea L17.

Fig. 7. Balta Sărată, depuneri rituale de răsnițe.

a

b

c

Fig. 8a-b: Liubcova, după S.A. Luca 1989; c, Ruginoasa, după C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici 2012.

Fig. 9. Balta Sărată, L28, „Coloana apei”.

Coloana nu trebuie separată de *arborele cosmic sau pomul vieții* și semnificațiile lui, mai ales la Căscioarele (coloana a doua avea miez din lemn), temă răspândită din PPN și până în Epoca Cuprului³⁴. Uneori stâlpii dubli din lemn din sanctuare (fig. 11, 31) din unele construcții de cult trebuie avuți în vedere, ei marcând același lucru ca și coloana, alteori cu alte semnificații, fiind în locuri centrale la Knosos³⁵ ș.a., simbolizând *axis mundi*, legătura Cer – Pământ³⁶. În cultura Vinča sunt numeroase situații de construcții de cult în care apar una sau mai multe coloane: Vinča, Kormadin și altele³⁷.

Contemporane sau ceva mai târzii sunt unele elemente de sanctuar casnic de la Liubcova, publicate de Sabin Adrian Luca, de fază Vinča C; vom insista doar asupra contextului. Este vorba despre trei piese de cult: un taur și doi idoli de tip Zorlenț. Taurul are pe piept legate două sfori, ce par a sugera un ham, dar pot fi și incizii cu caracter decorativ, deoarece și pe picioarele din spate coboară alte două linii paralele. Pe unul din picioarele taurului apare o proeminență conică. De altfel în cultura Vădastra a fost făcută dovada folosirii vitelor la tracțiune³⁸.

Sabin Adrian Luca consideră că este vorba de trusă magică. Piesele au fost descoperite în arealul

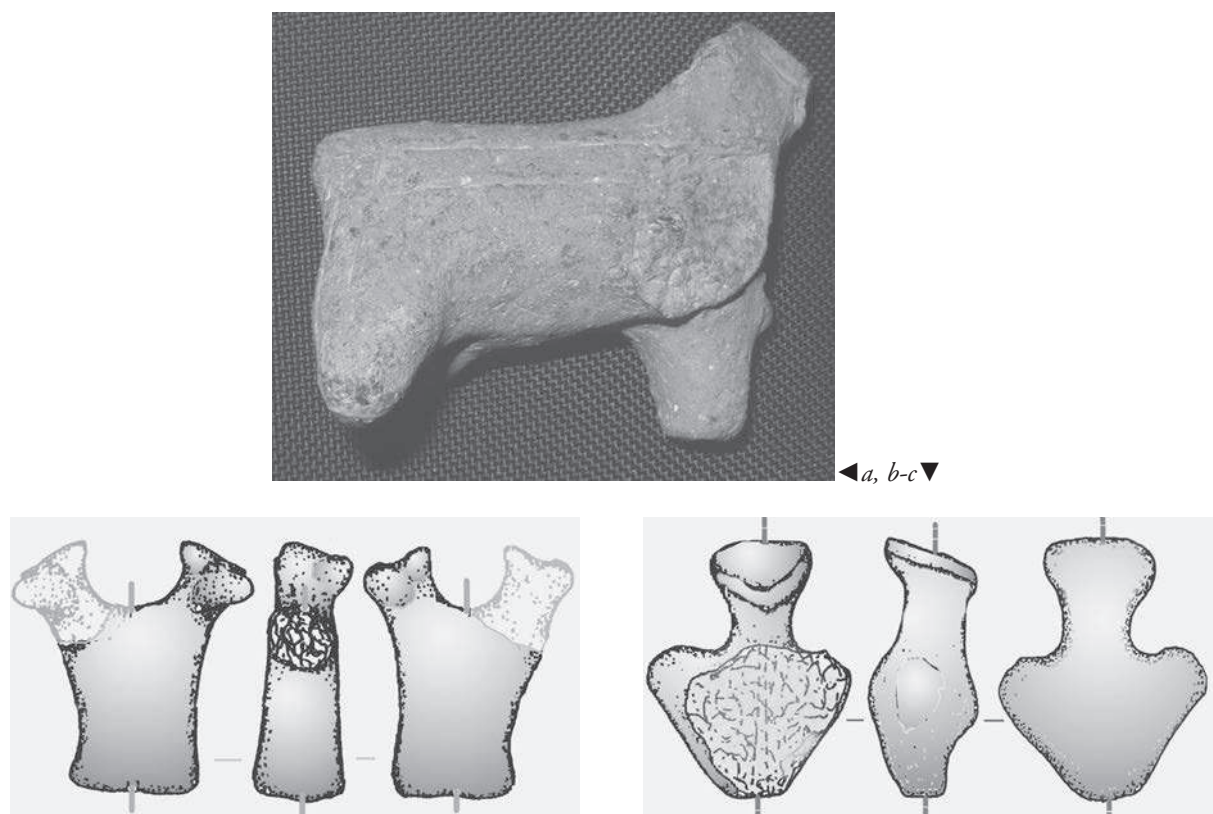

Fig. 10. Liubcova, Vinča C, inventar de preoteasă.

³⁴ Dumitrescu Vl., 1986; Dumitrescu Vl., et alii 1994; Eliade 1981, 42, 51; Rutkowski 1981, 47, fig. 4/1–2, 13/4, 12/6; Markević 1985, 16; Monah 1997, 205, 294/4; Ovcinnikov 1996, 118; Lazarovici et alii 2001, 209–211; C.-M. Lazarovici 2004; 2005.

³⁵ Picard 1948, 61.

³⁶ Eliade 1981, 42, 51; Rutkowski 1981, 47, fig. 4/1–2, 13/4, 12/6; Markević 1985, 16; Dumitrescu Vl. 1986; Dumitrescu Vl. et alii 1954; Monah 1997, 205, 294/4; Lazarovici et alii 2001, 209–211; C.-M. Lazarovici 2004; 2005.

³⁷ Jovanović, Glisić 1961, *apud* Jovanović 1991; Lazarovici et alii 2001, 270, fig. 242, Milojević îl definea ca *megaron*; alte comentarii: Lazarovici et alii 2001, 116, 209–211, 268, 275, 305, fig. 165–168, 170, 249; Gh. Lazarovici 1998, 14, cat. 9, fig. 8; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006, 352–355, 537; Gh. Lazarovici – C.-M. Lazarovici 2009, 249 ș.a.

unei clădiri la care după incendiere, pereții au fost împinși în interior, ca și în cazul Sanctuarului 2 de la Parța sau a complexului de la Balta Sărată. Noi credem că este vorba de inventarul unei preotese cu ritualuri legate de fertilitate (apa, askos-ul) și fecunditate (taurul). Idolii perforați credem că făceau parte din elementele de podoabă, de distincții (ca în fig. 10, 36). Tot unui complex cultic, sau unei truse de cult îi aparțin cele două statuetele de la Liubcova asociate cu mască și askos (vezi mai jos masca).

În urma săpăturilor de salvare de pe șoseaua de ocolire de la Caransebeș, în săpăturile recente ale colegilor Adrian Ardeș și Dimitrie Negrei în

³⁸ Mateescu 1973; 1974; Gheție – Mateescu 1970; 1971.

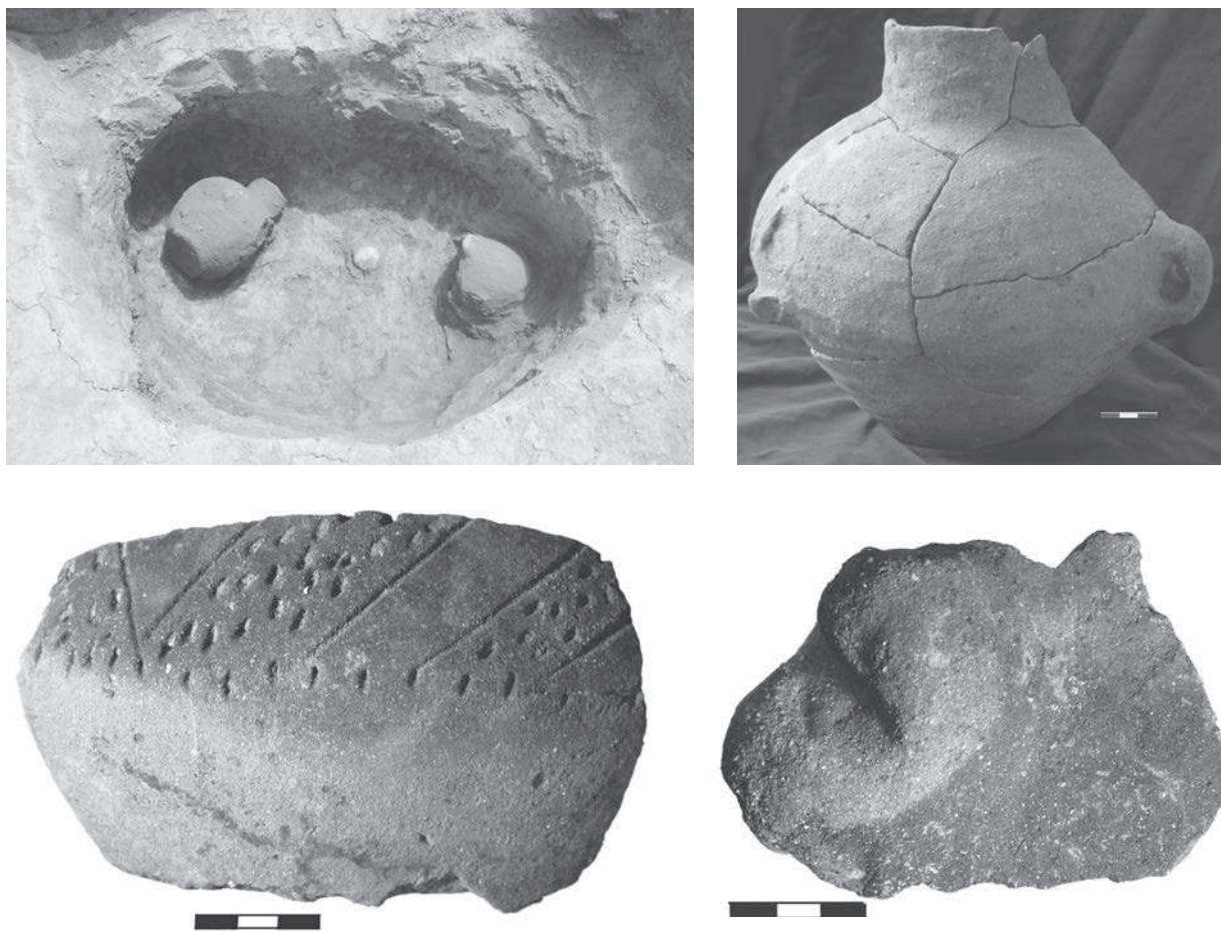

Fig. 11. Balta Sărată, după D. Negrei, A. Ardeș.

Fig. 12. Balta Sărată, după D. Negrei, A. Ardeș.

așezarea de la Balta Sărată a fost descoperit un *bothros* în care au fost depuse câteva piese de cult și un vas, toate fragmentare³⁹.

Este vorba de **complexul 29**, în care au fost depuse obiectele, un vas spart (reconstituit parțial), un altăraș de cult cu protomele și picioarele rupte, un alt picior de altar (poate de la același deoa-rece decorul și pasta sunt similare sau de la altul asemănător), un idol feminin fragmentar și unul masculin fragmentar, câteva fragmente ceramice atipice, precum și un fragment de pântec de la o amforă decorată.

Ceea ce este curios în acest caz este pasta atât la idoli, altar, dar și la alte fragmente de vase, o pastă de culoarea apropiată, cu mult nisip în compoziție (mulți idoli sunt din acest tip de pastă), deși la această vreme la Balta Sărată este și o ceramică fină decorată cu caneluri și incizii.

Depunerile și pasta acelor fragmente și idoli au o semnificație care ne scapă. Idolul feminin are partea superioară ruptă; cel de al doilea idol nu are sâni, poate fi masculin, are o mască, iar la gât pare a avea un colier sau șirag. Am insistat în mod deosebit asupra acestor asocieri de obiecte deoarece în literatura arheologică unii afirmă că acestea ar avea un rol profan sau ar fi jucării⁴⁰.

Am citat uneori din Leo Frobenius, care în observațiile sale etnologice refritoare la Africa preciza că figurinele pentru copii sunt jucării, oamenii maturi nu le acordă importanță, iar pentru bătrâni sunt piese de cult, au semnificații magico-religioase.

Despre fragmentarea unor piese de cult am insistat adesea ca fiind un ritual de abandonare, cea mai bună dovadă fiind inventarul celei numite *Lady of Tărtăria*, depunerile din groapa rituală fiind rupte ca semnificație a ieșirii lor din ritualul cultic, în schimb cei doi *phalloi* nu au fost ruși, de teamă că ar putea aduce neazuri în comunitate⁴¹.

Alte analogii pentru complexul 29 de la Caransebeș sunt din cultura Turdaș, civilizație desprinsă undeva din cultura Vinča, deci și manifestările religioase sunt corelate. Inventarul complexului de la Orăștie din L3 pare să aparțină unui bărbat prin idolul cu mai multe coliere, cu centură și opreg, reprezentând un personaj a cărui atribute sunt elemente de prestigiu⁴². Depunerea în groapă

sugerează încetarea funcțiilor cultice ale obiectelor, prin spargerea lor și așezarea în groapă, mai bine zis acel *bothros*.

Există astfel de inventare cultice, mai numeroase în cultura Cucuteni, dar și în alte civilizații, considerate inventare sau elemente ale unor sanctuare comunitare, în spatele lor fiind cei care le dețineau și foloseau în ritualurile cultice⁴³.

La Zorlențu Mare, în locuința 2 din 1964, sub dărâmurile peretelui au fost descoperiți trei idoli pe o mică suprafață, ceea ce ar presupune existența unui altar familiar.

Am analizat situațiile din sanctuare, sanctuare casnice, inventarele lor⁴⁴. Descoperirile din Banat și cultura Vinča nu sunt prea numeroase, dar deși acestea nu s-au născut în cultura Vinča, vor juca un rol important și vor fi transmise civilizațiilor ulterioare. Studiul situațiilor anterioare, contemporane sau posterioare ne permite să înțelegem descoperirile din Banat.

Deși nu este legată direct de descoperirile din Banat este necesară prezentarea unei grupări de obiecte de la Vinča – *Bielo Brdo* dintr-o groapă depistată la ▼6,6 m, aflată în vecinătatea unui cuptor și a unei aglomerări de vase dintr-o construcție de cult, cu un bogat inventar cultic; între piesele din groapă era un idol mare și un vas cu două fețe considerate de D. Nikolić, J. Vuković⁴⁵ ca inventare de cult, la nivele Vinča B-C. La acea vreme sunt sanctuarele de la Kormadin, bucraniile monumentale de la Gomolava și Vinča⁴⁶.

³⁹ Comunicare prezentată în martie 2014 la Caransebeș. Mulțumim colegilor pentru materiale și informații.

⁴⁰ Talay 1939; Bailey 2000; Hansen 2007.1, 319, n. 2.

⁴¹ Lazarovici et alii 2011, 141–144, 220, 292, 311 și bibl.

⁴² Luca 1994a, fig. 1, Loc. 3 1992–1993, Orăștie nivel superior, complex de cult, probabil inventar de preot.

⁴³ **Poduri:** Monah 1982, 11–13; 1995, 14–16; 1997, 35; Monah et alii 1983, 15–20; Mantu – Dumitroaia 1997, 109, cat. 14a-d; Ursulescu 2001b, 54, fig. 2; **Isaia:** Ursulescu 2001a, 65; **Vitânești:** Andreescu 2002, 14; **Pața:** M153, P117; Germann – Resch 1981, 3; Lazarovici et alii 2001, I.2, 33–34, fig. 12; **Blagotin S3:** Stanković 1983/1992; Vuković 2004, 84, fig. 1; și **alte:** Makarević 1960, 282, 290, fig. 1; Makkay 1971, 138; Mellaart 1975, 30, 59, 131, 186, 214–215; Todorova – Horisjan 1976; Gimbutas 1984, 25, 74, 79–80; 1991, 261, fig. 7–59-a-b; Fol – Lichardus 1988; Monah 1997, 35–36, 255, fig. 3/1, 4; Andreescu 2002, 16.

⁴⁴ Lazarovici – Maxim 1995, 102, 179–181, pl. XVIII–XIX; 102; Gh. Lazarovici – C.-M. Lazarovici 2006; 2006a; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006.

⁴⁵ Nikolić 2008, 53–55, fig. 2–4.

⁴⁶ Garašanin D. 1968, fig. 28; Jovanović – Glisić 1961; 1991; Kalicz – Raczky 1981; Babović 1984, cat. 212; Staljo 1986, cat. 218; Marangou 1992, 185; 327, 329 apud Childe; Lazarovici et alii 1981, 278/279, fig. 255/3; Gh. Lazarovici 1985a, 55, fig. VI/5–7; 1998b, 13–14, fig. 7, cat. 8; Lazarovici et alii 2001, 157–159, 250, 275, 276, fig. 121, 250/3, s.v. bucrania, 275, 276, 278, 279, 280; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006, 197, 354–355, fig. IIIa.81, fig. IIIb. 186, 187b-c.

*Fragmentarea idolilor – spargerea rituală a efigiilor sacre*⁴⁷

Cea mai mare parte a obiectelor de cult sunt descoperite în stare fragmentară⁴⁸, mai puțin unele inventare ale unor preoți/preotese păstrate în vase rămase întregi (enumerare mai sus la nota 44). Piesele depuse în *bothros*-uri sunt în stare fragmentară, din care unele le-am analizat⁴⁹. Desigur sunt și piese rupte intenționat, după cum am putut observa la Tărtăria în groapa rituală⁵⁰ sau în situațiile de mai sus amintite din cultura Vinča din Banat.

Un studiu statistic mai vechi realizat pe circa 300 idoli⁵¹ ne arată că 44 sunt feminine, iar la alte 40 nu este indicat sexul. Din cele întregi 6 sunt feminine, iar 12 au sexul neprecizat. Alte 40 statuete fragmentare nu au indicația sexului, iar 44 sunt feminine.

La cele nedefinite capul lipsește la 16 exemplare, la cele feminine la 20 de piese, la capetele de la cele feminine lipsește partea dreaptă a capului (20 situații). La cele bărbățești brațele de la unele s-au rupt ocazional, dar la altele par să fie rupte intenționat. Brațul drept este cel mai frecvent rupt. La cele feminine brațele stâng sau drept sunt rupte în număr egal. Mai numeroase sunt statuetele feminine cărora le lipsește partea dreaptă a corpului (16 fragmente). Idoli perforați întregi (cu cap și corp) cu atribute feminine (sâni) sunt două exemplare și alte șase sunt fără indicații privind sexul. La tipurile la care nu se putea identifica sexul cel mai adesea pare că este rupt brațul drept (11), iar cel stâng doar la șase exemplare. Dar la idolii perforați fără sâni este dificil de stabilit exact care din brațe este rupt.

Idoli sau figurine

Sudul Europei centrale a fost definit ca *idol religion*⁵², pentru Neolitic și Epoca Cuprului. Termenul de idol a fost negat de unii⁵³, comentat sau acceptat de alții sau a fost folosit un termen mai larg, acela de figurine⁵⁴. Ruperea, fragmentarea rituală, îngroparea lor, depunerea în vase, asocierea cu tronuri sau alte obiecte ne arată că este vorba de inventare cultice, de ritualuri magico-religioase, ca să folosim un termen mai general. Desigur că pot

fi și jucării pentru copii prin care învață numele, caracteristicile, atributele, rolul, desigur acele învățăminte sunt asociate unor mituri și ritualuri. Pentru bătrâni au sensuri mai largi. Sunt și dovezi că idolii sunt folosiți pentru magie neagră, dar cum interpretăm magia albă, care există și ea...

Problemele nu sunt foarte simple, dar a nu le discuta, comenta, interpreta înseamnă a ne face că nu vedem nimic. După părerea noastră trebuie lansate unele ipoteze și susținute. Când în unele temple, sanctuare comunitare găsim statui monumentale, statui duble, altare, mese de cult și altele, acelea nu mai sunt sculpturi sau figurine pentru a decora interiorul și nici jucării. Chiar și decorurile sunt legate de cele mai multe ori de zone cultice, pe obiecte de cult sau în zona lor. Dacă mai observăm că aceste decoruri se leagă de numerologia sacră sau de simboluri de culoare cu semnificații, atunci nu se poate neglija analiza acestor situații.

Credem că în Neolitic se poate vorbi chiar de o „liturgică” a unor situații: cel mai bun exemplu sunt cele două „conclavuri” sau „tezaur” de la Poduri și Isaiia, situate la peste 100 km distanță, în aceeași civilizație, dar cu asocieri clare legate de numerologia sacră (numele 7, 13, 21, 28, 41 etc.)⁵⁵.

Masca (tabelele 13–15, fig. 16–17)

Din baza noastră de date, ce conține peste 2100 de înregistrări (Neolitic și Epoca Cuprului), idolii vinčieni sunt în număr de peste 370, dar pe faze sunt mai puțini, nefiind întotdeauna date exacte.

Cea mai mare parte a idolilor vinčieni au mască. Am extras din baza de date 100 de piese pentru care este precizată faza. Din datele statistice de mai sus se poate observa frecvența cu care apar măștile. Cel mai adesea, capetele sunt rupte, urmate de piesele întregi cu mască. Situația pe faze este de asemenea semnificativă. Din extrageri și clasificări observăm o evoluție locală, de la cele timpurii Vinča A1-A2 (în Vinča A1 sunt prea puține piese) la cele din Vinča B1, ce formează și o serie culturală. Caracteristic pentru toate fazele sunt tipurile de mască: M3, M2 și M6. La toate trei se observă o creștere și apoi o scădere a numărului lor.

În afara celor extrase am precizat și situațiile în care apar unele piese singulare, de la cele care nu au faza precizată. Din acestea observăm o serie de variante la care masca încearcă să redea anumite trăsături în care se pot recunoaște capete de animale, fie casnice, fie sălbatice. Recunoaștem masca ce redă bucraniul (variantele lui M10), altele cu urechi de lup (tipurile M12a, M12b). Masca de tip M6 este și cea mai frecventă în stațiunea eponimă de la Vinča – *Bielo Brdo* (Tabelele 13–15; Anexa 1).

⁵⁵ Ursulescu 2001a, 53 și bibl.; 2002, 6–7; Merlini 2011e, 324.

⁴⁷ Monah 1997, 202–203; Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2008a.

⁴⁸ O analiză a părților păstrate din sud-estul Europei și vestul Asiei a fost făcută de către Hansen 2007.

⁴⁹ Macrea 1959, 427, fig. 24; Paul 1992, 104, n. 2; Lazarovici et alii 2001, 268, 285–287.

⁵⁰ Merlini 2011a, 125; 2011b, 136, 147, 150–151, fig. VIIB.23–26, 27, 29–30.

⁵¹ Lazarovici 1979, pl. XX–XXII.

⁵² Ebert RIV, VII, 19; *** Idole 1972; *** Idole 1985.

⁵³ Bailey 1994 ș.a.; Monah 2012, 228.

⁵⁴ Dicuții la: Monah 2012, 227 și urm.; Hansen 2007.1; 2007.2.

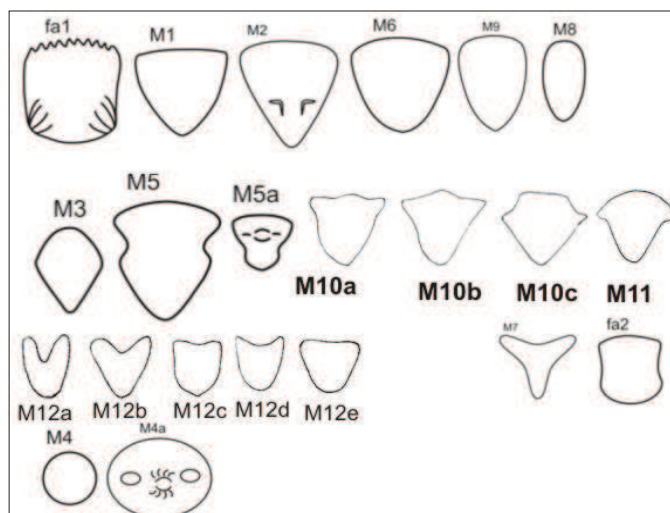
Tabel 13

	Antropomorf	Antropomorf bust	Antropomorf cap	Antropomorf față	Suma	Procent
F1b			1		1	1
M1	7		5		12	12
M2	2		16		18	18
M3	4		4		8	8
M4	2		4		6	6
M4a	1		3		4	4
M5	1	1	1		3	3
M5a	1				1	1
M6	5	2	15		22	22
M7	3	1			4	4
M8	1				1	1
M9			1		1	1
Mb			1		1	1
Hexagonală				1	1	1
Ovală				1	1	1
Fața				4	4	4
Pentagonală				4	4	4
Rotunjită				1	1	1
Triunghiulară				3	3	3
Suma	28	4	51	14	100 cca.	
Procent	28	4	52	14		100

Tabel 14

	Vinča A1 A2	Vinča A	Vinča B1
 M5a		1	
 M3	1	6	1
 M4		5	1
 M4a		3	1
 M2	2	10	6
 M5		2	1

	Vinča A1 A2	Vinča A	Vinča B1
 M6	1	12	8
 M1		4	7
 M7		1	3
 M8			1

Tabel 15.
Principalele
tipuri de mască,
cultura Vinča.

De asemenea recunoaștem masca unor animale mici, foarte stilizate, care redau ideea de animale casnice (oi, miei, poate alte cornute, poate câine), fără intenția de a le defini clar, fiind vorba de ideea de mască. Acest gen apare frecvent pe capetele brațelor la idoli cu cap mobil sau perforați, pe care i-am numit de tip Zorlenț (deoarece acolo apar în număr foarte mare: peste 300 de piese întregi și fragmentare)⁵⁶.

Cea mai bună dovadă că este vorba de mască este descoperirea publicată de către Sabin Adrian Luca și Ion Dragomir, de la Liubcova⁵⁷. Așezarea vinčiană de aici are depunerile cele mai lungi, din Starčevo – Criș III și până în Vinča C2⁵⁸.

Fig. 16. Mască de la Liubcova, după S. A. Luca, I. Dragomir 1985.

Despre mască există o vastă literatură, ea jucând un rol important în spiritualitatea lumii în diferite epoci (fig. 17⁵⁹, din Paleolitic, legate de vânătoare (fig. 17A)⁶⁰ sau alte teme mitologice (fig. 17E-H)⁶¹; în Neolitic și Epoca Cuprului (fig. 17F-G)⁶² sunt numeroase variante și tipuri, iar ele joacă un rol

important din civilizațiile antice până în vremurile noastre (în ritualurile de trecere, legate în special de alungarea spiritelor rele, de animație: dans, teatru⁶³, ș.a.) (fig. 17H). Există sute de studii, cataloage și variate tipologii, dacă ar fi să le amintim doar pe cele din preistoria noastră⁶⁴.

Și în cultura Vinča din Banat masca joacă un rol important și sunt redată câteva variante de mască; cel mai adesea sunt reprezentate doar nasul și ochii, gura nu apare sau apare mai rar (Anexa 1).

La Liubcova a fost descoperit un idol care își ține masca pe umăr în mâna stângă⁶⁵. În inciziile de pe corp se pot observa urme de incrustații cu materie albă, iar pe mască urme de culoare roșie (fig. 18a). Din cauza mâinii nu se poate aprecia exact tipul de mască.

La unii idoli se poate observa prezența unor găuri în partea superioară a capului, ceea ce ne arată că puteau fi puse pene, flori, frunze care să împodobească chipul.

Mască, semne ale ritualurilor magico-religioase și distincții

Tema lichidului sacru

Un exemplu că masca joacă un rol deosebit în ritualurile magico religioase o avem la statuetele de la Liubcova. Una are mască în mâna stângă și un *askos* în mâna dreaptă, cealaltă are un *askos* în mâna dreaptă pe care îl ține pe piept.

Sabin Adrian Luca lega aceste ritualuri de lichidul sacru, interpretare care se poate da prin prisma *askos*-ului⁶⁶. De altfel tema lichidului sacru apare în numeroase situații cultice (sfințirea lui, primirea, turnarea sau împrăștierea, libația, semnificația ș.a.) în diferite epoci, cel mai adesea prin *askos*, vase ținute de idoli sau aflate pe altare, altărașe de cult, cum am subliniat adesea, ca și alți cercetători⁶⁷.

Între diferitele lichide subliniem sperma sacră sugerată de cei trei masculi (taur, țap, berbec) pe un altar cu *phalloi* în erecție de la Kahti (fig. 20).

⁵⁶ Lazarovici 1979, pl. XXI–XXII.

⁵⁷ Luca – Dragomir 1985; 1987, fig. 4/1; Luca 2002, 15–28, fig. 1, foto 1–2; Lazarovici et alii 2001, 281, fig. 258 etc.

⁵⁸ Comșa – Răuț 1969; Comșa 1991, 125–131, fig. 1–2; Lazarovici 1979; Luca 1985; 1987; 1990; 1990a; 1991; 1998; 2002 etc.

⁵⁹ Constantin 1985, 334, 339.

⁶⁰ Leroi-Gourhan 1964; 1983; Müller-Karpe 1968; 1974; Sandars 1968/1985; Gimbutas 1982; 1984; 1989; 1991; Marangou 1992, 184; *** XIII.IV ICSPPS; Chirica C. V. 1996; Chirica V. 2004; *** Vor 12.000 Jahren 2007.

⁶¹ Vulcănescu 1970; Dăncuș 2008; 2010.

⁶² Monah 1997, 202; C.-M. Lazarovici 2003; 2004; 2005.

⁶³ Leroi-Gourhan 1964; Monah 1997, 201–202 *apud* Hockmann 1968, 141.

⁶⁴ Comșa 1991; Drașovean 2001; 2005; Hansen 2005; Ciută, Florescu 2010.

⁶⁵ Luca – Dragomir 1987; 1989; Luca 1985; 1987; 1990; 1990a; 1991; 1998; 2002 etc.

⁶⁶ Luca – Dragomir 1987; 1989; Luca 2002, 15–28, fig. 1, foto 1–2 etc.

⁶⁷ Sandars 1968/1985, 164, 246–247, fig. 159; Rutkovski 1972, 199, 213; Karageorghis 1977, 43; Lazarovici et alii 2001.1, 274, 279–281, 285, 289, 291, fig. 263; Ursulescu 2001a, 53–54, fig. 3/3; C.-M. Lazarovici 2004, fig. 42; 2005; Ursulescu, Tencariu 2006; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2007, 115, 134; Gh. Lazarovici – C.-M. Lazarovici 2009, 251.

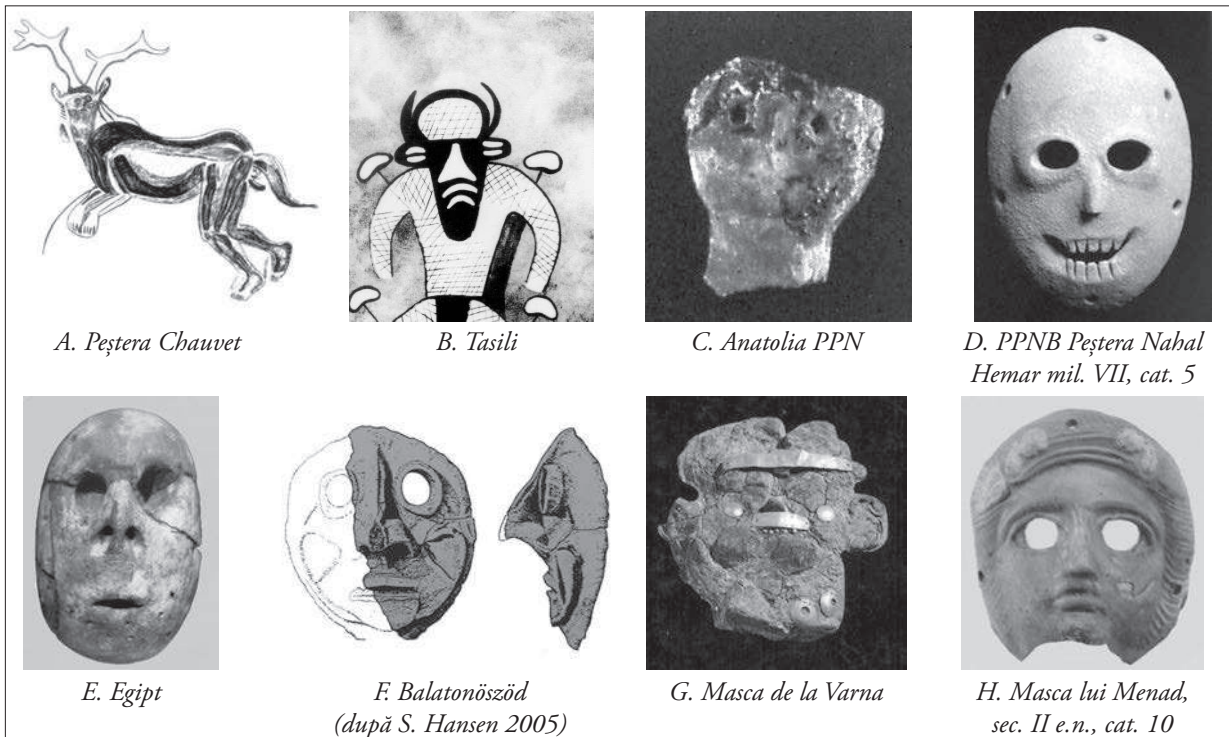

Fig. 17. Diferite timpuri de măști din epoci diferite.

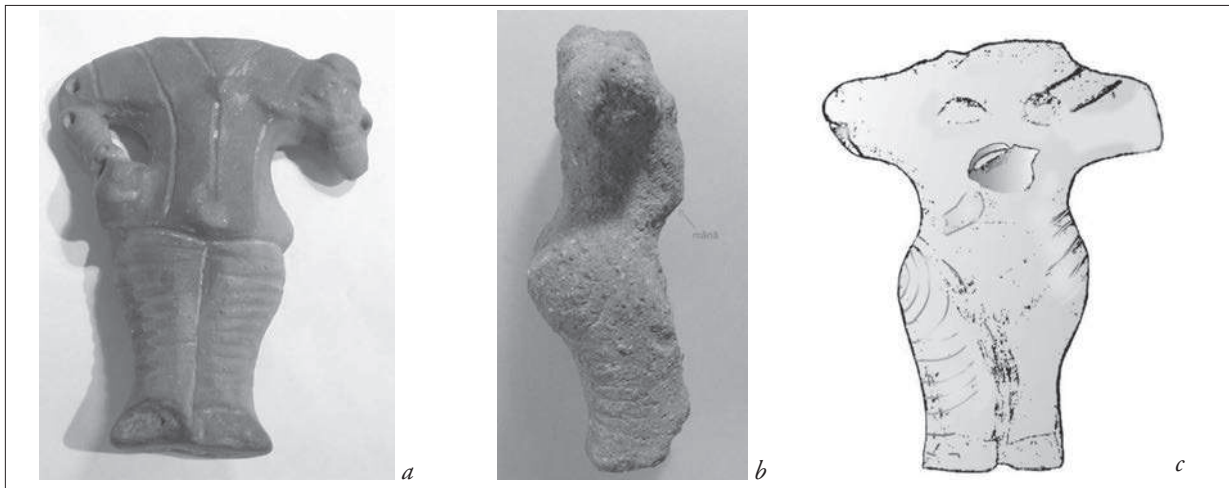

Fig. 18 a–c: Liubcova, statuetele 1(a) și 2(b–c) cu askos, accentuările noastre.

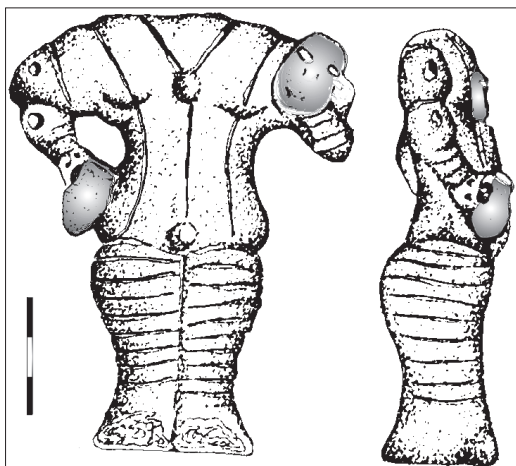

Fig. 19. Statueta de la Liubcova, după S.A. Luca – I. Dragomir 1987

Fig. 20. Altarul de la Kahti, după Karageorgis 1976.

Masca și simboluri ale puterii sau distincției

Un caz deosebit, dar nu singular în cultura Vinča, este cel de la Tărtăria, din inventarul cultic al *Lady of Tărtăria*. Este vorba de un idol cu mască pentagonală cu nas și sprâncene, cu urme de pictură, care are pe creștet locul unor orificii pentru introducerea unor pene. Măștile cu pene (pana fiind simbol de distincție), sunt frecvent întâlnite la cele etnografice și etnologice, obiceiul fiind susținut și pentru cele neolitice, dar sunt și date mai vechi⁶⁸. Despre semnificațiile situațiilor din groapa rituală de la Tărtăria, Marco Merlini a insistat pe larg⁶⁹.

Idolul cu gaură în spate permitea introducerea unui băț (fig. 21e). Avem o bună analogie la Stubline – *Crkvine*⁷⁰, unde pe asemenea bețe erau introduse sceptre în formă de topoare și unul sferic. Descoperirea aparține fazelor târzii ale culturii Vinča. Ni se pare foarte posibil ca topoarele să le imite pe cele din cupru, deși sunt asemenea topoare sceptru și din piatră lustruită.

Descoperirea este cu atât mai importantă cu cât grupările de piese amintesc de grupele de locuințe de la Stubline⁷¹.

De altfel, în urma unor discuții recente la Belgrad, colegul Adam Crnobrnja ne-a arătat că la *Crkvine*, pe imaginile din prospectările magnetometrice se pot observa mai multe grupări de complexe, iar în fiecare grupare se află câte o locuință orientată altfel decât celelalte, care poate juca un rol social diferit de celelalte. „Conclavul de la *Crkvine*” se adaugă cunoscutelor conclavuri din cultura Precucuteni de la Poduri și Isaiia⁷², asemănătoare cu cele de la Ovcharovo⁷³, sau din Grecia⁷⁴.

Idolii cu mască de animal. Semnificații

La Zorlențu Mare unii idoli au masca terminată cu urechi de lup sau câine (fig. 23/1) nu au sâni și probabil reprezintă un bărbat mascat⁷⁵. Cele două exemplare, dar și analogiile lor de la Vinča reprezintă tot bărbați (la unul este marcat și sexul bărbătesc printr-o umflătură (fig. 23/3–4).

Tema lupului este cunoscută încă din Neoliticul timpuriu, fiind asociată cu lumina (vezi mai sus altarele de la Dudeștii Vechi). Acestea amintesc de anumite „clanuri” sau „asociații de bărbați” care mascați fiind aplică sau determină respectarea unor „cutume sociale sau religioase, aplicarea sau respectarea justiției”, cum întâlnim în analogiile etnologice. Foarte probabil pentru a întări funcțiile sociale în comunitate a existat și o mitologie a animalelor, reprezentată prin idoli și plastică cu atribute și caracteristici⁷⁶.

Tot ideea de coloană-animal o subliniază alte patru piese de Zorlențu Mare. Toate redau ideea de idol – coloană, coloana fiind uneori și simbolul phallus-ului⁷⁷, cum sunt și unii idoli din perioade mai timpurii sau mai târzii⁷⁸.

La Turdaș pe capace de vas (fig. 20/2, 3) sunt capete de idoli cu măști similare celor de la Zorlenț (tot pe capace de vas, fig. 20/4), care redau diferite animale (lup, urs și poate altele)⁷⁹. Alte câteva piese de la Zorlențu Mare se încadrează în aceeași temă (fig. 25/ 1, 3–5): mici coloane cu capete de animale cu bot alungit sau scurt, cu urechi scurte. Ca și la idolii cilindrici soclul sau baza lor dreaptă servea pentru așezarea lor pe măsuțele de cult⁸⁰. Un alt exemplar fragmentar, tot cilindric, cu urechi are decor incizat pe gât. Capul de idol (fig. 21/5), prin forma sa reprezintă probabil un cal sau onagru, amintind astfel de sceptrele de la Liubcova sau Gornea.

Desigur, unele piese ar putea fi și jucării. O altă piesă, un vâscior, are partea superioară marcată de un cap, greu de precizat dacă este de om, animal sau pasăre (fig. 24/4). Urma de tăietură sau spargere de pe buză indică poate un vâscior cu burta goală ce apoi a fost tăiat și transformat în lingură. Ideea de pasăre rezultă din masca cu ochi ce aduce a bufniță, cum de altfel apare adesea pe capacele de vas. Analogiile sus prezentate cu Turdaș, Vinča, dar și altele, pe care nu le discutăm în detaliu, ne arată că este vorba de o mitologie comună pe spații largi – din nordul Serbiei până în bazinul mijlociu al Mureșului și nu numai în acest spațiu.

⁶⁸ Leroi-Gourhan 1983; Chirica C. V. 1996; Vulcănescu 1970.

⁶⁹ Merlini 2011e, 314–337.

⁷⁰ Crnobrnja 2011.

⁷¹ Vezi planul din prospectări și grupările de piese: Crnobrnja 2011; alte sceptre: Drașovean – Topolovcici 1989.

⁷² Monah 1982, 11, fig. 12; 1987, 35; Monah et alii 1983, 15; Ursulescu 2001a, 65; Ursulescu – Tencariu 2007, 108–119, cat. 25.

⁷³ Todorova – Horisjan 1976.

⁷⁴ *Idole 1985*, 65–66, kat. 27, tafel 18–19.

⁷⁵ Comșa – Răuț 1969, fig. 1/1–2.

⁷⁶ Vezi interpretarea noastră: Lazarovici et alii 2011, 205–2–7, fig. VIIC. 68–69; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006, 146, 242, 249, 251, 256; Ursulescu – Merlan 1997; Ursulescu 2001a; 2002a; Ursulescu – Tencariu 2006; 2007; vezi mai sus problemele de la sanctuare.

⁷⁷ *PrehistJugZemalja 1979*, pl. LXXXVI/5A; Radunčeva 2003, 283, fig. 130.

⁷⁸ *PrehistJugZemalja 1979*, pl. LXXXVI/5

⁷⁹ Roska 1941, pl. 142.20.

⁸⁰ Merlini 2011b, fig. VIIB.17 a imaginat o asemenea situație.

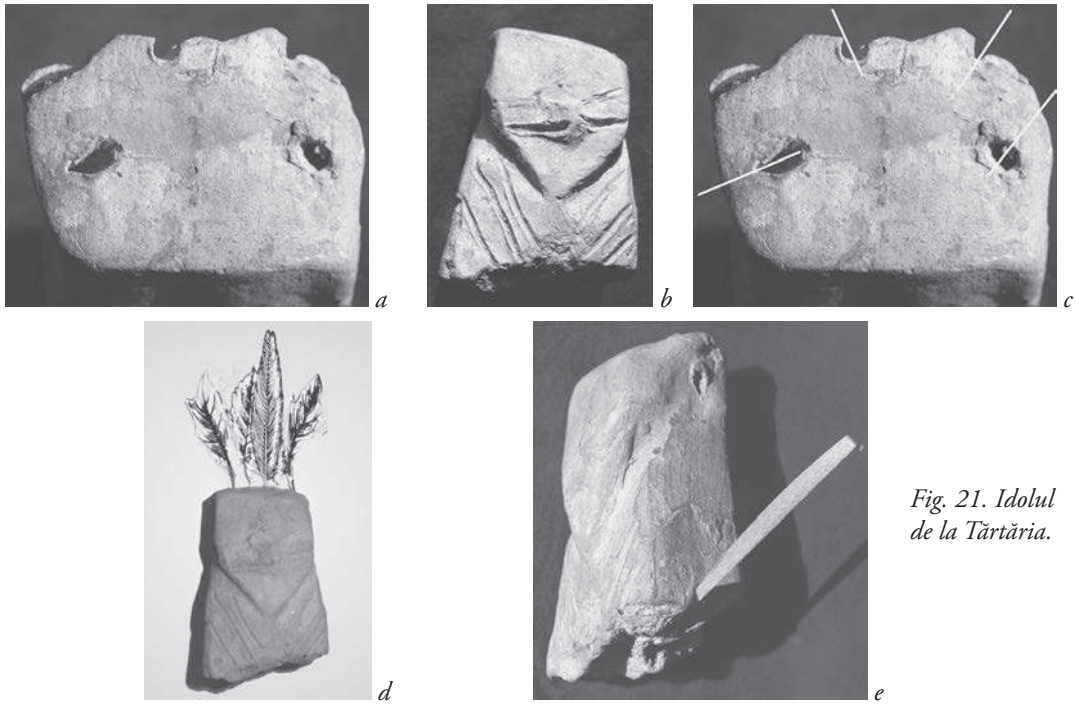

Fig. 21. Idolul de la Tărtăria.

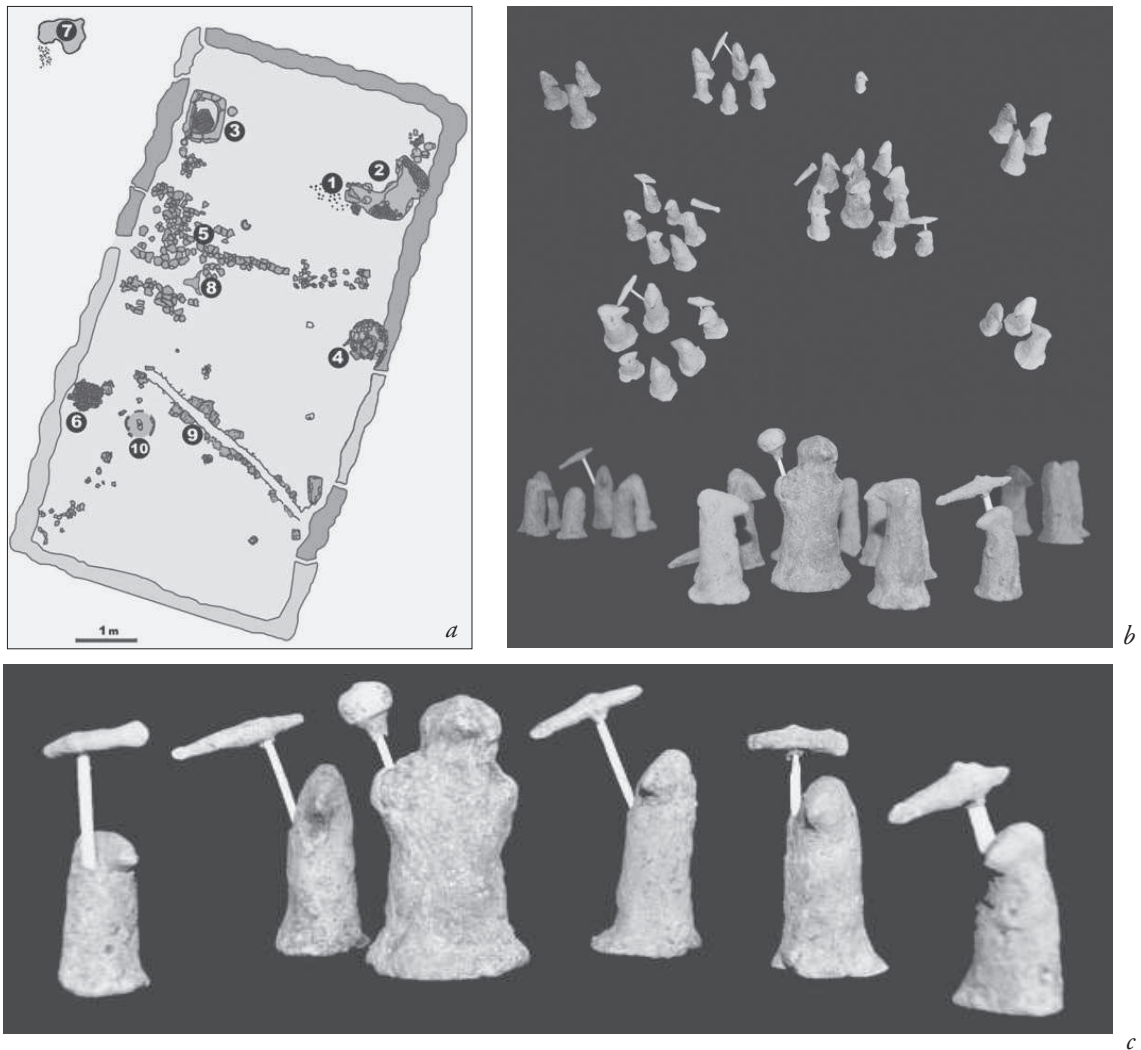

Fig. 22 a-c. Stubline – Crkvine, după A. Crnobrnja 2011.

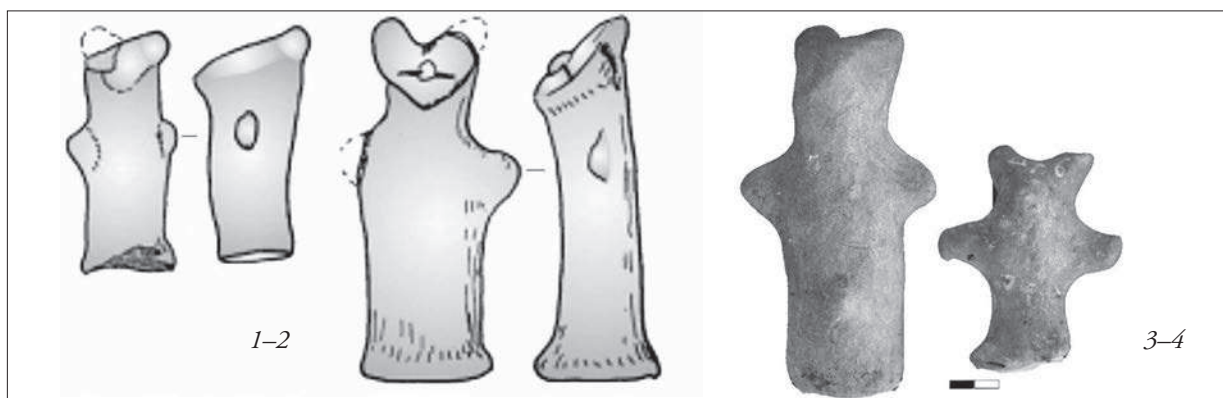

Fig. 23. Idoli cu mască de lup: Zorlențu Mare (1-2); Vinča (3-4).

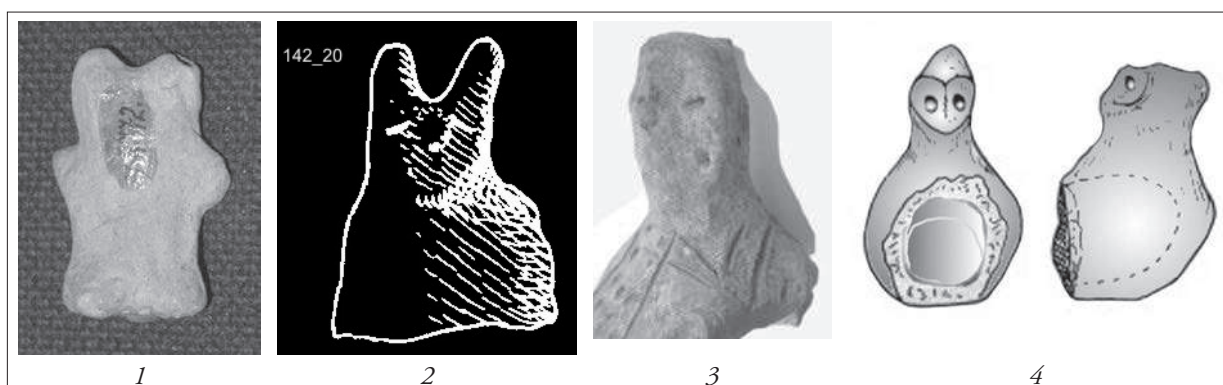

Fig. 24. Idoli: 1-3. Turdaș (foto J. Marler); 4. Zorlențu Mare.

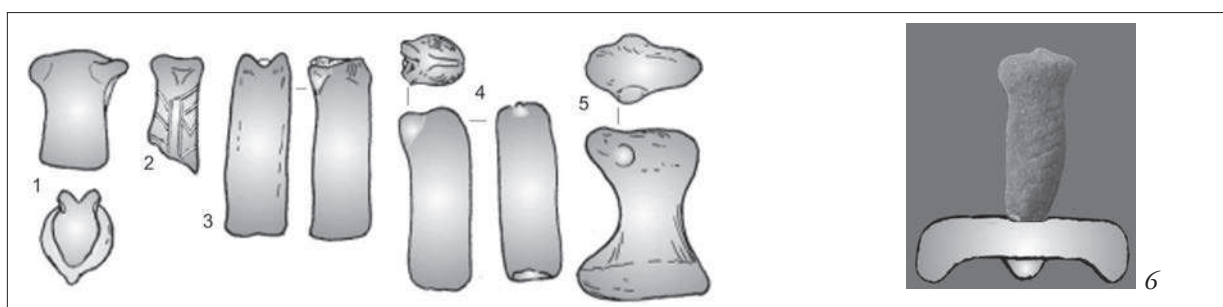

Fig. 25: 1-5. Zorlențu Mare, idoli cu cap zoomorf; 6. Vinča B, jucărie altar tip 6b și idol.

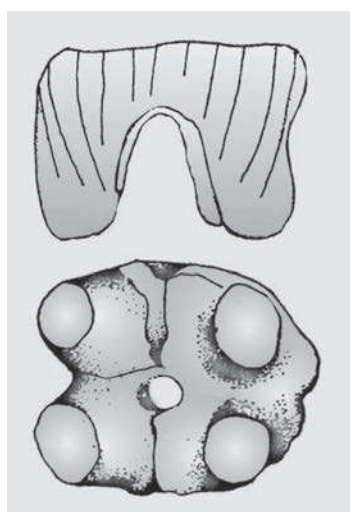

Fig. 26. Zorlențu Mare, Vinča B.

Fig. 27. Tărtăria, phallus pe altăraș, după M. Merlini 2011b.

Organele sexuale – nașterea

Există doar câteva piese legate de această temă, precum și unele aprecieri despre unele piese, cu aspect de *phallus/phalloi*, la care am făcut referiri mai sus. O piesă de la Zorlențu Mare redă un *phallus* (fig. 28 a) cu un soclu ușor înclinat, dar care permitea să fie așezat pe o măsuță-altar, bancă sau un altar casnic⁸¹, dar măsuțe altar cu platforma dreaptă apar destul de rar.

Piese în formă de *phallus* au analogii fie cu idoli, dar și cu unele reprezentări de pe vase, sau în vase (fig. 28) ș.a.⁸² Chiar și la idolii de tip Zorlenț (tipul IIIa), unul are formă de *phallus* (fig. 28), la care se adaugă un altul de la Vrșac – *Kozluk* și altele, sudice⁸³ (fig. 29).

Fig. 28. Zorlențu Mare, Vinča B.

Nașterea și vulva. Scenele legate de naștere sunt destul de puține. La Gornea pe un fragment de la un vas de provizii este redată o vulvă. După felul în care este redată și o serie de analogii, se poate considera că exprimă vulva la începutul nașterii (fig. 29)⁸⁴.

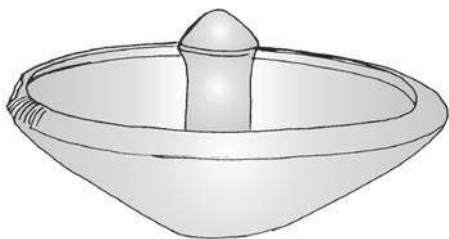

Fig. 29. Pločnik, vas cu *phallus* în erecție.

Tema se leagă de naștere, de ritualuri legate de aceasta. Vulva este reprezentată în acest fel din

⁸¹ Măsuțe altar și bănci există în sanctuare: Makarević 1960, 282, 290, fig. 1; Berciu 1961, 420–421; Makkay 1971, 138; Mellaart 1975, 53; Gimbutas 1984, 74, 25; 1991, 261, fig. 7–59a-b; Jovanović 1991, 120; Hauptmann 1993; 2007, 86; Röder et alii 1996; Monah 1997, 35, 255, fig. 3/1; Andreescu 2002, 15; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006, 29, fig. I.17; 2007, fig. Vc.76; Hauptmann – Schmidt 2007, 79; Özdoğan 2007, 59, 61; etc.

⁸² Lazarovici et alii 2011.

⁸³ Lazarovici 1979, 94–95, 97, fig. 8.IIIa, n. 210/211.

⁸⁴ Lazarovici 1977, pl 53.25.

Paleolitic (fig. 32/1–2), Mezolitic, în Neoliticul timpuriu (fig. 31) la care se adaugă alte situații, comentate de diferiți autori⁸⁵.

În legătură cu de ideea de naștere, poate fi interpretat și un idol fragmentar, din pastă nisipoasă, decorat cu semne incizate, de la Zorlențu Mare (fig. 35)⁸⁶.

O serie de semne pe piept, pântec, între coapse, pe spate se leagă de scene și de ideea nașterii și a reprezentării copilului.

Fig. 29a. Gornea, Vinča A.

Fig. 30. Femeie născând.

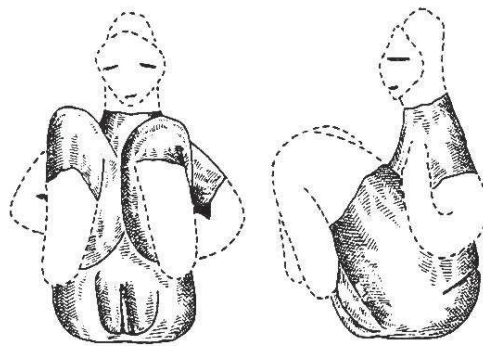

Fig. 31. Achilleion, după S. Hansen 2007.

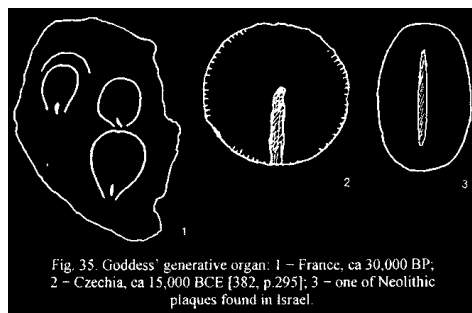

Fig. 32. Reprezentări de vulve paleolitice (1–2) și neolitice (3).
Fig. 35. Goddess' generative organ: 1 – France, ca 30.000 BP; 2 – Czechia, ca 15.000 BCE [382, p.295]; 3 – one of Neolithic plaques found in Israel.

Fig. 32. Reprezentări de vulve paleolitice (1–2) și neolitice (3).

⁸⁵ Leroi-Gourhan *apud* Hayden 2003, 133; Lazarovici et alii 2011, 159, 282, 301–302, 312, fig. X.27, 29; Masken 2005, 52, fig. 53; WEB s.v. Ghassulian etc.

⁸⁶ Comșa – Răuț 1969, fig. 2.16.

Fig. 33. Cultura Gumelnița, după R. Andreescu 2002.

Fig. 34. Lepenski Vir.

Semnul din zona pubiană (codul *om 9b, 214c*, „scrierea dunăreană”) întregit de noi prin unirea lui cu cel de pe piept care sugerează un tip de pandantiv, reprezintă un copil mic (fig. 35c-d).

Semnul de la gât se regăsește în codul *copil 249*. Prin unirea desenului de la gât cu cel dintre coapse rezultă o imagine care sugerează începutul nașterii copilului, în acest caz, cu picioarele înainte (situație nefericită). Pe spatele figurinei se află același gen de pandantiv de copil din care pornesc două incizii fine, ce ar putea prezenta părul împletit în două codițe. Redarea schematizată a copilului pe pieptul și spatele idolului prin pandantiv, credem că are rol de protejare a copilului pe durata gravidității și în timpul nașterii, tocmai de a feri de acele situații nefericite. La brâu este o centură formată din semi ove, care imită brăurile din scoici. Se știe că centura și diagonală sunt semne de distincție⁸⁷. Ele redau o poziție socială în cadrul comunității a celui care o poartă, dar în acest caz, brăul poate avea și rol apotropaic, deoarece scoica se leagă de fertilitate, creație și naștere. Acestea ne amintesc de mitologia greco-romană, unde Afrodita/Venus se naște din spuma mării pe o scoică.

Idolii și amuletele tip Zorlenț (cunoscute în literatură și ca amulete de tip Bicke)⁸⁸ au pe corp, pe brațe, în vecinătatea orificiilor urmele unor eroziuni determinate de sfiori⁸⁹. Noi am încercat o reconstituire a modalității de a fi purtați (fig. 39).

⁸⁷ Monah 2012, fig. 68/9, 36/7, 9; Hansen 2007.2, fig. 208/14, 490, 495/12.

⁸⁸ Petres 1954; Makkay 1968; Kalicz 1998, fig. 19.

⁸⁹ O atenție deosebită a acordat acestei probleme prof. Octavian Răuț care a pregătit un studiu, din păcate rămas inedit. O serie de idei îi aparțin profesorului Octavian Răuț.

Am observat că unii idoli antropomorfi perforați, complet păstrați, au un orificiu vertical. Alții au sâni, sugerând partea feminină, iar cei fără sâni o sugerează pe cea masculină. Unul din idolii feminini de acest tip cu sâni are o mască, iar umflătura în acest caz reprezintă pântecul, graviditatea (fig. 36a).

Cu privire la podoabele pe care le poartă astfel de personaje, cel mai interesant este un idol masculin de la Ruginoasa (fig. 31): la gât poartă patru colane sau șiraguri de mărgelă ori șnur, iar pe piept are două discuri (similitudine cu unele tablete care erau agățate sau purtate pe piept (vezi Tărtăria fig. 38⁹⁰). De pe colane mai coboară franjuri sau grupe de cinci șiraguri de mărgelă. Există idoli cu unul sau două, câteodată trei șiraguri, dar nici o dată cu cinci⁹¹.

O încercare de reconstituire a modului cum erau legați și purtați idolii am prezentat în fig. 39, pentru a se putea observa felurite moduri de a fi atârnați. Erau purtați la diferite ceremonii religioase, la festivități, la dansuri.

Poziția în pandantiv sau forma defineau ierarhia familiară sau totemul familiei. Toate acestea justifică motivul pentru care nu am preluat ideea de idoli thesalieni sau cu cap mobil.

Sceptrele (fig. 40)

De la Gornea și Liubcova sunt două sceptre, unul din marmură (Gornea), celălalt din alabastru (Liubcova). Ideea semnificației piesei de la Gornea⁹², că ar fi cap de onagru (*hemion*), folosit ca sceptru, i-a revenit lui N. Vlăssă⁹³, pe care am preluat-o și noi.

Piesa este lucrată din marmură albă, fiind finisată cu deosebită grijă. Capătul ei inferior, asimetric, avea două găurile care permiteau fixarea lui într-o coadă de lemn sau corn cu un cui. Gaura conică permitea o asigurare mai fermă, suprafața de contact fiind mai mare. Pe viitor ar trebui analizat dacă nu sunt și resturi de rășină în orificiu.

De altfel, fragmente de marmură mai sunt cunoscute la finele Neoliticului timpuriu (la Dudeștii Vechi⁹⁴), o buză de bol sau tavă, piese din acest material fiind mai frecvente în Neoliticul dezvoltat.

⁹⁰ Lazarovici et alii 2011, 162, pl. VIIC2, 6; X.3.

⁹¹ Monah 1997, fig. 121/11, 126/7, 175/5, 201/2, 9, 203/5, 221/9.

⁹² Lazarovici 1979, pl. XX.C1; Gornea 1975, caroul 3, -0,60 m.

⁹³ Vlăssă 1963; 1978, fig. 9; Maxim 1991, 177, cat. 94; Lazarovici et alii 2011, 32, 122, pl. VI.19-20, 150/151, 153.

⁹⁴ Lazarovici 1968.

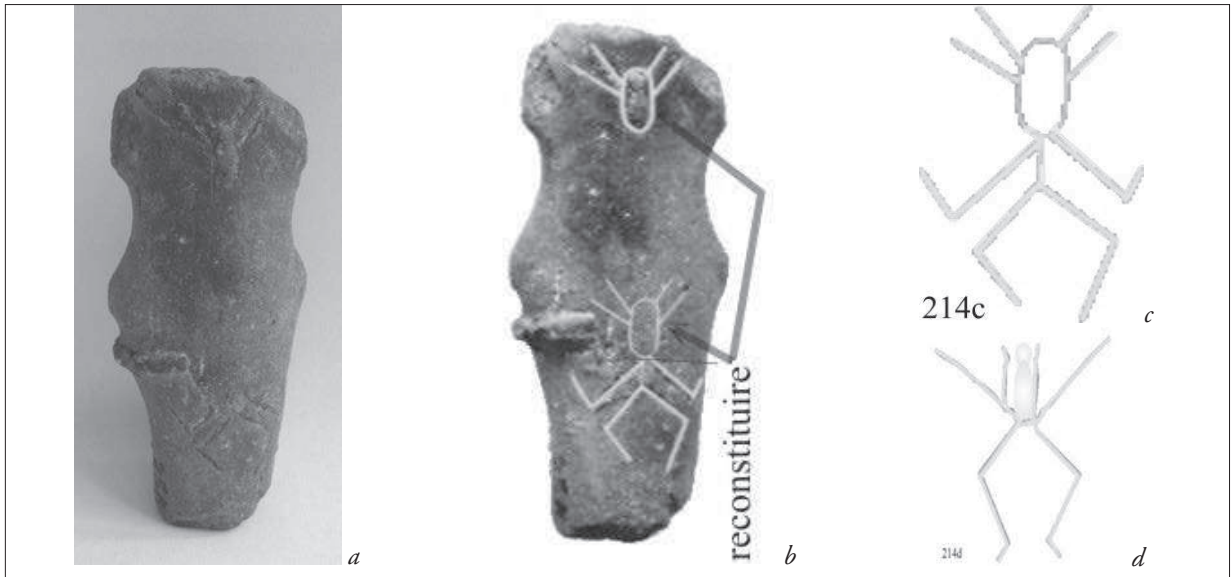

Fig. 35. Zorlențu Mare, idol (a), fața-verso și reconstituirile noastre (b-d).

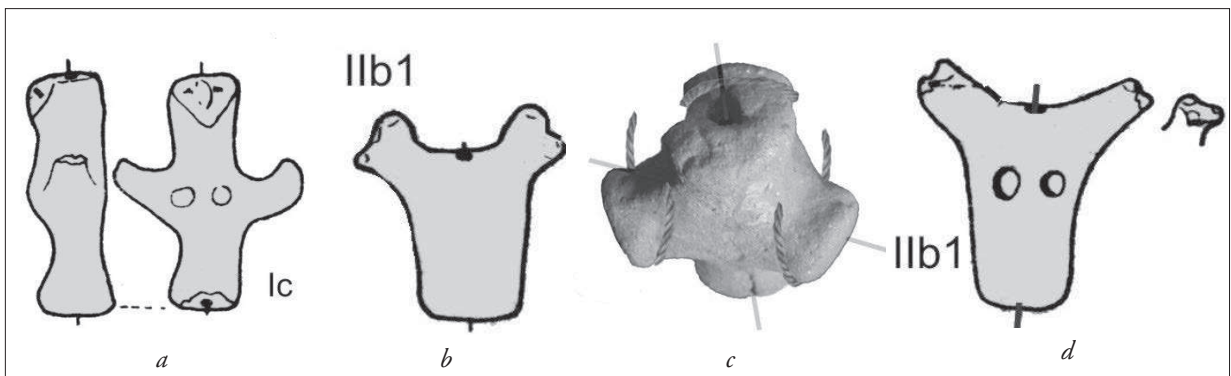

Fig. 36. Idoli de tip Zorlenț purtați ca amulete.

Fig. 37. Ruginoasa, Cucuteni A3: coliere, pândantive.

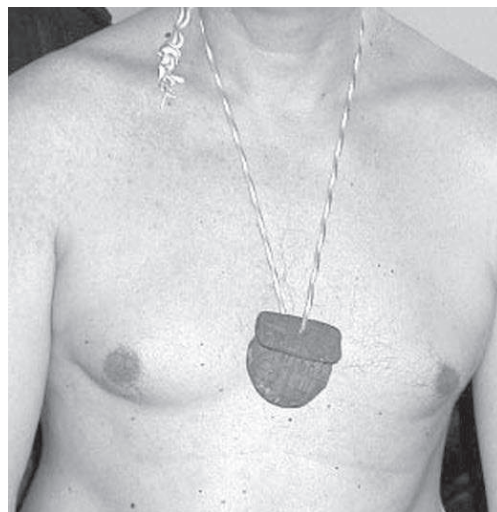

Fig. 38. Tărtăria, model de purtare a tăblițelor.

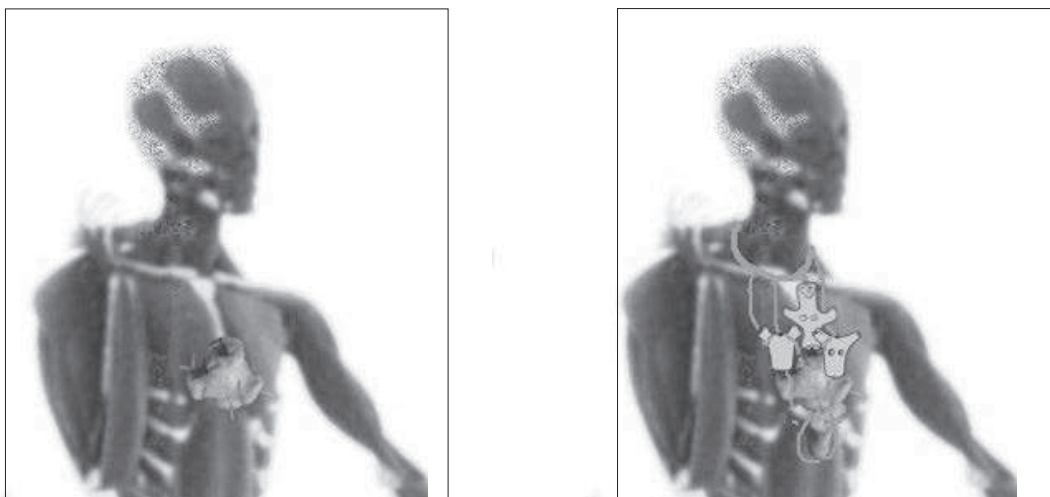

Fig. 39. Reconstituirea modelului de montare și purtare a idolilor de tip Zorlenț.

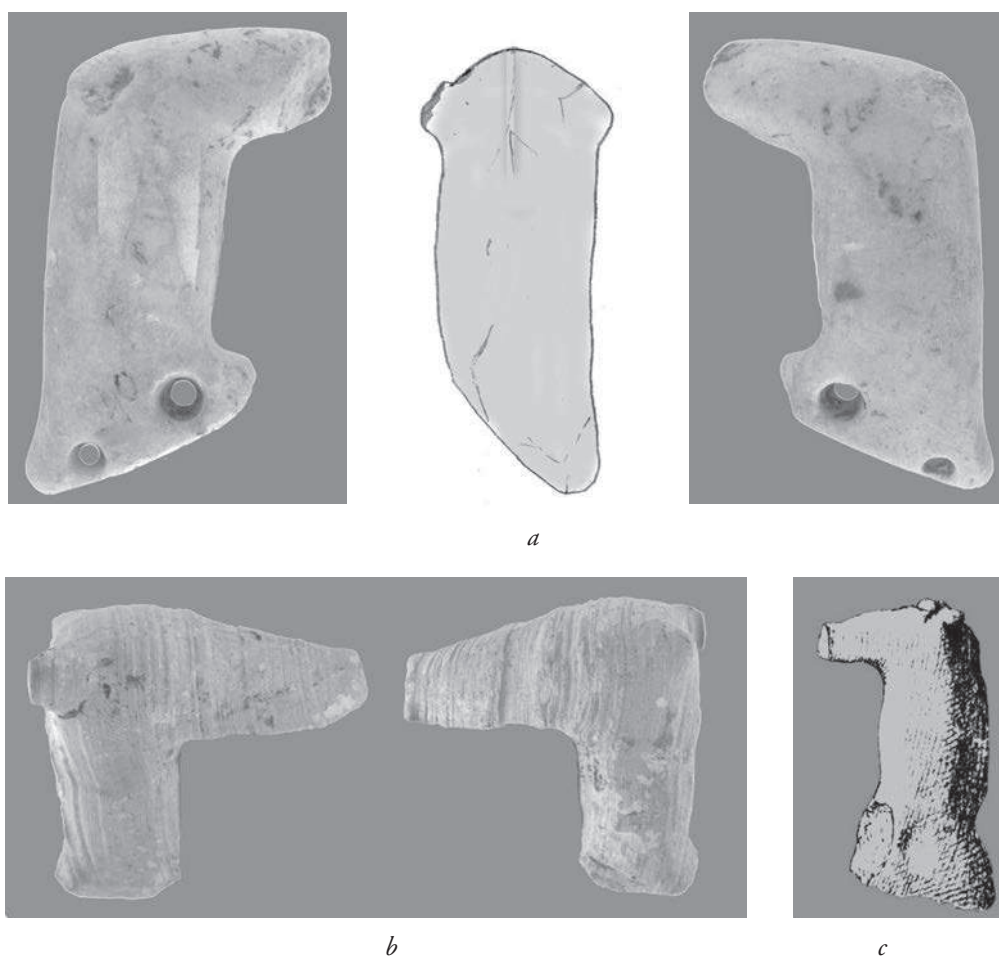

Fig. 40. Sceptre: a. Gornea, Vinča A; b. Liubcova; c. Turdaș.

În săpăturile lui S.A. Luca de la Liubcova, în nivelul IVc a fost descoperit un alt sceptru (fig. 40b), un cap de cal sau onagru din alabastru sau calcar, apropiat ca formă celui de la Gornea⁹⁵, cu analogii la Turdaș⁹⁶. Aceste sceptre, cum am

văzut și mai sus, au rostul de a marca un anumit rang celui care îl poartă.

Tema om-pasăre, pasărea. Zborul

Pasărea reprezentată de vultur, bufniță, cocoș și altele este frecvent întâlnită în mitologia preistorică. Încă din Neoliticul timpuriu vulturul este prezent în mitologii ca mesager al zeilor, simbol al zborului,

⁹⁵ Luca 1990, 33, fig. 1/4a-c; 1991; 1998 etc.

⁹⁶ Torma Zs. 1897, pl. 66.20; Vlassa 1978, 43, fig. 7, n. 155.

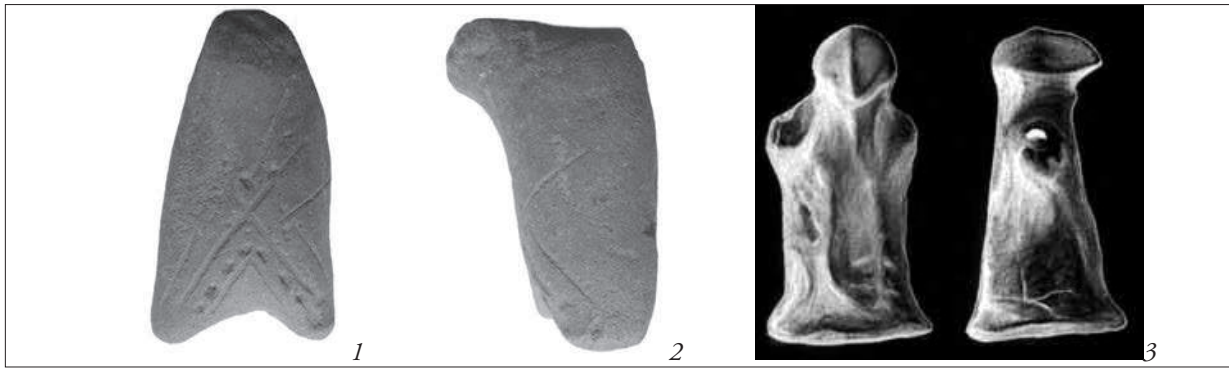

Fig. 41: 1–2, Zorlențu Mare, Vinča B-C (tip Vd); 3, Stubline – Crkvine.

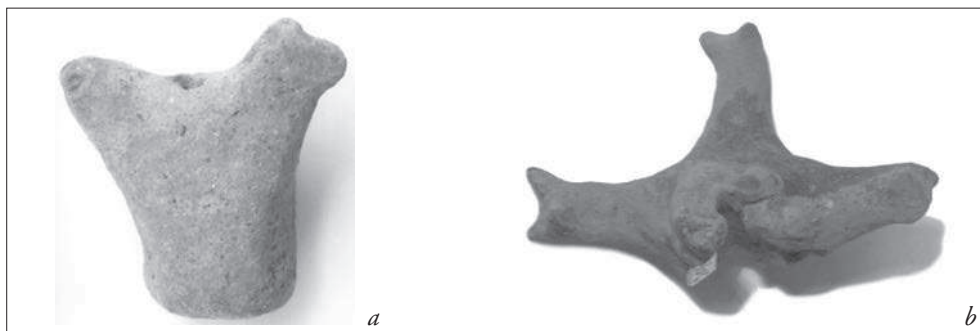

Fig. 42. Zorlențu Mare: a, tipul Va; b, variantă a tipului IIIc3.

Fig. 43. Zorlențu Mare, tip IVc, perforații și urme de sfori.

simbol al legăturilor între Cer și Pământ⁹⁷, așa cum apare și mai târziu în mitologia arhaică.

Pe el are unele semne, acea **bandă în cruce**, simbol care marchează ideea de divinitate, temă frecvent întâlnită la plastica neolitică din Balcani⁹⁸.

Tema zeița-pasăre este destul de răspândită și a fost pe larg comentată de Marija Gimbutas și alții⁹⁹.

⁹⁷ Mellaart 1966; *The Anatolian Civilization* 1983, 196–197, cat. 512; Vulcănescu 1987; Luca 2001, 54/55 fig. 10/7a, 11/4; zborul șamanic Hayden 2003, 149, fig. 5.20 apud Antiquity 62, 559; Hauptmann 2007, 87; Hauptmann – Schmidt 2007, 67; Lazarovici 2001b, 60–65, fig. 1–2, fig. 5–6 de la Çatal Höyük, Sanctuar 26, nivel VII; 6.

⁹⁸ Lazarovici 1979, pl. XX/D6, 9, G4, XXI G5; Hansen 2007.1, 123, fig. 46, după Talalay 1993, pl. 1; Hansen 2007.2, fig. 8/8, 82/6; 250/10, 22; 255/1, 271/1; 279/6, 9; 321/3; 325/5–7; 328–329; 377; 407; 461–469; 472; 493; 494/3; 495/2, 4, 6, 8.

⁹⁹ Mantu – Dumitroaia 1997, 193, cat. 58–62 și bibl.

Adam Crnobrnja a publicat acea grupare de idoli, toți cu masca în formă de pasăre (fig. 22b-c), reprezentând poate inventarul cultic al unui preot, descoperit *in situ*¹⁰⁰. Grupările se referă foarte probabil la o ierarhizare socială cu caracter bărbătesc, cum bine sublinia autorul. Sunt cunoscute unele inventare de „preotese”, cum am arătat mai sus, dar și cu alte ocazii¹⁰¹, dar cele de „preot” sunt mai rare.

Câțiva dintre idolii și amuletele de tip Zorlenț (tip I**b**1, I**b**2, III**b**1) au capul și uneori mâinile stilizate cu chipuri de animale sau pasăre (fig. 42–43). Unul din brațe reprezintă ciocul, celălalt coada. Alte exemplare au trei sau patru capete în plan

¹⁰⁰ Crnobrnja 2011.

¹⁰¹ Noi nu acceptăm pentru Neolitic: inventare de „șaman” decât foarte rar. Folosim noțiunea „preoteasă”/”preot”. Pentru șaman considerăm caracteristice: oase, pietre, cristale, tobe, ghiare de păsări, animale etc., dar nu idoli.

Fig. 44. Zorlențu Mare, Vinča B, Oranta 1.

Fig. 45. Zorlențu Mare, nivel 6, Oranta 2.

Fig. 46. Liubcova, Vinča B-C, ocarină.

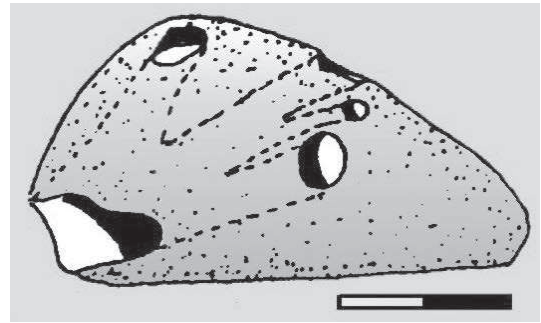

Fig. 47. Liubcova, Vinča B-C, ocarina: direcțiile perforațiilor și spațiul pentru apă.

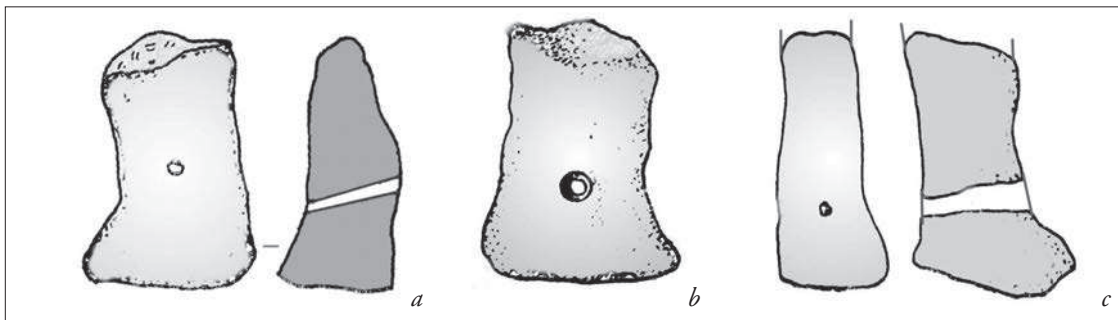

Fig. 48. Gornea, Vinča A.

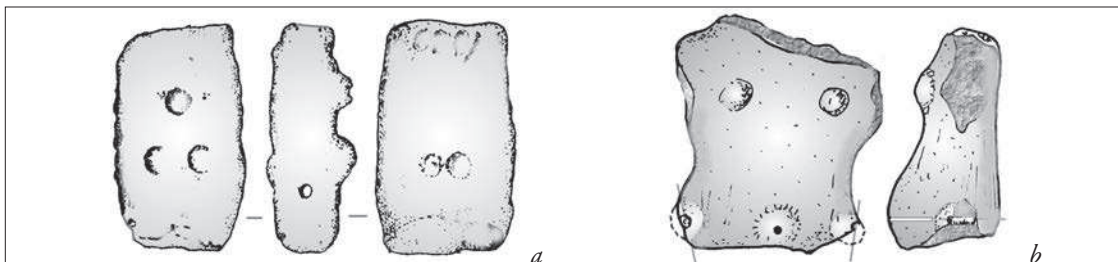

Fig. 49: a, Gornea, Vinča A; b, Zorlențu Mare, grăvida.

orizontal, cu o perforație verticală și uneori alta oblică. Stând pe fir piesele se pot roti orizontal simbolizând zborul și planarea păsărilor, idee pe care o regăsim și la alte tipuri de idoli perforați care redau poate figuri umane rotindu-se în ideea dansului, a horei, temă larg întâlnită pe vasele de cult cucuteniene¹⁰². În unele cazuri pot fi și o jucărie pentru copii, posibilitate ce nu trebuie exclusă, cum am văzut și pentru alte piese. Pasărea la idolii de tip *Zorlenț* apare sugerată în poziție șezândă (*tipul Va*), cu analogii la Vinča, la nivel Vinča B2.

Dansul și muzica

Tema dansului este foarte veche și larg răspândită în preistorie, dar și în alte epoci¹⁰³.

Un fragment cu o dansatoare de la Zorlențu Mare (fig. 44), a fost decupat de pe partea superioară a unui vas de provizii, parțial întregit pentru a fi purtată în diferite expoziții și nu a mai fost repusă la loc. O parte din vasul spart a rămas în locuință (o locuință mare din 1964 din vecinătatea pieței), și nu a mai fost recuperat. Brațele personajului redat amintesc de poziția orantă, dar sunt și specifice dansurilor, la fel picioarele (fig. 44). Dansatoarea exprimă o mișcare estetică, emotivă, erotică, mistică, cum spunea J. Chevalier și A. Gheebant¹⁰⁴.

Din zona centrală, la nivel cu sanctuarul (nivel *Zorlenț 6*) a mai apărut un fragment cu dansatoare cu brațele ridicate în poziție de orantă (fig. 45), provenind tot de la un vas de provizii, cu o pastă mai nisipoasă.

„Ocarina”

În legătură cu dansul și muzica am putea pune și o piesă de lut de la Liubcova, cu mai multe găurele și cu un spațiu gol în interior (fig. 46–47)¹⁰⁵. Dacă se introduce apă în interior (dar trebuie astupat un orificiu pe care sunt urme de lipiri succesive), iar apoi suflăm se obțin niște sunete muzicale de diferite tonalități, în funcție de mișcarea degetelor și a înclinării piesei. Este un gen de ocarină, care poate imita și sunetele unor păsări, în funcție de abilitatea celui care suflă. În afară de fluierul de os din diferite epoci¹⁰⁶ este unul dintre instrumentele muzicale timpurii. Orificiul pe unde s-au făcut perforațiile trebuia să fie umplut cu lut nears

pentru a reține apa și a produce diferitele sunete determinate de bolboroseala apei din găuri, de grosimi și adâncimi diferite (fig. 47).

Privit din față pare un craniu stilizat. Dansul și muzica sunt exemplul individual sau al unei uniuni colective fiind legate de magia pe care o exprimă și are de multe ori un caracter ritualic.

Elemente de magie și unele teme mitologice

De la Zorlențu Mare avem câteva piese care după opinia lui Fl. Drașovean și Sorin Petrescu țin de activități de magie neagră¹⁰⁷. Cele la care ne referim au unele incizii pe diferite părți ale corpului. Desigur, pot fi mai multe ipoteze pentru care trebuie căutate și alte explicații și analizat fiecare caz în parte¹⁰⁸. Multe din acțiunile inexplicabile pentru noi ale omului preistoric sunt legate de magie și am enumera câteva obiecte, situații și gesturi (unele analizate: *spargerea*, *ruperea*¹⁰⁹, *îngroparea*), talismane, formule consacrate, purtarea de obiecte, însemne pe obiecte ș.a. Este dificil de trasat o graniță clară între magia neagră și magia albă, cu excepția unor situații mai elocvente.

Pentru idolii la care se observă intervenții după ardere (ne referim la găuri), acestea se pot considera ca fiind elemente de magie, dar găurile făcute înainte de arderea artefactelor ar putea avea explicații multiple. Desigur, nu este cazul cu idolul de la Sănandrei. Analogii sunt la Limba, unde un idol are pe pântec o perforație adâncă¹¹⁰.

De la Gornea sunt mai multe picioare umane (fig. 48), modelate ca atare sau fragmente de la statuete sau altare, care au pe partea laterală câte un orificiu făcut înainte de ardere. Că aceste orificii sunt legate sau nu de magia neagră este greu de demonstrat, dar dacă ne gândim la mitologia greco-romană, la sandalele de aur zburătoare ale lui Hermes-Mercur, folosite și de alți eroi ai mitologiei grecești, ne putem imagina montarea unor pene care să sugereze **zborul**, **zborul magic** și altele¹¹¹, temă cunoscută și în mitologia turdășeană¹¹². De altfel, există numeroase analogii privind tematica piciorului, a cizmei sacre și altele¹¹³.

Tot la Gornea (fig. 49a), un idol plat cu fese abia schițate, sâni, față schematizată cu nas mare,

¹⁰² Marinescu-Bîlcu 1974; Dumitrescu Vl. 1979, 80–81, fig. 170; Mantu – Dumitroaia 1997, 190, cat. 51 apud Matasă 1946, 123, fig. 249.

¹⁰³ Lazarovici et alii 2001, 282–283; Mantu – Dumitroaia 1997, 239, Cârniceni, cat. 254; C.-M. Lazarovici et alii 2009, Brânzeni III – Țiganca *apud* Bichbaev, cat. 434.

¹⁰⁴ Chevalier – Gheebant 1995, s.v.

¹⁰⁵ Luca 1998, 208, fig. 39.

¹⁰⁶ Bucur 1962, 196–200.

¹⁰⁷ Drașovean 1997; 2005, 27, fig. 23; Petrescu 2005–2006.

¹⁰⁸ Drașovean 1997; 2005, 29, fig. 23 și bibl.

¹⁰⁹ Monah 2012, 231–232 și bibl.

¹¹⁰ Ciută – Florescu 2010, 117, fig. 16.

¹¹¹ Eliade 1981, 212 sqq.; Hayden 2003, 149, fig. 5.20.

¹¹² Müller-Karpe 1974, III, kat. 98, 297/26; Luca 2001, 54/55, fig. 10/7a, 11/4; Maxim et alii 2009, 153–155.

¹¹³ *The Anatolian Civilization* 1983, 196–197, cat. 532; Müller-Karpe 1974, III, kat. 98, 297/26; Luca 2001, 54–55, fig. 10/7a, 11/4; Maxim et alii 2009, 153–155, cat. 107–119.

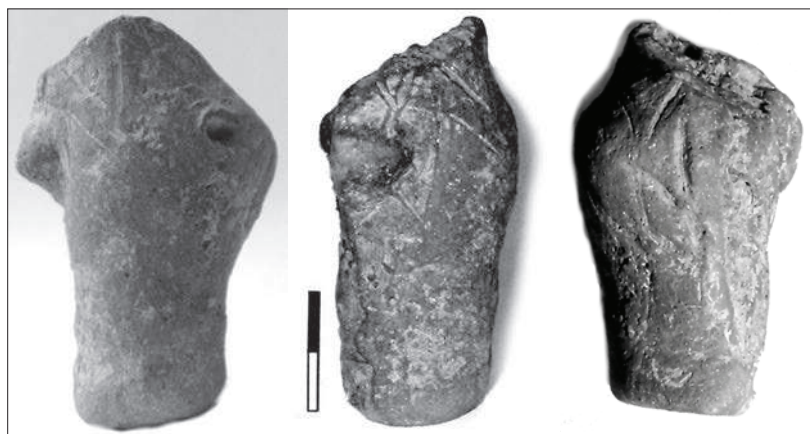

Fig. 50. Zorlențu Mare, Vinča B.

cu ochii abia schițați, are pe coapsa dreaptă un orificiu. Un astfel de orificiu apare și pe interiorul coapsei unui idol de la Zorlențu Mare, decorat cu meandre (fig. 50, ne referim doar la decor nu și banda în cruce), decor rar întâlnit pe idoli de la Zorlențu Mare și Balta Sărată¹¹⁴. Orificiul a fost făcut înainte de ardere, așa cum rezultă din marginile găurii al cărei rost ne scapă.

Sorin Petrescu a publicat trei piese foarte interesante de la Balta Sărată: un cap de lut cu o formă între sferă și romb, cu fața abia schițată (de circa 6 cm), fig. 51a; un idol cu mască ovală ce are două găuri până la jumătatea corpului în zona inimii, fig. 51b/1; a treia piesă este un idol antropomorf

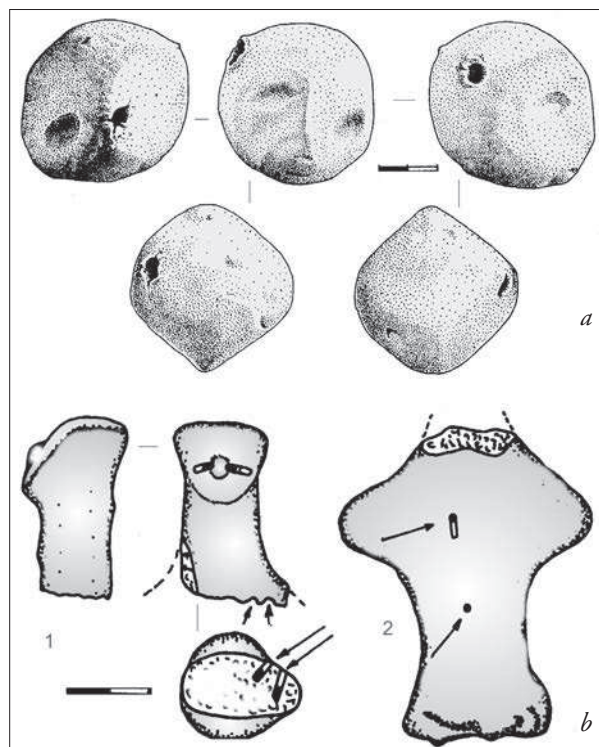

Fig. 51. Balta Sărată, Vinča B: a, cap; b, idoli fragmentari.

¹¹⁴ Lazarovici 1979, pl. XX.I5, 17, 19.

care are o tăietură pe partea dreaptă a sternului și o perforație în vecinătatea ombilicului, fig. 51b/2. Observăm că părțile corpului vizate sunt vitale supraviețuirii: cap, inimă, ficat, pântec cu graviditate. Altele sunt legate de coapse, care afectează mersul (ruperea picioarelor la Donja Branjevina¹¹⁵). Opinia lui Sorin Petrescu este că piesele amintite sunt legate de magie neagră. Nu trebuie scăpată din vedere nici ipoteza că poate fi și magie albă:

orificiile practicate ar putea juca rolul de a permite evacuarea, scurgerea răului, infecțiilor din interior, durerilor ș.a.

Totuși, maniera de modelare a capului, orificiul practicat în lutul moale înainte de ardere, indică că această piesă putea fi purtată și ca pandantiv (fig. 51).

Problema care se pune în aceste cazuri este dacă magia se referea la persoane și atunci unele piese trebuie considerate ca figurine cu rol de personificare pentru indivizi sau este vorba de idoli ce reprezintă o anume divinitate, iar prin acțiunea asupra idolilor li se atrage atenția cu privire la doleanțe, prin înțepare, rupere.

Unele artefacte de cult sunt îngropate în anumite poziții care transmit mesaje, cum este cazul la Donja Branjevina sau sunt legate de ritualuri de fundare, abandonare (analizate de noi)¹¹⁶, la deces¹¹⁷. Sunt rupte ritual idoli¹¹⁸, tăblițe¹¹⁹, vase¹²⁰ ș. a. Ruperea este legată și de scoaterea din uz a inventarului cultic. Dar unele ruperi pot fi legate de decesul persoanei (situația de la Tărtăria, *Lady of Tărtăria*).

Ruperea semnifică faptul că altă persoană nu mai poate folosi piesa, iar partea ruptă „însoțește” decedatul în „călătoria sa”.

Spargerea vetrei și a vetrei de cult?

Între obiectele distruse sau demontate ritualic sunt și unele vetre de foc. Vatra joacă un rol important încă din Mezolitic și mai apoi, fiind sursă de lumină și căldură. Vatra are numeroase

¹¹⁵ Karmanski 1989, fig. 5, coperta 1, 4.

¹¹⁶ C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006, 21–22, 41–42, 146; 2007, 55, 69, 91, 115, 124, 132–133, 161, 167, 561, 594; Gh. Lazarovici 2009.

¹¹⁷ La Tărtăria: Lazarovici et alii 2011, 215 sqq. și bibl.

¹¹⁸ Lazarovici et alii 2011, 135–139, 145–148, fig. VIB. 24–28, 38.

¹¹⁹ Lazarovici et alii 2011, fig. VIIC 41–43, 48, 55, 58, 62, 65, 67–69 și bibl.

¹²⁰ Lazarovici et alii 2011, 160, fig. VIIC38–39 și bibl.

funcționalități cultice, fiind prezentă în sanctuare comunitare și casnice: arderea ofrandelor, menținerea focului și luminii sacre¹²¹, asigurând și legătura cu divinitatea.

De la Gornea este un fragment de vatră (18 × 10 × 5 cm), decorat cu dungii paralele trase cu degetul. Piesa a fost ruptă intenționat, două fragmente au rămas în umplerea bordeiului B21b, de la Gornea, din faza Vinča A1. Ca tehnică și motive sunt analogii pe marginea statuii monumentale de la Parța.

Adesea în literatura arheologică și etnologică apare ideea de a distruge vatra la abandonarea spațiului sacru, cum este cazul cu unele vetre din sanctuarul de la Parța¹²². Am întâlnit asemenea situații și în diferite locuințe la Parța, în Casa

Cerbului¹²³, la Gura Baciului¹²⁴, Ruginoasa și altele¹²⁵. În afară de vatra din sanctuare, pentru vatra casei sunt o serie de ritualuri sub ea, pe ea sau în vecinătatea ei. La Suplacul de Barcău, în unul dintre ultimele bordeiele cercetate aparținând culturii Zau II, a fost depus un vas în dungă lângă vatră, care nu avea rol funcțional¹²⁶.

Focul și lumina

Pentru casă, casa sacră, sanctuar, focul și lumina au sensuri multiple, care trebuiesc reținute și analizate.

„Candelabru – Candela” (fig. 52 a–d)

De la Zorlențu Mare provine o piesă neobișnuită de formă rotundă, cu corp patrulater, mai

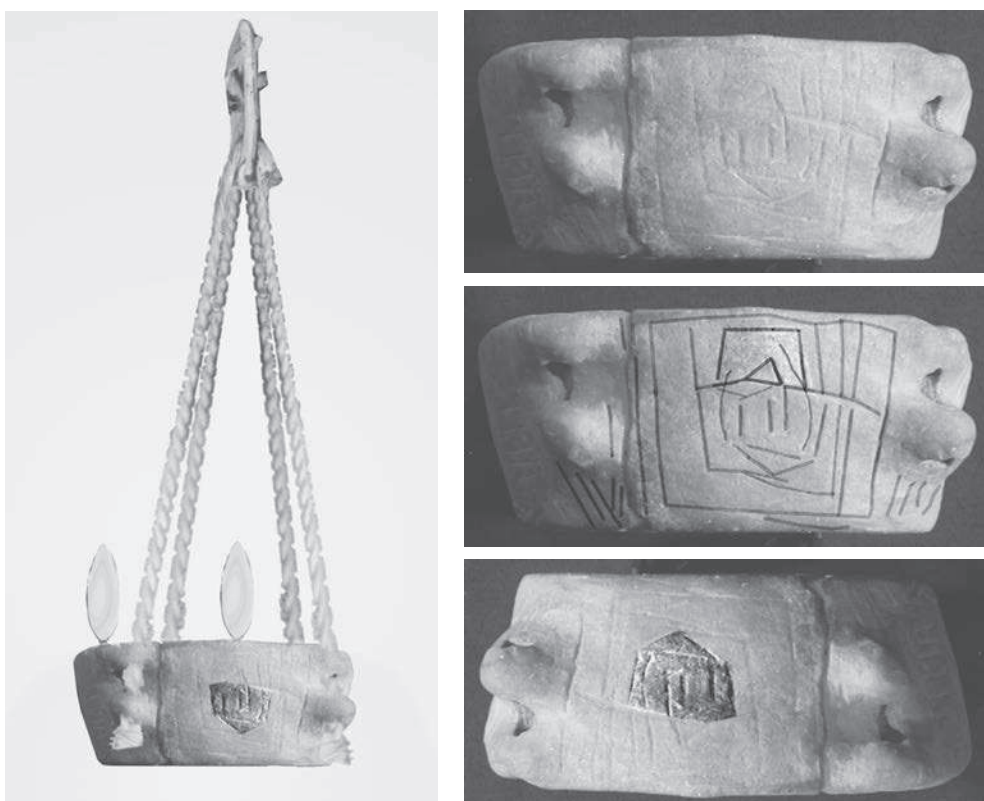

Fig. 52. Zorlențu Mare, Vinča B2-C:
a. reconstituire; b-c. simbolurile de pe una din fețe; d. model de casă sacră.

¹²¹ Petrescu-Dîmbovița, Rădulescu 1953, 7 sqq; Petrescu-Dîmbovița 1959, 63 sqq; Petrescu-Dîmbovița et alii 1954, 7 sqq; 1955, 165 sqq; 1962, sqq; 1999, 117–121, fig. 86–87; Srejović 1969, Pl. 3, 6, 11, 16–18, 20, 23, 29 32, 35, 36; fig. 9–10 a. s. o.; Vlassa 1970a, 169–174; Aldea 1974, 40–47, fig. 1–4; Monah 1982, 11, fig. 12; Monah et alii 1983, 15; Monah 1997, 38, 46, fig. 9/1; Paul 1992, 107–108; Suskova 1: Gusev 1995b, cat. 42, fig. 5/2; Șerbănescu 1997, 235, fig. 2/4, 4/2; Lazarovici et alii 2001, I.1, 112–113, 116, 270, fig. 88–89, 165–168, 242, Pl. 2, 60/4; Andreescu 2002, 16–17; C.-M. Lazarovici 2002; 2004, 47, fig. 1, 20; Gh. Lazarovici – C.-M. Lazarovici 2003, 478, fig. 121; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2007, 57–58, fig. Va.30.

¹²² Lazarovici et alii 2001, I.1, fig. 165–168.

mare decât o tăviță/tipsie, lucrată din pastă cenușie cu mică în compoziție, descoperită în 1973, în nivelurile 4–3, Vinča B2-C¹²⁷. Vasul are patru

¹²³ Gh. Lazarovici, Merlini http://www.prehistory.it/ftp/parta_archaeological_excavations2006_01.html

¹²⁴ În săpăturile lui Gh. Lazarovici, în zona bordeielor B10, B23, în niveluri Starčevo – Criș timpurii.

¹²⁵ C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2007, 127 ș.a.; 2012, 60, 63, 68, L4, fig. IV.44 ș.a.

¹²⁶ Săpătura Doinei Ignat continuată de Gh. Lazarovici, raport, manuscris.

¹²⁷ Zorlențu Mare, Su. 1973, inv. A 4209, nr. șantier 461.

perechi de toate verticale duble, cu gaura largă, iar găurile converg în sus spre un punct; din acest motiv considerăm că ele serveau pentru atârnat. Noi am interpretat piesa ca servind drept candelă sacră (fig. 52a).

În urma unor vizite reperate la *Parcul arheologic de la Polgar*¹²⁸ (Ungaria) și a reconstituirilor etno-arheologice de acolo am reconstituit modul de funcționare (fig. 52a). Vasul are pe el o serie de semne și simboluri, unele din ele se întâlnesc în „scrierea dunărenă”. Pe fețe apar mai multe semne și simboluri marcate de noi (fig. 52a–d).

Pe unele vase apar obiecte care par puse în oglindă (pe verticală sau orizontală). O astfel de redare apare și pe vasul de la Zorlențu Mare, dar și în cazul tronurilor de pe un alt vas tot de aici (mai jos, fig. 78) sau pe tăblițele de la Tărtăria¹²⁹. Pe unul din pereți apare un model de casă cu intrare, care sugerează templu sau casă sacră, cum apar pe unele modele de machete sau de sanctuare, pe stele sau altărașe/lămpi¹³⁰. Aparenta răsturnare a casei o punem pe seama intenției voite, de a fi privită de sus, din cer, de către divinitate, subliniind astfel ideea de oferirea ritualică a luminii, focului și fumului.

Altărașe cu trei picioare¹³¹ apar din nivel Vinča A și se mențin până în nivelul C (fig. 53). Acestea

serveșc fie la depunerea unor idoli, dar mai ales la iluminatul casnic, în același timp având rol ritualic.

Exemplarul de la Gornea ne arată că lumina este protejată de un cap uman cu mască și unul de berbec, cel de-al treilea a fost rupt accidental sau ritualic, reprezentând, probabil, un cap de taur.

Pe corp și picioare sunt urme de pictură roșie și galbenă, în tehnica crusted, în benzi meandrice, iar ambele culori subliniază ideea de foc prin roșu și lumină prin galben. Altarele cu trei picioare se mențin până în Neoliticul târziu, în cultura Turdaș (fig. 55), dar în afară de cele din faza Vinča A, ele nu mai sunt pictate cu simbolurile de culoare, nu mai au nici protome clare (sunt abia schițate), probabil rolul lor era doar funcțional, acela de lămpi.

Simboluri și semne de invocare – oranta

O graniță între simbol și semne este greu de trasat, totuși există diferențe. Uneori s-au precizat asemenea definiții¹³² alteori semnul a fost interpretat ca simboluri¹³³. Marco Merlini a analizat diferențele sensuri pe care simbolurile de pe tăblițele de la Tărtăria și altele din „scrierea dunărenă” le au ca semne¹³⁴.

Oranta, prin poziția sa de invocare, ridicarea mâinilor spre cer, este ușor de identificat în diferitele situații. Desigur ea poate fi și a fost asociată cu

Fig. 53. Gornea, altărașe din cultura Vinča A: a. tip 1bb1; b. tip 1be.

Fig. 54. Gornea, Vinča A, altăraș tip 1b.

Fig. 55. Turdaș, analogie.

¹²⁸ Raczyk et alii 2002.

¹²⁹ Lazarovici et alii 2011, 162 și urm.

¹³⁰ Stela de la Vădastra: Dumitrescu Vl. 1968, fig. 44; *** *Neolithic Art, Olten 2008*, cat. 97.

¹³¹ La noi tipurile 1a–1b cu subvariante; grupa 1 la Stanković 1983; 1992, grupa 1, pl. I–II; vezi acolo și analogiile.

¹³² Gh. Lazarovici 2003; 2004; 2004a, 2009; Merlini 2011b, 156.

¹³³ Lazarovici et alii 2011, 163 și urm.

¹³⁴ Haarmann 1995; Haarmann – Marler 2008; Merlini 2011b, 159 sqq., s.v. symbol.

dansul, cum am arătat și mai sus, fig. 44. Formele sub care apare sunt din cele mai diverse: în sanctuare ca piese monumentale¹³⁵, vase de cult (mai ales în cultura Gumelnița¹³⁶), reprezentări de idoli pe vase din diferite perioade¹³⁷, numeroase în culturile Vinča, Turdaș,¹³⁸ Cucuteni¹³⁹ și altele, figuri în artă rupestră¹⁴⁰, din care au trecut ca simboluri și semne.

În Bant, în cultura Vinča sunt numeroși idoli cu brațele ridicate spre cer, mai ales în categoria celor de tip *Zorlenț*. Dintre aceștia comentăm o piesă deosebit de interesantă, fig. 56, tip *Zorlenț* (de tip IIIb). Pentru ca scena să fie mai clară și evidentă, pe ambele fețe a fost redată scena orantei (cod *M 7*). Intre brațele ridicate sunt marcați doi ochi, ce par a sugera *ochii divini* (cod *171a, 172a*) care urmăresc ritualurile sau gesturile de invocare.

De altfel, în sanctuarele de la Çatal Höyük, în unele cazuri *ochiul divin* este asociat cu craniul și cu un vultur care duce o figură de om fără cap¹⁴¹.

Semnele de pe idolul de la Zorlențu Mare au fost făcute când era pasta era parțial uscată, ce se poate observa la „ochii” din fig. 56e, care nefiind simetrice s-a intervenit pentru corectarea poziției lor (fig. 56f). Oranta este asociată cu un alt semn în formă de „V” întors sau o variantă de „L”, prin care este reprezentată mâna în „scrierea dunăreană”¹⁴². În acest caz este solicitat ajutorul mâinii divine, fiind pe partea stângă a idolului credem că era legat de sănătate, viață, suflet, inimă, sânge ș.a. ... attribute ale părții stângi a corpului uman. Pe această piesă se observă urmele lăsate de sfoară în urma purtării pe piept, poate alături de alte artefacte (vezi fig. 36).

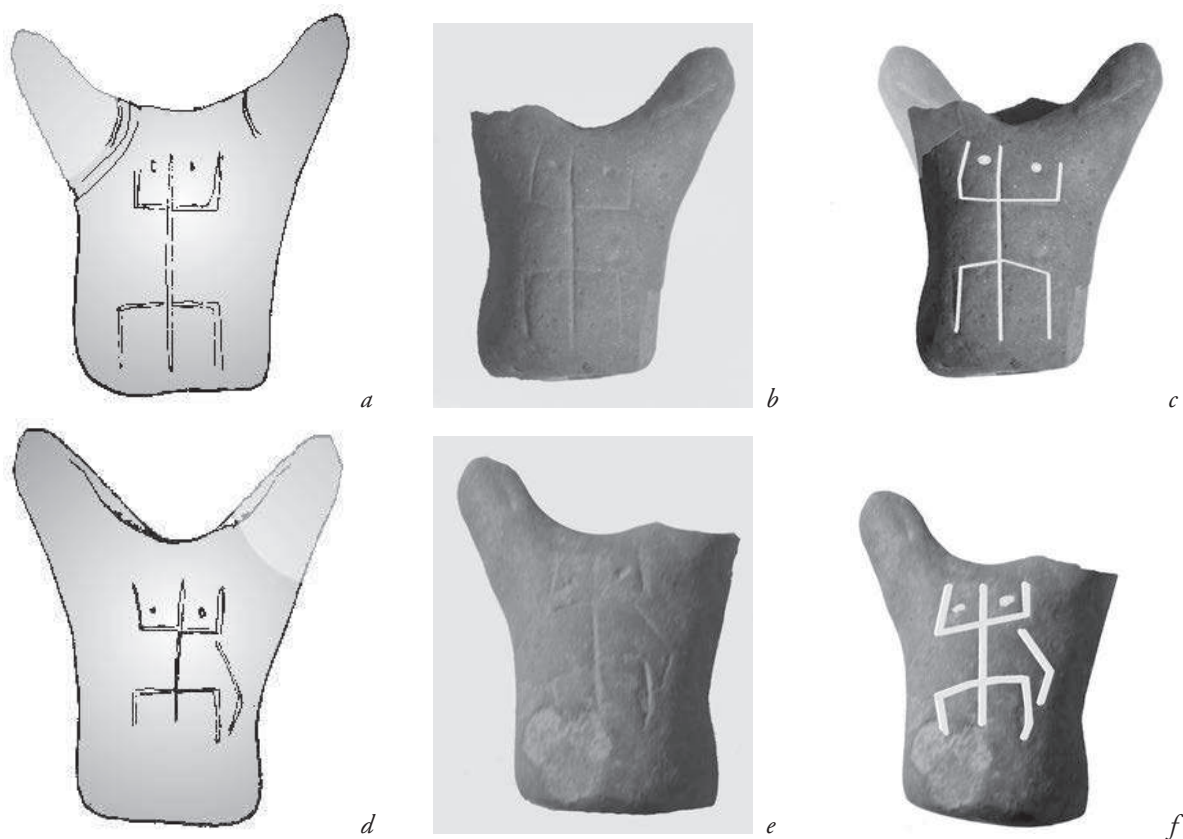

Fig. 56. Zorlențu Mare, Vinča C.

¹³⁵ La Parța idolii monumentali din L8 și Sanctuarul 2; în cultura Cucuteni, fragmente de stele mari cu mâinile gen orantă: Monah 2012, fig. 30/5–6.

¹³⁶ Isăcescu 1984; *** *Neolithic Art, Olteni 2008*, cat. 108–109.

¹³⁷ De exemplu în cultura Cucuteni idolii au doar umerii ridicați, rar prezintă și brațe: Monah 2012, fig. 30/5–6; 59/1–4, 60/1; 88/4, 89/1; 111/1,9; 113/8, 129/1; 205/1, 3–4; 207/1, 209/1, 211/1,3, 168/4 ș.a.

¹³⁸ Vlassa 1966; 1976, 100–106.

¹³⁹ Monah 2012, fig. 111/1, 9; 113/8, 129/1; 205/1, 3–4; 207/1, 209/1, 211/1,3, 168/4 ș.a.

¹⁴⁰ Drăguț 1983, Tasilu, passim.

Reprezentarea casei, a casei sacre

Un fragment ceramic de la Zorlențu Mare a fost perforat, iar prin incizii s-a realizat un model schematizat de căsuță.

Ne-am putea imagina o jucărie de copii, dar felul de redare al acoperișului, pereților apare și la Turdaș

¹⁴¹ Lazarovici 2000, fig. 1, 2 și bibl. apud M. Gimbutas și J. Mellart.

¹⁴² Lazarovici 2003; 2004; 2004a; 2009a, tabel B14, în special codurile 229i și 229b; Makkay 1990, fig. 18/7; Lazarovici et alii 2011, fig. VIC.35.

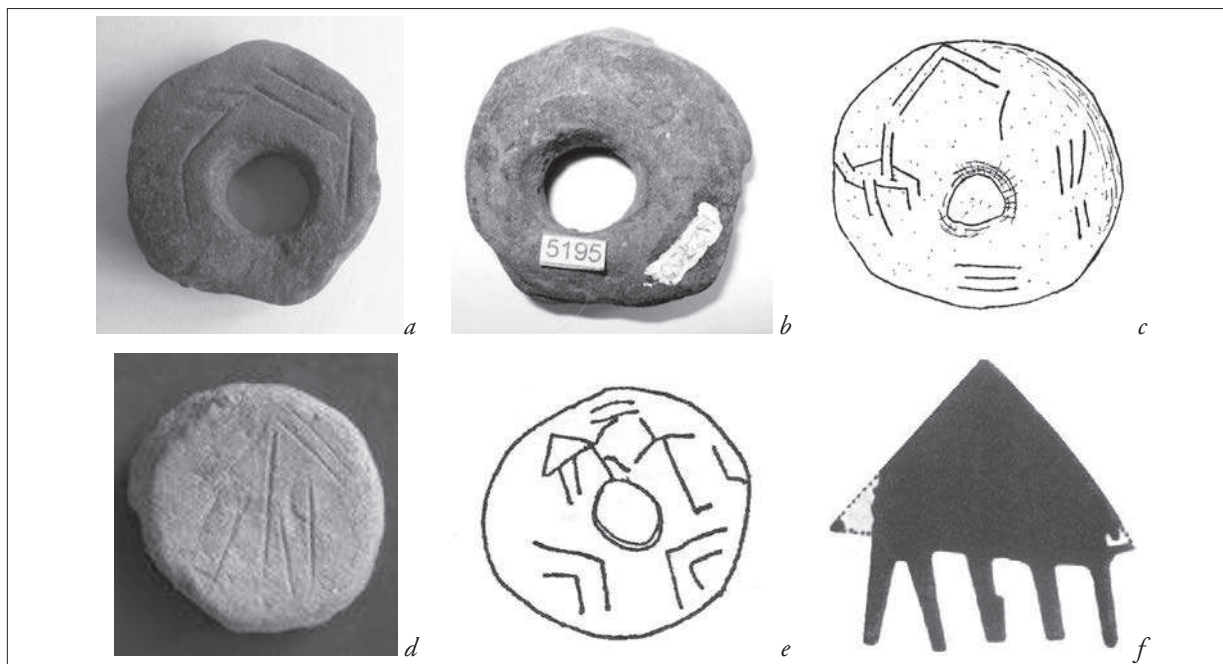

Fig. 57. Modele de case: a–b. Zorlențu Mare, Vinča; c–f. Turdaș.

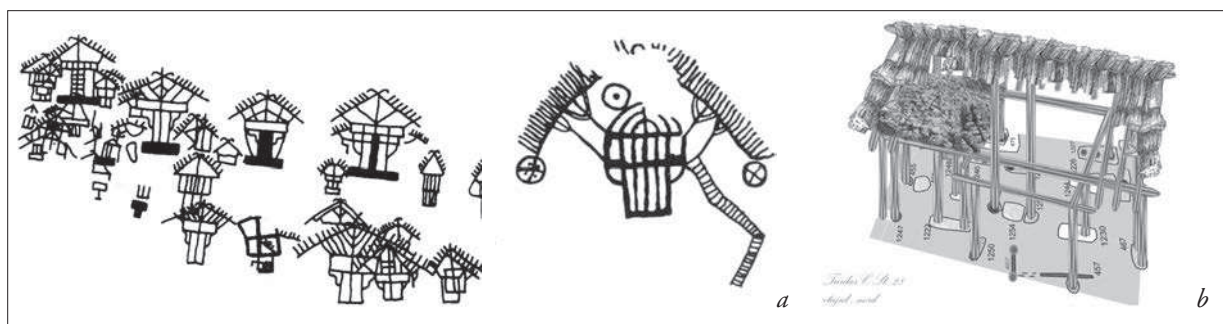

Fig. 58. a. Valca Monica modele de căsuțe; b. reconstituirea unei locuințe de la Turdaș.

pe unele fusaiole, ori fusaiolele prin mișcarea lor de rotire sugerează continuitatea, timpul, succesiunea zi-noapte, lună, an ș.a. Asemenea desene nu sunt izolate, alături de fusaiolele menționate de la Turdaș stau fragmentele de vase ce redau case pe piloni, case cu podeaua suspendată și altele, unele construcții de acest fel fiind confirmate de noile săpături¹⁴³.

Interesant este și un model de căsuță schematizată din nivelul Vinča C de la Vrșac – A¹⁴⁴, care conține și alte linii ce sugerează unele vecinătăți. Redarea schematizată la case sau sanctuare apare și în arta rupestră de la Valca Monica (fig. 58a)¹⁴⁵, dar continuă cu modelele de sanctuare din cultura Cucuteni, dintre care unele cu etaj¹⁴⁶.

Felul în care sunt schițate casele pe oase, pietre, lut sunt similare, determinate și de material, dar și de sugestia pe care dorește să o redea cel care desenează (fig. 58), iar unele reprezintă sanctuare.

Simbolurile, semnele de pe idoli, vase și obiecte

Și la Zorlențu Mare apar o serie de semne și simboluri, dar ele nu sunt la fel de numeroase ca cele de la Turdaș. Zsofia Torma¹⁴⁷, Janos Makkay¹⁴⁸, Marija Gimbutas¹⁴⁹, Samuel Winn¹⁵⁰, Marco Merlini¹⁵¹, Gheorghe Lazarovici¹⁵² și alții¹⁵³

¹⁴³ Gh. Lazarovici in: Luca et alii 2012, 100, fig. 43, reconstrucția 6/L1.

¹⁴⁴ Mulțumim doamnei Șarolta Jovanović pentru bunăvoința de a ne pune la dispoziție desenul.

¹⁴⁵ Foto Gh. Lazarovici, pietrele 35, 50, 73 și altele.

¹⁴⁶ Vezi tipologia și noua sinteză: C.-M. Lazarovici 2004; Gh. Lazarovici – C.-M. Lazarovici 2009/2010.

¹⁴⁷ László 1991; Merlini 2009, 105.

¹⁴⁸ Makkay 1969; 1984; 1990 și bibliografia; Merlini 2009, 108 sqq.

¹⁴⁹ Merlini 2009, 108 sqq.

¹⁵⁰ Winn 1981, 64, 86; Merlini 2009, 132 sqq.

¹⁵¹ Merlini 2004; 2005; 2006; 2007; 2007a; 2008; 2008a; 2009, vezi aici și bibliografia problemelor.

¹⁵² Gh. Lazarovici 2001; 2002a; 2003; 2004; 2004a; 2009a; 2010; Merlini 2009.

¹⁵³ Haarmann 2008; 2008a; Haarmann, Marler 2008; Merlini 2009, 125 sqq.; Maxim et alii 2009.

au investigat semnele și simbolurile din cultura Vinča¹⁵⁴, pe cele din Banat¹⁵⁵, din Banatul de vest¹⁵⁶ sau altele din „scrierea dunăreană”¹⁵⁷. În spatele acestora sunt mesaje pe care simbolurile le transmit: invocarea apei (mai jos, fig. 59 cod *om19*, *19i*), mama care ține în brațe un prunc sau altceva (cod *21*).

Despre acestea s-au întocmit cataloage, sistematizări, analize, comparații, interpretări privind locul și rolul lor¹⁵⁸.

*Tăblițe, plachete, discuri, nasturi cu semne*¹⁵⁹

Urmele de pe unele piese de la Zorlențu Mare sugerează că ar fi putut fi folosite ca pafta, pandantiv, sau nasture¹⁶⁰. Una din ele (fig. 59) are niște orificii pentru a putea fi fixată sau cusută pe un pieptar de piele sau pe o țesătură mai groasă, mai rezistentă, servind ca nasture pentru încheierea

unor haine groase (după dimensiunile mari ale piesei, dar așa cum rezultă și din orificii)¹⁶¹.

Tăblița conține semne și simboluri care transmit anumite mesaje (privind simboluri sexuale, virilitate cod *340*, regenerare, fertilitate cod *80d*, relația cu divinitatea cod *om 75a*, *om 234*)¹⁶² sau ritualuri care trebuie urmate¹⁶³. Pe dosul piesei, deci nu la vedere, dar cu rost apotropaic sunt două semne catalogate cu codurile noastre *341* și *om 75a*. Tăblița joacă și rol de talisman.

Recunoaștem o combinație de figuri, mai mult sau mai puțin stilizate din „scrierea dunăreană”. Una este un om stilizat având pe cap un „V” deschis spre cer, alta reprezintă un animal cu gâtul lung (girafă). Despre asemenea animale sunt doar informații mitologice (dromader, vultur înaripat, girafă, elefant ș.a.)¹⁶⁴ ele nefiind cunoscute în aria culturii Vinča sau regiunea dunăreană în Neolitic (fig. 60).

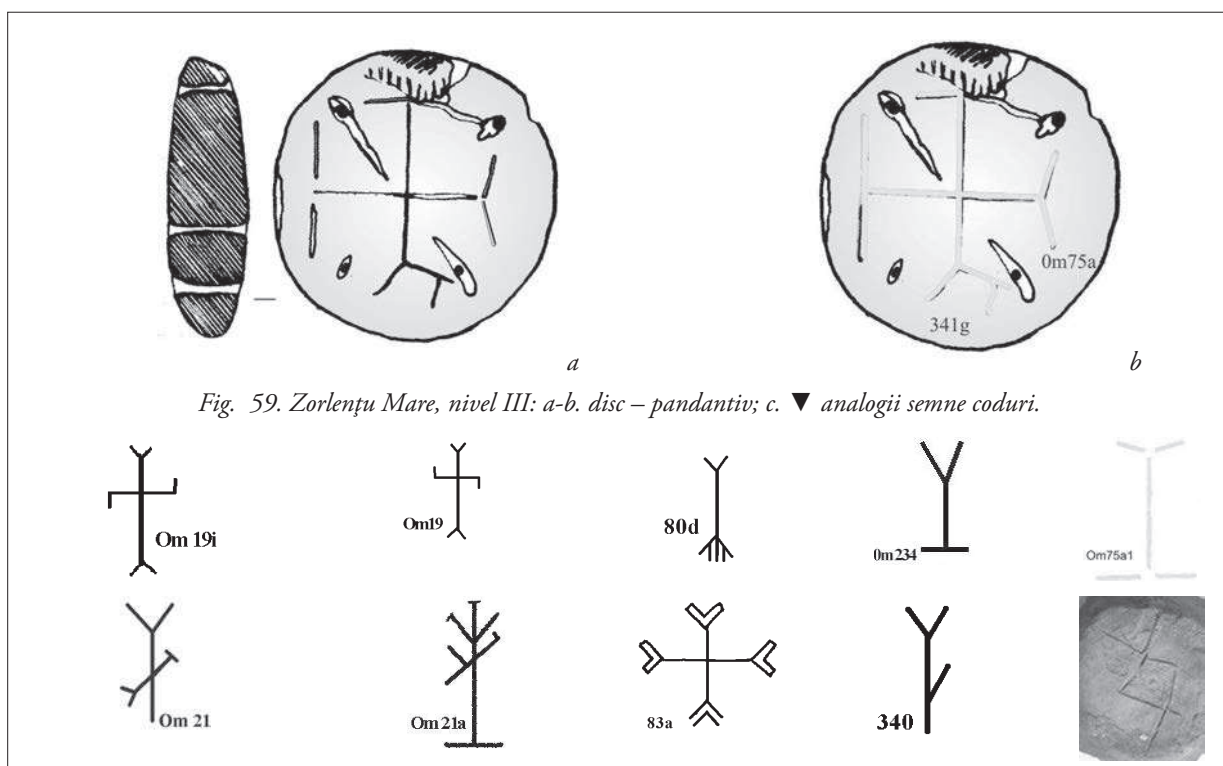

Fig. 59. Zorlențu Mare, nivel III: a-b. disc – pandantiv; c. ▼ analogii semne coduri.

¹⁵⁴ Todorović – Cermanović 1961; Rasajski 1988–1989; Starović 2004; Merlini 2009, 160, sqq.

¹⁵⁵ Lazarovici et alii 2011; Radu 2014.

¹⁵⁶ Jovanović 1981, 134; Makkay 1990, fig. 35/I.2.

¹⁵⁷ Lazarovici 1977a; 1977b; 1979, n. 310, XXIII/D2, 9, 17, 18, 29, 35; 2004; Drașovean 1995; Ursulescu 1998, 103, fig. 27/3; cataloage, analogii, interpretări; 2011; Merlini 2009, 161 sqq.

¹⁵⁸ Merlini 2009, 95–168.

¹⁵⁹ Lazarovici 1991, fig. 6/3; Lazarovici et alii 2011; un catalog în Word, ordonat după criteriile geometrice și tematice și o bază de date, SCRIEREA (Gh. Lazarovici – C.-M. Lazarovici 2006), care continuă să fie completată.

¹⁶⁰ Inventar nou 8474, 8476.

Cel de al doilea disc (fig. 61a) are pe față patru orificii din care trei perforază total lutul, dar și urmele unor erodări de la sfoară sau piele, dovadă că a fost purtat (fig. 61b). Acesta are pe față o cruce cu un cârlig spre stânga și două linii. Acestea ar putea sugera o figură umană (*cod 75b*), cum mai sunt asemenea reprezentări (fig. 54c).

¹⁶¹ Lazarovici et alii 2011, fig. VIIC.72b.

¹⁶² Gh. Lazarovici – C.-M. Lazarovici 2006 catalogul Word; Merlini 2011a, 133; 2011b, 159–160; 2011c; 2011d.

¹⁶³ Lazarovici et alii 2011, 162–190.

¹⁶⁴ Maxim et alii 2009, 152–153.

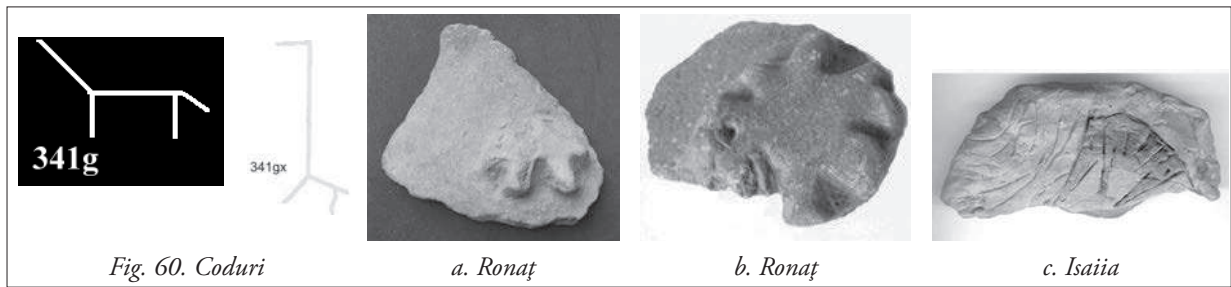

Fig. 60. Coduri

a. Ronăț

b. Ronăț

c. Isaiia

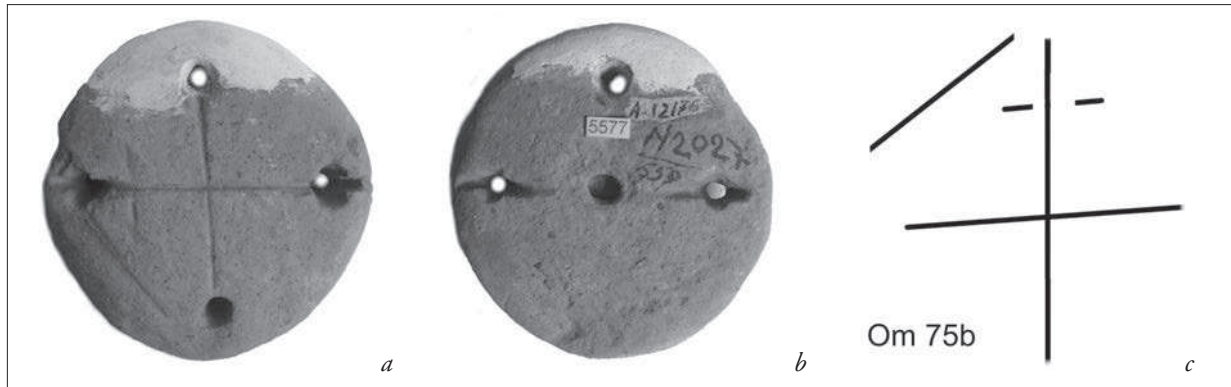

Fig. 61. Zorlențu Mare, Vinča B2-C, paftaua 2: a. față; b. dos; c. codul.

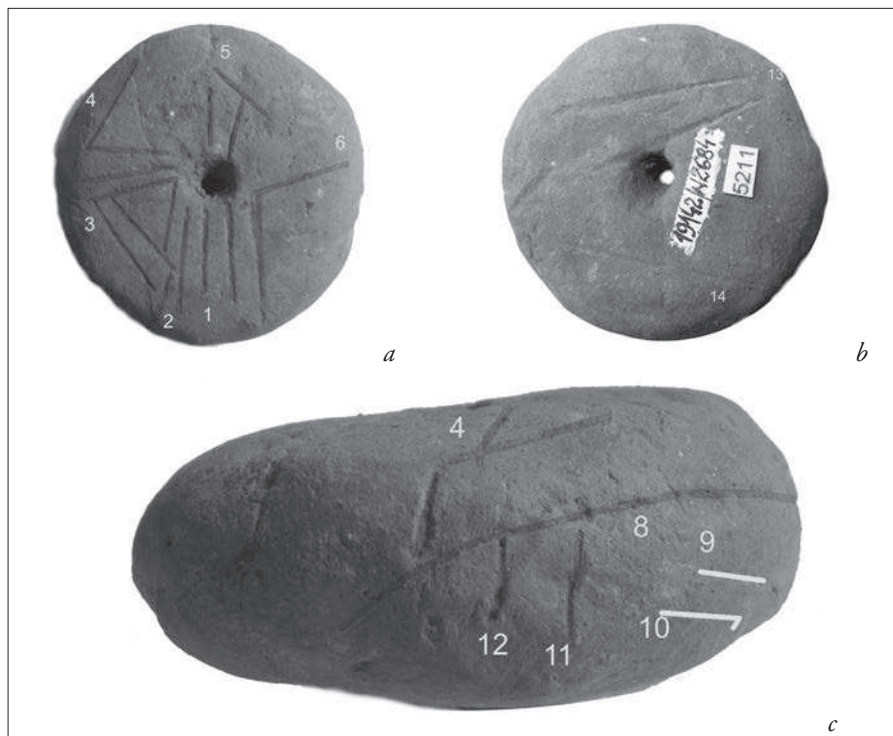

Fig. 62. Zorlențu Mare, fusaiolă: a, față; b, verso; c, detaliu cu zona de mijloc.

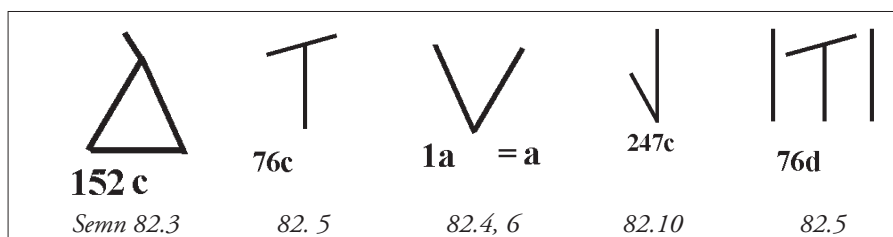

Fig. 63. Semnele de pe fusaiolă și codurile lor.

Fiind vorba de două piese rezultă în mod clar că dincolo de funcționalitate, prin semnele de pe ele au și un rol apotropaic. O fusaiolă de la Zorlențu Mare (fig. 62) are o serie de semne și simboluri pe care le regăsim în „scrierea dunăreană”: „V”, „VI” „T”, „I”, „Z” și altele. Ele corespund unor coduri frecvent întâlnite pe obiecte; fiind simboluri au sensuri diferite în funcție de loc, de tipul și funcționalitatea artefactului.

Observăm că unele formează ligaturi, probabil cu anumite sensuri asupra cărora cândva trebuie insistat. Aceste semne se întâlnesc pe fusaiole din Macedonia până în Transilvania, de la Dikili Tash, Fafos, la Turdaș și Valea Nandruului¹⁶⁵, fiind integrate „scrierii dunărene”. Dacă ne gândim că fusaiolele se rotesc într-un sens sau altul atunci obținem o logică comună, greu însă de interpretat, fiind rotunde nu se știe din ce parte trebuiau privite.

Tabletele

Tot de la Zorlențu Mare provine o tabletă care asemenea tabletei 1 dreptunghiulare de la Tărtăria stătea foarte bine în mâna stângă, între degetul mare și arătător, cum se poate observa după

Fig. 64. Zorlențu Mare, Vinča, tableta (inv. 8478).

Fig. 65. Dudeștii Vechi, Vinča A3.

Fig. 66. Zorlențu Mare, Vinča B.

curbură și asimetrie. Din aceste motive o considerăm tabletă (fig. 64).

¹⁶⁵ Roska 1941, fig. 127/6, 128/6, 8, 11; Vlassa 1970, 19; Gimbutas 1974, 41; Winn 1981, Jela, Fafos, Nandru; Makkay 1990, fig. 19/1–2; Maxim et alii 2009, 143–149.

Pe față spațiul este împărțit în patru registre de niște incizii. În centru are un semicerc tăiat de o linie. Pentru acestea nu avem analogii directe în baza de date și imagini, dar ea aparține unui grup de coduri 243¹⁶⁶.

Există asemenea discuri de lut, dar pe ele sunt incizate planuri, imagini zonale, fortificații, locuințe etc., cum este exemplarul de la Dudeștii Vechi (fig. 65). De la Zorlențu Mare, din nivelul de locuințe arse (nivelul atelierului) provine un fragment de tabletă, arsă secundar, spartă (fig. 66).

Pe față piesei sunt incizii care redau un brad¹⁶⁷, dar și alte semne. Pe dosul piese apare un simbol care este frecvent întâlnit în „scrierea dunăreană”.

Semnul mai apare pe două tăblițe de la Karanovo¹⁶⁸ și Svetozarevo¹⁶⁹ având codul 50i.¹⁷⁰

Variantele acestuia sunt mai numeroase (variante în codurile 50, 50i și 52). De la Sânanndrei provine o tăbliță descoperită la suprafață, la nivel Vinča C, cu semne, pe care Florin Drașovean le pune în legătură cu magia neagră.

Pâinea

Despre pâinea sacră, realizată din lut ars pentru a fi nepieritoare există numeroase studii (vezi mai

¹⁶⁶ Gh. Lazarovici – C.-M. Lazarovici 2006, catalogul Word.

¹⁶⁷ Bradul este simbolul vieții veșnice, al tinereții, fiind frecvent întâlnit în „scrierea dunăreană”: cod 24*, 24b, 24e, 36, 36a, 36b, 36c, 202, 268, 278 ș.a.

¹⁶⁸ Schier 2002, fig. II/8.

¹⁶⁹ Winn 1981, Svetozarevo 2.

¹⁷⁰ Drașovean – Martiș 2014.

Fig. 67. Ohaba Mâtnic, Vinča B2-C.

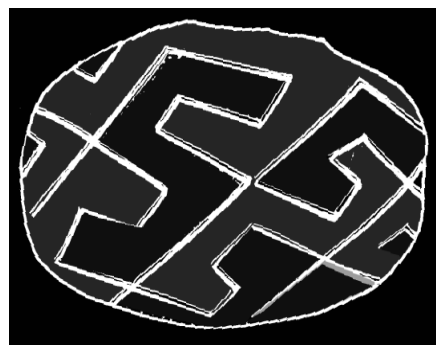

Fig. 68. Vinča – Belo Brdo.

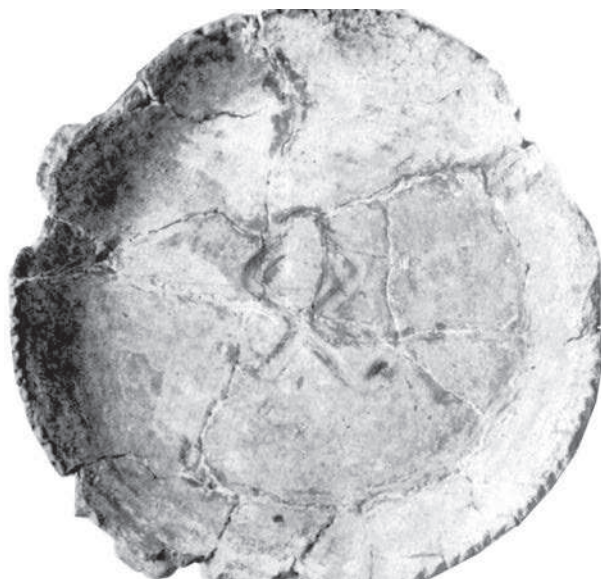

Fig. 69. Cioka, cultura Vinča sau Tisa (?).

a

b

Fig. 70: a, Potporanj, Vinča C; b, Vršac – At.

jos analogii). Din colecția Liviu Groza de la Ohaba Mâtnic, din provine un model de pâine¹⁷¹ (fig. 67) cu semne în formă de vulvă, în jurul căreia sunt încă șase linii în „V” culcat, sugerând perioada de gestație începând cu manifestarea fătului. Forme similare de pâini mai sunt la Vinča (fig. 60). Un interesant model de pâine cu mai multe semne, provenind de la *Treštena Stena* a fost publicat de Aleksandar Mitkoski¹⁷².

Unele din aceste variante ale simbolului „X” redau figuri umane care dansează, cum este un simbol în relief din interiorul unei tăvițe de la Cioka¹⁷³, o așezare cu materiale Vinča din Banatul de vest. Forma piesei este cea de tăviță, formă potrivită pentru coacerea lipiilor, a pâinilor¹⁷⁴.

¹⁷¹ Uneori apare ca provenind de la Balta Sărată; confuzia provine de la colecționar; în principal piesele au fost salvate de la Poligon.

¹⁷² Informații amabile, inedit, informații amabile Aleksandar Mitkoski.

¹⁷³ Banner 1960.

¹⁷⁴ Modele de pâini de lut de formă rotundă sunt în cultura Cucuteni.

Astfel pe fundul acestora rămâne incizată figura de dans, invocare pe care o sugerează figura și simbolurile similare, dar nu identice din „scrierea dunăreană” (coduri apropiate: *om 67a*, *om 67b*, *om 77*, *12a*, *84a1*, *40*, ș.a.)¹⁷⁵. Figura reprezintă probabil o dansatoare care aduce mulțumiri, prin gestica dansului, divinității pentru fertilitate și hrană.

De altfel sunt unele de modele de pâini din lut pe care sunt redată o lungă perioadă de timp semne și simboluri legate tot de fertilitate și uneori de fecunditate¹⁷⁶. Alteori acestea conțin doar decorul, motivistica caracteristică a vremii. Pâinile de la Potporanj și Vršac – At, fig. 87–88 (ambele descoperiri vinčiene din Banatul de vest), au decor caracteristic perioadei Vinča C, format din meandre și spirale.

¹⁷⁵ Lazarovici 2003; 2004a.

¹⁷⁶ Gimbutas 1982, 67; 1991, 114, 3.77, 6.12; Makkay 1984; 1990, 18/2a-c, 4; ****Idole* 1985, 65–66; Trnka 1992; Lazarovici 2002a; 2009a, 65–86; Lazarovici et alii 2011, fig. V.13. La Muzeul din Krosno, Polonia, este un model de pâine rotundă, din lut, decorat cu ciupituri, din Epoca Bronzului.

Între aceste ornamente, pentru a umple spațiile goale (*horror vacui*), sunt unele semne „V”, „Y” și altele ce apar pe obiecte de cult. Pe piesa de la Vinča – *Belo Brdo* (fig. 68) sunt și urme de pictură *crusted* cu roșu, ce simbolizează focul, sângele, hrana necesare vieții.

Banda în cruce, „Crucea Sf. Andrei”, semnul „X”, centura, diagonală

Între elementele de distincție cum este și centura în relief, la care ne-am referit mai sus (vezi mai sus nașterea și altele), este și banda în cruce, ce apare incizată pe unii idoli cu tron sau pe unele piese din inventarul cultic al preotului¹⁷⁷. Este un semn de distincție pentru idoli, lucru subliniat de multă vreme¹⁷⁸.

pe unele capace de vas (fig. 73)¹⁸¹.

Alteori semnul „V” dublat coboară până în spațiul dintre sâni (fig. 72, 74), iar la unele piese este completat cu linii care nu se intersectează (fig. 67a). Acestor „V”-uri – parte a unor benzi în cruce (care continuă pe dosul piesei), li s-a conferit un semn de „rang”, o poziție social-religioasă¹⁸². Pentru acestea sunt coduri în *scrierea danubiană*: cod 1b6, 179c, 180h. Uneori par șiraguri de mărgelă de care atârna pandantive sau plachete din lut, scoică, piatră, os, iar mai târziu din aur și altele¹⁸³.

Astfel de semne au vârful plasate în zona centrală a spatelui, fără să se atingă, iar deschiderea încadrează brațele (fig. 75a).

În două cazuri simbolurile urmăresc linia gâtului (fig. 72–74).

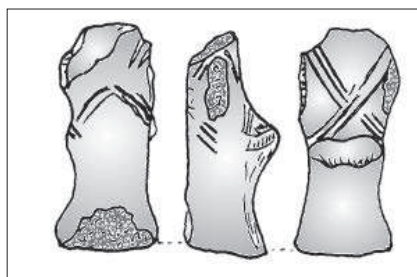

Fig. 71. Zorlențu Mare.

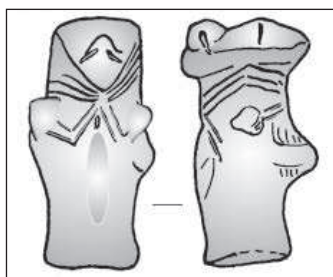

Fig. 72. Zorlențu Mare.

Fig. 73. Liubcova, după S.A. Luca 1990.

Fig. 74. Zorlențu Mare (inv. 246).

Fig. 75. Zorlențu Mare (inv. 286).

La unele din figurinele de la Zorlențu Mare¹⁷⁹ apare semnul distinctiv de divinitate, reprezentat de banda în cruce (*Kreutzband*) sau în „V”; acesta este prezent și pe alte figurine din SE Europei la diferite momente cronologice¹⁸⁰. Simbolul apare și

377; 407; 4 61–469; 472; 2007.2, fig. 8/8, 82/6, 493; 494/3; 495/2, 4, 6, 8; mai rare în cultura Cucueni: Monah 2012, fig. 103/3.

¹⁸¹ Lazarovici 1979, pl. XXIII.A4,7; Resch 1991, 189 D1.
¹⁸² Lazarovici 1979, pl. XX/D6, 9, G4, XXI G5; Banffy 2002, 218, fig. 4–5; Hansen 2007.2, fig. 250/10, 22; 255/1, 271/1; 321/3; 325/5–7; 328–329; 377; 407; 461–469; 472 etc.

¹⁸³ Roska 1941, 129/19; ****PrehistJugZem* 1979, II, XXXIII.1; LXI.5–6 Obre II, cultura Butmir II; Comșa 1987, 177, fig. 24; Petrescu-Dîmbovița et alii 1999, 67 fig. 46–47; *Masken* 2005, 84, kat. 56; Gligor 2009, 204–206; CCVIII.2.

¹⁷⁷ Makkay 1968; 1986; Müller-Karpe 1968, II, Kat. 238, 117/1, Taf. 187/1; Luca 1994, 363/367; 1997, 29, 65, n. 241, pl. XV/1; Hansen 2005, 23, fig. 19.

¹⁷⁸ Comșa – Răuț 1969; Lazarovici 1979; Radu 2014.

¹⁷⁹ Comșa – Răuț 1969; Lazarovici 1979, pl. XX/A4, D5, 6, 9, E15, G4, 9; XXI A7, G5, H7.

¹⁸⁰ Lazarovici 1979, pl. XX/D9; Lazarovici et alii 2011, 117, 130–131, 147 and bibl.; Hansen 2007.1, fig. 250/10, 22; 255/1, 271/1; 321/3; 325/5–7; 328–329;

Banda în cruce sau semnul cu „V”-uri (cod 1b6, 179c) apare și pe idoli cu unul sau două corpuri, care reprezintă uneori *Căsătoria sacră*. Idoli cu două capete umane sunt frecvenți în aria culturii Vinča, la Vinča – *Bielo Brdo*¹⁸⁴ Gomolava¹⁸⁵, Rast¹⁸⁶ și în alte stațiuni vinčiene¹⁸⁷.

Pentru cei cu două corpuri formând împreună un „bloc” (fig. 76), cele mai bune analogii și model îl reprezintă piesele din sanctuarele de la Parța¹⁸⁸, Trușești – sanctuar 1 (L24)¹⁸⁹ și altele. Prezența în templele neolitice (și ulterioare), și în sanctuare

dimensiuni (probabil de la un altar de „preteasă”, fig. 77a) sunt redată mai multe semne: unele reprezintă casa (nr. 1), altele tronul (nr. 10) și cunoscutele semne „X”, „Y” și combinații ale acestora. Dacă ținem cont că ele erau pe creștet rezultă că ele se adresau divinității: Marii Mame¹⁹⁰.

Vasul cu șapte tronuri (fig. 78)

Pe fundul unui alt vas, tot de cult credem noi, tot de la Zorlențu Mare, sunt incizate șapte semne, la care ne-am referit deseori¹⁹¹. Realizat din pastă

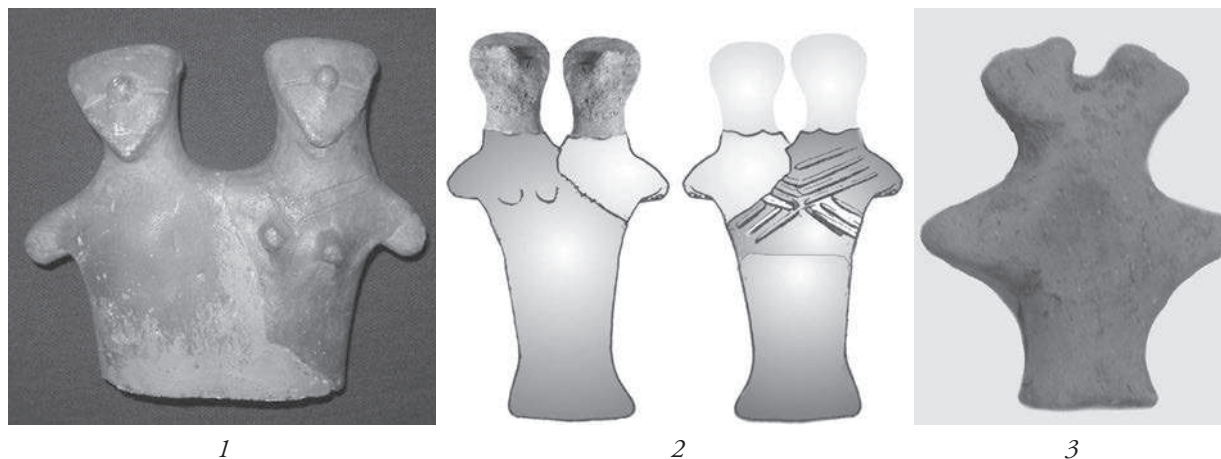

Fig. 76. Zorlențu Mare, *hieros gamos*, Vinča B.

comunitare a unor idoli monumentali ne determină să-i considerăm ca modele pentru idoli din civilizațiile respective. Asocierea pântecului pe exemplarul de la Parța la Marea Mamă confirmă ideea legată de graviditate și concepere.

La fel este situația în sanctuarul de la Trușești, unde pântecul este plasat între cele două corpuri, lăsând să se înțeleagă că procesul concepției este legat de ambele personaje. Mai mult, acolo sunt și niște capete de phallus-uri (la unii, coloane) menite a întări ideea de concepere.

Semne și simboluri abstracte, tronul

Din studiul acestora (fig. 77b) constatăm că majoritatea lor sunt combinații de semne, ligaturi ale „srierii dunărene”. Pe un cap de mari

uzuală, de culoare neagră cenușie, din pastă amestecată cu nisip cu bobul mare, vasul este de mari dimensiuni. Fundul său a fost spart în patru părți. Din marginile laterale superioare nu s-a păstrat decât de la 6 la 10 cm. Desenele au fost studiate de către S. Winn, care le-a pus în cataloagele sale¹⁹². Cele șapte tronuri ne duc cu gândul la diferite teme mitologice legate de numărul șapte.

Despre tronuri și semnificațiile lor există o vastă literatură¹⁹³. De la tronul biblic al lui Solomon¹⁹⁴ și altele celebre, tronurile au jucat un rol important în mitologiile lumii. Tronul apare în sanctuare¹⁹⁵,

¹⁸⁴ Vasić 1932c, III, 514, 549, 512; Garašanin D. 1968, fig. 5–6; 1970, 12; Makkay 1971, 42.

¹⁸⁵ Brukner 1965, 149, pl. XVI.1.

¹⁸⁶ Dumitrescu Vl. 1957, 95.

¹⁸⁷ Truhović – Vasiljević 1983, pl. IX.3/4.

¹⁸⁸ Lazarovici 1998, 10, 2/3; Lazarovici et alii 2001, 220, 226, 230–234, 237–238, 240, ș.a.

¹⁸⁹ Petrescu-Dîmbovița – Rădulescu 1953, 7 sqq; Petrescu-Dîmbovița 1959, 63 sqq; Petrescu-Dîmbovița et alii 1954, 7 sqq; 1955, 165 sqq; 1962, sqq; Florescu A. C. 1959, 183 ssq; A. C. Florescu – M. Florescu 1961; Monah 1997, 38, fig. 9/1; C.-M. Lazarovici 2002; 2004, 47, 49 sqq, fig. 1; ș.a.

¹⁹⁰ Lazarovici 1979, pl. XXD/1–3, 5, E1–2, K10, XXIA 1–3, 5B 2, 5, 6; C1–3, 5, 8; XXA 1, 4, 8–9 ș.a.

¹⁹¹ Desele mutări și reorganizări au dus la rătăcirea piesei, iar până în momentul de față nu a fost identificată. Avem doar o fotografie mai veche a ei, recuperată recent.

¹⁹² Winn 1981, 69, 104, nr. 60, fig. 17.60, fig. 26, Zorlenț 2.

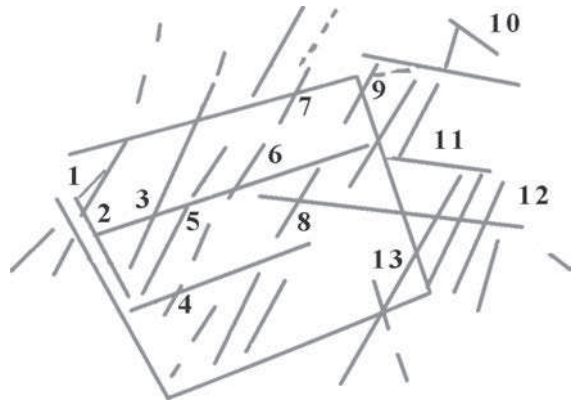
¹⁹³ Noi ne-am ocupat la Tărtăria: Lazarovici et alii 2011, 164–165, 168–169, 174, 201, 203, 339, 314–315, 327, 337.

¹⁹⁴ Eliade 1991a, 23; *Biblia*, Cartea facerii I Regi 10, 18 sqq.

¹⁹⁵ Makarević 1960, 282; Makkay 1971, 138; Gimbutas 1984, 74, 25; 1991, fig. 3–23.1; Hegedús – Makkay 1987, abb. 3–4, 9; Zbenović 1996, 33; Monah 1997, 255, fig. 3/1; Lazarovici Gh et alii 2001, 290, fig. 265; C.-M. Lazarovici 2004, 48, fig. 2; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006, 45–46, 115, 149.

a

b

Fig. 77. ZorleŃu Mare: a. creștet de statuetă de mari dimensiuni; b. semnele de pe creștet.

a

b

Fig. 78. ZorleŃu Mare, Vinča B.

în machetele de sanctuare¹⁹⁶, dar mai ales apar divinități care stau pe tron cum este zeul cu secera și alte divinități¹⁹⁷, ca și parte componentă a unor truse religioase (conclavuri, sobor) etc.¹⁹⁸ sau ca semne pe tăblița 2 de la Tărtăria¹⁹⁹.

Ideea care credem că se desprinde și pe care o întâlnim pe larg în cultura Cucuteni este relația dintre principalele șapte divinități²⁰⁰, șapte judecători și șapte întrebări²⁰¹ cu șapte tronuri²⁰² sau șapte preotese cu depuneri de 7 râșnițe²⁰³, alte combinații de șapte: 7 coloane²⁰⁴, ofrande de 7 cranii²⁰⁵; trei plus patru figurine la Drăgușeni în L9.2 (sanctuar casnic după noi)²⁰⁶, 7 figurine la 'Ain Ghazal²⁰⁷, 7 vulturi la Çatal Höyük²⁰⁸, 7 terase ale templului de la Barabudur²⁰⁹, 7 stâlpi la macheta unor locuințe²¹⁰, 7 *phalloi* la Isaiia²¹¹, 7 greutăți în sanctuare pe bănci²¹², 7 bănci²¹³, șase stâlpi plus coloana mică

de la Căscioarele²¹⁴ și altele. Uneori apar tronuri duble pe care desigur stă perechea divină²¹⁵.

Nu este cazul să tragem concluzii, deoarece ipotezele lansate de noi și analogiile prezentate pot fi simple convergențe. Dar a nu le discuta și nu a atrage atenția asupra lor credem că este greșit. Repetarea unor situații cum este cazul cu numărul șapte arată în mod indubitabil existența unor mituri care merg până în basmele populare românești, când se povestește că peste șapte mări și șapte țări....

ANEXA 1

(Codurile cu M sunt masca 6; codurile cu O reprezintă variante de ochi, iar cele cu N, nasul).

Antropomorf cap M6 Gornea O6 Lazarovici 1977, XX/B2
 Antropomorf cap M6 Vinča O5 N6 Vasić 1936; III/109
 Antropomorf cap M6 Vinča O4 N3 Vasić M. III/51
 Antropomorf cap M6 Vinča O3 N5a Vasić 1936; III/145
 Antropomorf cap M6 Vinča O3 N3a Vasić 1936; III/151
 Antropomorf bust M6 Vinča O3 N3 Vasić 1936; III/108
 Antropomorf M6 Vinča O3 N3 Vasić M. III/53
 Antropomorf cap M6 Vinča O3 N1 Vasić 1936; III/97
 Antropomorf cap M6 Vinča O3 N1 Vasić M. III/38
 Antropomorf cap M6 Vinča O3 N1 Vasić 1936; III/48ac
 Antropomorf M6 Vinča O1a N2 Vasić 1936; III/138
 Antropomorf cap M6 Vinča O13 N5a Vasić 1936; III/152
 Antropomorf cap M6 Vinča O13 N5a Vasić 1936; III/149
 Antropomorf M6 Vinča O13 N5 Vasić 1936; III/106
 Antropomorf cap M6 Vinča O13 N5 Vasić M. III/50
 Antropomorf cap M6 Vinča O12 N5a Vasić 1936; III/76
 Antropomorf cap M6 Vinča O11 N6 Vasić 1936; II/139
 Antropomorf cap M6 Vinča O11 N4 Vasić 1936; III/65
 Antropomorf M6 Vinča O11 N4 Vasić M. III/42
 Antropomorf cap M6 Vinča O11 N3 Vasić 1936; III/144
 Antropomorf bust M6 Vinča O11 N1 Vasić 1936; III/111
 Antropomorf cap M6 Madzari O1 N2 Kolistrkoska 2005; 57/41; Zdravkovski 2004
 Antropomorf M6 Anzabegovo N3a Gimbutas 1976; 219/1

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. Zorlențu Mare, ritual deposition.
 Fig. 2. Zorlențu Mare, level 6, House 4.
 Fig. 3. Zorlențu Mare, idol found *in situ*.
 Fig. 4. a. Gornea; b. Zorlențu Mare, Vinča A (photo and reconstruction Gh. Lazarovici); c. Bucrania from Kormadin sanctuary.
 Fig. 5. Codes of Danubian script.
 Fig. 6. Balta Sărată, reconstruction of House 17.
 Fig. 7. Balta Sărată, ritual deposition, grinders.
 Fig. 8. a–b. Liubcova, after S.A. Luca 1989; c. Ruginoasa, Cucuteni A3, after C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici 2012.
 Fig. 9. Balta Sărată, House 28, „Water column”.

¹⁹⁶ Müller-Karpe 1968, II, Kat 138, Taf. 153/D, Kat. 270, Taf. 199A, 187/1; Sandars 1968/1985, 164, 246–247, fig. 159; Vlassa 1970, 19; Makkay 1971; 1990, fig. 16/1; Winn 1981, Nandru 1; Banffy 1986 (B150), 155; Gimbutas 1991, fig. 7.48.1.

¹⁹⁷ Zeul cu secera Makkay 1971, pl. 3.5; Lazarovici 2006; Lazarovici et alii 2001, 289–291.

¹⁹⁸ Dumitrescu Vl. et alii 1954, 420, pl. CXXI/2; Dumitrescu Vl. 1965, 226; Mantu – Dumitroaia 1997, 109, cat. 14a-d; Monah 1997, 35–36, fig. 5/1–2; Lazarovici et alii 2001, 289; Ursulescu 2001a, 53–54, 65, fig. 7; 2004, 145; Marinescu-Bilcu 2002, 149; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2007, 112; Ursulescu, Tencariu 2007, 108–119.

¹⁹⁹ Gh. Lazarovici 1971a, 22 ff.; Lazarovici et alii 2011, 168, 567, fig. VIII.C.8; Tărtăria, tableta 2.2: 170, fig. VIII.C.9.

²⁰⁰ Krammer 1962, 144; Lazarovici 2001b, 61.

²⁰¹ În mitul *Inanei*: Eliade 1981, 67; Lazarovici 2001b, 61.

²⁰² Monah 1997, 35; Mantu – Dumitroaia 1997, 109, cat. 14a-d; Lazarovici et alii 2001, 289; Ursulescu 2001a, 65.

²⁰³ *Balta Sărată*, L18 și altele: Gh. Lazarovici – Petrescu 2001–2003; 7 râșnițe în cerc în bordeiul B1 de la *Iernut*: Vlassa 1970, 169–174; Lazarovici et alii 2003a; 2004; 2005.

²⁰⁴ Megaronul de la Vinča: C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006, 195, fig. III.79, și bibl.

²⁰⁵ Popușoi 1992, 20; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006, 118.

²⁰⁶ Marinescu-Bilcu, Bolomey, 2000, 26, fig. 172/9, 175/8; C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006, 30–31, fig. I.18–21a.

²⁰⁷ Rollefson 1983; 1998.

²⁰⁸ Hodder 1984; 1996; Lazarovici 2001b și bibl.; Lazarovici et alii 2001, 270, fig. 242.

²⁰⁹ Eliade 1991, 34; Lazarovici 2001b, 61.

²¹⁰ *Lengyel*: Gimbutas 1991, 81, fig. 3–34; *Strelice*: Müller-Karpe 1968, II, Kat. 285, Taf. 208/34.

²¹¹ Ursulescu 2001a, 65.

²¹² La Sălacea: Lazarovici et alii 2001, I.1, 246, 286, 292; Lazarovici 2001b, 61; Pațar: Lazarovici et alii 2001, I.1, 246, 286, 292, fig. 191; 2003, 164–165; 2005, 164, fig. 22.

²¹³ Neagu 1999, 22; 2000, 29–30; 2003, 92; Neagu et alii 2001, 85–86.30

²¹⁴ Dumitrescu Vl. 1974, 478 D 189, 21; Lazarovici et alii 2001, I.1, 246, 286, 292.

²¹⁵ Monah 1997; 2012, fig. 261/5, 262/1.

- Fig. 10. Liubcova, Vinča C, priestess' inventory.
 Fig. 11. Balta Sărată, different artifacts, photos D. Negrei, A. Ardeț.
 Fig. 12. Balta Sărată, idols, after D. Negrei, A. Ardeț.
 Table 13.
 Table 14.
 Table 15. Main types of mask, Vinča culture.
 Fig. 16. Liubcova mask, after S.A. Luca, I. Dragomir 1985.
 Fig. 17. Various masks of different historical periods (A. Chauvet Cave; B. Tasili; C. Anatolia PPN; D. PPNB Nahal Hemar Cave, mil. VII, cat. 5; E. Egypt; F. Balatonöszöd (after S. Hansen 2005); G. Varna, grave 2; H. Menad' mask, 2nd century p. Chr., cat. 10).
 Fig. 18. a–c. Liubcova, statues 1 and 2 with askos, our underlining's.
 Fig. 19. Liubcova statuette, after S.A. Luca, I. Dragomir 1987.
 Fig. 20. Kahti altar, after Karagheorgis 1976.
 Fig. 21. a–e. Tărtăria idol.
 Fig. 22. a–c. Stubline – Crkvine, after A. Crnobrnja 2011.
 Fig. 23. Idols with a wolf mask: 1–2, Zorlențu Mare; 3–4, Vinča.
 Fig. 24. Idols: 1–3, Turdaș (photo J. Marler); 4, Zorlențu Mare.
 Fig. 25. Zorlențu Mare: 1–5, idols with a zoomorphic head; 6, Vinča B, altar toy, type 6b and idol.
 Fig. 26. Zorlențu Mare, Vinča B.
 Fig. 27. Tărtăria, phallus on an altar, after M. Merlini 2011b.
 Fig. 28. Erect *phallus*: a. Zorlențu Mare, Vinča B; b. Pločnik, pot with an erect phallus.
 Fig. 29. Gornea, Vinča A.
 Fig. 30. Woman giving birth.
 Fig. 31. Achilleion, after S. Hansen 2007.
 Fig. 32. Depictions of Paleolithic (1–2) and Neolithic (3) vulva.
 Fig. 33. Gumelnița culture, after R. Andreescu 2002.
 Fig. 34. Lepenski Vir.
 Fig. 35. Zorlențu Mare idol, a-b. front-back; c-d. our reconstructions.
 Fig. 36. Zorlenț type idols worn as amulets.
 Fig. 37. Necklaces, pendants, Ruginoasa Cucuteni A3.
 Fig. 38. Tărtăria, model of wearing the tablets.
 Fig. 39. Reconstruction of fitting and wearing Zorlenț idols type.
 Fig. 40. a. Gornea, Vinča A; b. Liubcova; c. Turdaș.
 Fig. 41. 1–2. Zorlențu Mare, Vinča B-C (type Vd); 3. Stubline – Crkvine.
 Fig. 42. Zorlențu Mare: a) type Va; b) variant of IIIc3 type.
 Fig. 43. Zorlențu Mare, type IVc, perforations and traces of strings.
 Fig. 44. Zorlențu Mare, Vinča B, Orant 1.
 Fig. 45. Zorlențu Mare, level 6, Orant 2.
 Fig. 46. Liubcova, Vinča B-C, ocarina.
 Fig. 47. Liubcova, Vinča B-C, ocarina, perforations' directions and water space.
 Fig. 48. Gornea, Vinča A.
 Fig. 49. a. Gornea Vinča A; b. Zorlențu Mare, pregnant woman.
 Fig. 50. Zorlențu Mare, Vinča B.
 Fig. 51. Balta Sărată: a. Vinča B head; b. fragmentary idols.
 Fig. 52. Zorlențu Mare, Vinča B2-C: a. reconstruction; b-c. symbols on one pot face; model of a sacred house.
 Fig. 53. Tables-altars, Gornea, Vinča A: 1. type 1bb1; 2. type 1be.
 Fig. 54. Vinča A, Gornea, type 1b.
 Fig. 55. Turdaș, analogy.
 Fig. 56. Zorlențu Mare, Vinča C.
 Fig. 57. Model of houses: a–b. Zorlențu Mare, Vinča; c–f. Turdaș.
 Fig. 58. a. Valca Monica; b. reconstruction of a Turdaș house.
 Fig. 59. Zorlențu Mare, level III, disc-pendant; c. analogies, signs, codes.
 Fig. 60. Codes: a-b, Ronaț; c. Isaiia.
 Fig. 61. Zorlențu Mare, Vinča B2-C, buckle 2.
 Fig. 62. Zorlențu Mare, spindle whorl: a. front; b. back; c. detail on middle rounded area.
 Fig. 63. Signs of the spindle whorl and their codes.
 Fig. 64. Zorlențu Mare, Vinča, the tablet (inv. 8478).
 Fig. 65. Dudeștii Vechi, Vinča A3 (inv. 11).
 Fig. 66. Zorlențu Mare, Vinča B.
 Fig. 67. Ohaba Mătnic, Vinča B2-C.
 Fig. 68. Vinča – Belo Brdo.
 Fig. 69. Cioka, Vinča or Tisza (?) culture.
 Fig. 70. a. Potporanj, Vinča C; b. Vrșac-At.
 Fig. 71. Zorlențu Mare.
 Fig. 72. Zorlențu Mare.
 Fig. 73. Liubcova, after S.A. Luca.
 Fig. 74. Zorlențu Mare (inv. 246).
 Fig. 75. Zorlențu Mare (inv. 286).
 Fig. 76. Zorlențu Mare, hieros gamos, Vinča B.
 Fig. 77. Zorlențu Mare, crown of a large statuette.
 Fig. 78. a, b. Zorlențu Mare, Vinča B.
 Annex 1 (Codes with M represent mask 6, codes with O represent variants of eyes, and codes with N refer to nose).

LISTA BIBLIOGRAFICĂ

Abrevieri

- ActaArchHung*: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapest.
ActaMN: *Acta Musei Napocensis*, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.
ActaMP: *Acta Musei Porolissensis*, Zalău.
ActaTS: *Acta Terrae Septemcastrensis*, Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu.
AMM: *Acta Moldaviae Meridionalis*, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare”, Vaslui.
AnB: *Analele Banatului*, I-IV 1928–1931; S.N. I 1981–, Muzeul Banatului, Timișoara.
Apulum: *Acta Musei Apulensis*, Alba Iulia.
ArhMold: *Arheologia Moldovei*, Institutul de Arheologie Iași.
Banatica: *Banatica*, Muzeul de Istorie a Județului Caraș-Severin, Reșița, I (1971).

BAI: Biblioteca Archaeologica Iassensis, Institutul de Arheologie, Iași.

BAM: Bibliotheca Archaeologica Moldaviae, Institutul de Arheologie, Iași.

BAR IS: British Archaeological Reports, International Series, Oxford.

BHAB: Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, Muzeul Banatului, Timișoara.

BMA: Bibliotheca Musei Apulensis, Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia.

BMAntiq: Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra Neamț.

BMMK: *A Békés Megeyei Muzeumok Közleményei.*

BMN: Bibliotheca Musei Napocensis, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.

CCA: *Cronica cercetărilor arheologice*, Comisia Națională de Arheologie.

CCAR: *Cronica cercetărilor arheologice din România*, Ed. Ministerul Culturii, Serviciul arheologic, cImeC; CD; www.cimec.ro

CCDJ: *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, Muzeul Dunării de Jos, Călărași

Cercetări arheologice: Muzeul Național de Istorie, București.

Crisia: *Crisia*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea.

Materiale: *Materiale și Cercetări Arheologice*, București.

MemAntiq: *Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis*, Piatra Neamț.

PZ: *Prähistorische Zeitschrift*, Berlin.

StudiaAA: *Studia Antiqua et Archaeologica*, Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași.

StComSibiu: *Studii și Comunicări Sibiu*, Muzeul Brukenthal, Sibiu.

ZOAO: *Zapiski Odesskogo arheologičeskogo občestva*, Odessa.

*** *Anzabegovo 2009: Anzabegovo. Naselba od raniot i sredniot neolit vo Makedonija*, V. Sanev (ed.), Štip.

*** *Archaeology 2006: Archaeology*, in L. Oosterbeek, J. and Raposo (eds.), XV Congress of the International Union for Prehistoric Protohistoric Sciences, Lisbon, vol. 1, p. 231.

*** *Comori... 1978: Comori arheologice la Porțile de Fier*, București, 1978.

Cucuteni aujourd'hui: Cucuteni aujourd'hui 110 ans depuis la découverte en 1884 du site éponyme, éd. Gh. Dumitroaia, D. Monah, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis II, Piatra Neamț, 1996.

Cucuteni 1997: D. Monah, F. Monah, C.-M. Mantu, Gh. Dumitroaia, *Cucuteni The Last Great Chalcolithic Civilization of Europe*, C.-M. Mantu, Gh. Dumitroaia, A. Tsaravopoulos (eds.), Athena Publishing&Printing House, Bucharest, 1997.

Cultura Vinča în România: Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean (eds.), *Cultura Vinča în România 1991 (Origine, evoluție, legături, sinteze)*, Timișoara, 1991.

DEAVR 1980: H. Daicoviciu, R. Florescu, L. Roșu, *Dicționar Enciclopedic de Artă Veche a României*, București.

*** *Đderdapske Svecke: Đderdapske Svecke*, Beograd, I–IV, 1984.

Homage to Milutin Garašanin: N. Tasić, C. Grazdanov (eds.), *Homage to Milutin Garašanin*, Serbian Academy of Science and Arts, Macedonian Academy of Science and Arts, Belgrade, 2006, SASA, Special Editions.

*** *Idole 1972: Idole. Prähistorische Keramiken aus Ungarn*, Ausstellung des Ungarischen Nationalmuseums Budapest im Naturhistorischen Museum, Wien (11. November 1972 bis 21. Jänner 1973).

*** *Idole 1985: Idole. Frühe Götterbilder und Opfergaben*, Prähistorische Staatssammlung München, Museum für Vor- und Frühgeschichte, G. Zahlhaas (Verantwortlich für die Ausstellung und Katalogredaktion), Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1985.

La Civilisation de Cucuteni: M. Petrescu-Dîmbovița, N. Ursulescu, D. Monah, V. Chirica (eds.), *La civilisation de Cucuteni en contexte européen. Session scientifique dédiée au centenaire des premières découvertes de Cucuteni (Iași – Piatra Neamț 24–28 septembre 1984)*, BAI I, Iași, 1987.

*** *Magia ceramicii 2009: Cucuteni. Magia ceramicii*, Complexul Muzeal Național „Moldova”, Iași, 2009.

*** *Masken 2005: Masken, Menschen, Rituale. Alt und Kult vor 7000 Jahren in der prähistorischen Siedlung von Uivar, Rumänien*, Martin–von–Wagner–Museum der Universität Würzburg, Archäologische Staatssammlung München, Katalog zur Sonderausstellung, 21. April–10. Juli 2005, Institut für Altertumswissenschaften der Universität Würzburg, 2005.

*** *Neolithic Art, Olten 2008*: M. Wullschleger (ed.), *Neolithic Art in Romania*, Olten, Swiss, Artem.

*** *PrehistJugZemalja 1979: Praistoria Jugoslovenskih Zemalja*, II, Sarajevo, 1979.

Sings of Civilization: J. Marler, and M. Robbins Dexter (eds.), *Sings of Civilization. Neolithic Symbol System of Southeast Europe, Dedicated to Bogdan Brukner (1931–2006), Proceedings from the International Symposium Signs of Civilization, Novi Sad Serbia May 25–29, 2004*, Serbian Academy of Sciences and Arts, Novi Sad Branch, Institute of Archaeomythology, Ed. Reach 360, Santa Rosa, USA, 2009.

Tărtăria and the sacred Tablets: Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, M. Merlini, *Tărtăria and the sacred Tablets*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2011.

The Anatolian Civilization 1983: The Anatolian Civilization, Turkish Ministry of Culture and Tourism, Istanbul.

The Danube Script: J. Marler (ed.), *The Danube Script. Neo-Enolithic Writing in Southeastern Europe, Exhibition catalogue*, Institute of Archaeomythology, Brukenthal National Museum, Sibiu –Sebastopol, 2008.

The Danube script in the light of Turdaș and Tărtăria: Z. Maxim, J. Marler, V. Crișan (eds.), *The Danube script in the light of Turdaș and Tărtăria discoveries. Exhibition catalogue*, National History Museum of Transylvania, Institute of Archaeomythology, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2009.

Vinča and its World: D. Srejović, N. Tasić (eds.), *Vinča and its World. International Symposium. The Danubian Region from 6000 to 3000 B.C.*, Ed. Serbian Academy of Science and Arts, Centre for Archaeological Research, Faculty of Philosophy, Belgrade 1990, Volume LI, Book 14.

*** *Vor 12.000 Jahren 2007*: C. Lichter (red.), *Vor 12.000 Jahren in Anatolien. Die ältesten Monumente der Menschheit*, Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, Begleitband zur großen Landesausstellung Baden-Württemberg im Badischen Landesmuseum 2007, Theiss, Stuttgart.

*** XIII.IV ICSPPS: *The First Humans and their Cultural Manifestations*, col. 4, in XIII ICSP, Forli, Italia, Abaco.

cimec.ro: www.archweb.cimec.ro/Muzee/EtnoArheologie/rezumate/lazarovici.htm

http://bgu.academia.edu/IsaacGilead/Papers/1124900/The_Besorian_a_Pre-Ghassulian_cultural_entity

http://www.prehistory.it/ftp/parta_archaeological_excavations2006_01.html

Parta WEB: http://www.prehistory.it/ftp/parta_archaeological_excavations2006_01.html

I. A. Aldea 1974: „Altarul” *magico-ritual descoperit în așezarea neolitică de la Ghirbom (com Berghin, jud. Alba)*, în *Apulum*, 12, p. 40–44.

R. R. Andreescu 2002: *Plastica antropomorfă gumelnițeană. Analiză primară*, Muzeul Național de Istorie a României, Monografii III, București.

R. R. Andreescu et alii 2004: R. Andreescu, C. A. Lazăr, A. Topârceanu, V. Oană, P. Mirea, C. Enăchescu, M. Ungureanu, *Sultana, com. Mănăstire, jud. Călărași. Punct Malul – Roșu*, în *CCAR. Campania 2003*, cIMeC, p. 324–326.

R. R. Andreescu et alii 2008: R. R. Andreescu, C. A. Lazăr, M. Florea, T. Ignat, V. Parnic, V. Oană, R. Găbudeanu, T. Iordan, M. Neagu, C. Astaloș, A. Soficaru, A. Ion, T. Nica, C. Bem, I. Șandric, C. Nicolae, *Sultana, com. Mănăstire, jud. Călărași. Punct Malul – Roșu*, în *CCAR. Campania 2007*, cIMeC: <http://www.cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2008/cd/index.htm>.

S. Angeleski 2011: *Analithical Review of the Macedonian Neolithic*, in *Macedoniae Acta Archaeologica*, 20, (2006–2008), 2011, Skopje, p. 91–124.

S. Angeleski 2012: *The Early and Middle Neolithic in Macedonia*, BAR IS 2332, Oxford.

W. Antl-Weiser 2008: *Die Venus von Willendorf, ihre Zeit und die Geschichte(n) um ihre Auffindung*, Naturhistorischen Museums – Prehistorischen Abteilung, 1, Wien.

L. Babović 1984: *voices in Vinča u preistoriji i srednjem veku*, cat. 212, Beograd.

L. Babović 2006: *Svetilišta Lepenskog Vira. Mesto, položaj i funkcija / Sanctuaries of Lepenski Vir. Location, position, anfunction*, Narodni Muzei v Beograd.

D. W. Bailey 1994: *Reading prehistoric figurines as individuals*, in *World Archaeology*, 25, H. 3, p. 321–331.

D. W. Bailey 2000: *Balkan prehistory: exclusion, incorporation and identity*, Routledge, London.

E. Bánffy 1986: *Bemerkungen zur Methodologie der Erforschung vorgeschichtlicher figuraler Plastik*, in *Prähistorische Zeitschrift*, 61, 152–157.

Bánffy E 1995: *South-West Transdanubia as a mediating area. On the cultural history of the Early and Middle Chalcolithic*, in *Anteus*, 22, p. 157–268.

E. Bánffy 1996: *South-West Transdanubia as a mediating area. On the cultural history of the Early and Middle Chalcolithic*, in *Anteus*, 22, p. 157–268.

E. Bánffy 1997: *Cult objects of the Lengyel culture. Connections and interpretation*. Archaeolingua SM, Budapest.

E. Bánffy 2002: *Eine Tierfigur aus der Entstehungsphase der Bandkeramik*, in *Anteus*, 25, p. 205–219.

J. Banner 1960: *The Neolithic Settlement on the Kremenyak Hill at Csoka*, in *ActaArchBp*, 12, p. 1–56.

D. Berciu 1961: *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Ed. Academiei R. P. R., București.

B. Brukner 1965: *Neolit and Early Eneolit layer at Gomolava*, in *RVM*, 14, p. 174–175.

J. Chevalier, A. Gheebrant 1995: *Dicționar de simboluri*, 4 vol., Ed. Artemis, București.

C. V. Chirica 1996: *Arta și religia paleoliticului superior în Europa centrală și răsăriteană. Aspecte istoriografice și arheologice*, BAI VI, Iași.

V. Chirica 2004: *Teme ale reprezentării Marii Zeițe în arta paleolitică și neolitică*, in *MemAntiq*, XXIII, p. 103–127.

M. Ciută, Ch. Florescu 2010: *Unele caracteristici ale plasticii antropomorfe din așezările culturii Vinča din zona Porților de Fier*, in *Banatica*, I, p. 85–89.

E. Comșa 1987: *Neoliticul pe teritoriul României. Considerații*, Ed. Academiei R. S. R., București.

E. Comșa 1991: *Masques des figures de la culture Vinča du sud-ouest de la Roumanie et leurs sens symboliques*, in *Banatica*, XI, p. 125–131.

E. Comșa, O. Răuț 1969: *Figurine antropomorfe aparținând culturii Vinča descoperite la Zorlențu Mare*, in *SCIV*, 20, 1, p. 3–15.

D. Constantin 1985: *Cultura spiritulă a Egiptului antic*, Ed. Cartea Românească, București.

A. Crnobrnija 2011: *Arrangement of Vinča culture figurines a study of social structure and organisation*, in *Documenta Praehistorica*, XXXVIII, p. 131–144.

M. Dăncuș 2008: *Măști și jocuri cu măști din Maramureș*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca.

M. Dăncuș 2010: *Arhitectura vernaculară și alte valori ale culturii populare în colecțiile Muzeului Etnografic al Maramureșului*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca.

Fl. Drașovean 1995: *Locuirile neolitice de la Hodoni*, in *Banatica*, 13, p. 53–138.

Fl. Drașovean 1996: *Cultura Vinča (faza C) în Banat*, BHAB I, Ed. Mirton, Timișoara.

Fl. Drașovean 1997: *Die Petrești-Kultur*, in *PZ*, 72, 1, p. 53–80.

Fl. Drașovean 2005: *Zur einigen Praktiken der Schwarze Magie zur Zeit des Neolithikums im Banat*, in *Masken 2005*, p. 26–30.

Fl. Drașovean, Martiș Fl. 2014: *A clay tablet discovered in the Late Neolithic settlement from Sânandrei (Timiș County, South-West of Romania)*, under print.

Fl. Drașovean, Topolovcici M. 1989: *O piesă de cult descoperită la Parța*, in *SCIVA*, 40, 2, p. 199–201.

V. Drăguț 1983: *Fata morgana la Tassili*, Ed. Sport Turism, București.

- H. Dumitrescu 1970: *Edifice destinée au culte découvert dans la couche Boian – Spanțov*, în *Dacia N.S.*, XIV, p. 5–24.
- VI. Dumitrescu 1957: *Din nou despre figurinele bicefale*, în *SCIV*, VIII, 1–4, p. 307–308.
- VI. Dumitrescu 1965: *Principalele rezultate ale primelor două campanii de săpături din așezarea neolitică târzie de la Căscioarele*, în *SCIV* 16, 2, p. 215–237.
- VI. Dumitrescu 1968: *Arta neolitică în România*, Ed. Meridiane, București, p. 35–53.
- VI. Dumitrescu 1970: *Quelques aspects des synchronismes entre les culture néo-énéolithiques et de la période de transition vers l'âge de fer*, în *II CSSE*, Athens, p. 3–27.
- VI. Dumitrescu 1974: *Arta preistorică în România*, Ed. Meridiane, București.
- VI. Dumitrescu 1979: *Arta Culturii Cucuteni*, Ed. Meridiane, București.
- VI. Dumitrescu 1986: *A doua coloană de lut ars din sanctuarul fazei Boian-Spanțov de la Căscioarele (jud. Călărași)*, în *CCDJ*, II, p. 69–72.
- VI. Dumitrescu et alii 1954: VI. Dumitrescu, H. Dumitrescu, M. Petrescu-Dimbovița, N. Gostar, *Hăbășești. Monografie arheologică*, Ed. Academiei R. P. R., București.
- Gh. Dumitroaia 1986: *Săpăturile arheologice din județul Neamț (1984–1985)*, în *MemAntiq*, XII–XIV (1980–1982), 1986, p. 317–321.
- M. Ebert RIV, VII: *Real Lexicon der Vorgeschichte*, Real Enciclopedie de Vorgeschichte, VII.
- M. Eliade 1965: *Le Sacré et le Profane*, Gallimard, Paris.
- M. Eliade 1981: *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- M. Eliade 1991: *Cosmologie și alchimie babiloniană*, ediția a II-a, Ed. Moldova, Iași.
- C. A. Florescu 1959: *Șantierul arheologic Trușești*, în *Materiale*, V, p. 183–186.
- A. C. Florescu, M. Florescu 1961: *Șantierul arheologic de la Trușești*, în *Materiale*, VII, p. 79–86.
- Fol Al., Lichardus J. 1988: *Macht, Herrschaft und Gold. Das Gräberfeld von Varna (Bulgarien) und die Anfänge einer neuen europäischen Zivilisation*, Moderne Galerie des Saarland-Museums. Saarbrücken.
- J. G. Frazer 1980: *Creanga de aur*, vol. I, Ed. Minerva, București.
- D. Garașanin 1968: *Croyance et culte de l'homme néolithique dans le centre des Balkans*, în *Neolit centralnog Balkana*, Beograd, p. XXV–XXIX.
- D. Garașanin 1970: *Prehistorische Sammlung. National Museum Belgrade*, Belgrade, p. 7–22.
- M. Garașanin 1958: *Contribution à la connaissance des origines de la chronologie du néolithique balcanique*, în *Starinar*, VII–VIII, p. 34–39.
- M. Garașanin, Radovanović J. WEB: *A pot in the house 54 at Lepenski Vir I*, în *Antiquity*, 75, p. 118–125, WEB fig. 1.
- G. I. Georgiev 1961: *Kulturgruppen der Junsteinzeit und Kupferzeit in der Ebene von Trazien (Südbulgarien)*, în *L'Europe*, Prague, p. 45–100.
- K. Germann 1986: *Archäologische Bekentnis*, ms.
- K. Germann, Fr. E. Resch 1981: *Depozitul ceramic de la Parța*, în *Banatica*, 6, p. 11–33.
- B. Gheție B., Mateesco C. N. 1970: *Observations sur le radium des bovins utilisé à la traction dans la phase Vădastra II (Néolithique moyen)*, în *The VIIIth International Congress*, III, 1970, p. 152–155.
- B. Gheție, C. N. Mateesco 1971: *L'emploi des bovins pour la traction pendant la Phase Vădastra II (Néolithique moyen)*, în *Zephyrus*, XXI–XXII, 1970–1971, p. 99–104.
- I. Ghinoiu 1994: *Vârstele timpului*, Ed. Știința, Chișinău.
- M. Gimbutas 1973: *Old Europe: c 7000–3500 BC. The Earliest European civilizations before the infiltration of the Indo-European peoples*, în *Journal of Indo-European Studies*, I, no. 1, p. 1–23.
- M. Gimbutas 1974: *The Goddesses and Gods of Old Europe*, Thames and Hodson, London.
- M. Gimbutas 1977: *Gold treasure at Varna*, în *Archaeology*, 30, 1–3, p. 44–51.
- M. Gimbutas 1982: *Gods and Goddesses of Old Europe*, Thames and Hodson, London.
- M. Gimbutas 1984: *The Goddesses and Gods of Old Europe 7000–3500*, Thames and Hudson, London.
- M. Gimbutas 1989: *The Language of the Goddess*, Harper & Row, San Francisco.
- M. Gimbutas 1991: *The Civilization of Goddess. The World of Old Europe*, Harper, San Francisco.
- M. Gligor 2007: *Cercetari arheologice preventive la Alba Iulia – Lumea Nouă. O descoperire aparținând grupului Foeni*, în *Apulum*, XLIV, 2007, p. 4–28.
- M. Gligor 2007a: *Grupul cultural Lumea Nouă*, în *Ceramica neolitică. O lecție de istorie. Catalog de expoziție*, Ed. Eternitas, Alba Iulia, p. 42–49.
- M. Gligor 2009: *Așezarea neolitică și eneolitică de la Alba Iulia-Lumea Nouă în lumina noilor cercetări*, Ed. Mega, Cluj-Napoca.
- M. Gligor 2009a: *Ghirbom – In Față*, în *Ceramica neolitică. O lecție de istorie. Catalog de expoziție*. Alba Iulia, Ed. Eternitas, p. 14–15.
- A. Golan 2003: *Prehistoric Religion*, Jerusalem.
- Gy. Goldman 1976: *Geschichtsgefäße und andere Menschendarstellungen aus Battonya*, în *BMMK*, 5, 12/6.
- P. Graziosi 1996: *The Prehistoric Paintings of the Pordo Badisco Cave*, Firenze.
- M. Grbić 1954: *A Neolithic Statuete from Novi Becej*, în *Archlug*, I.
- M. Grbić 1960: *Porodin*, Bitoli.
- S. A. Gusev 1995: *Hausmodelle der Tripolje – Kultur*, în *PZ*, 70, 2, p. 175–189.
- P. Gyulai 1972: *Torma Zsófiavelesládájából*, Ed. Kriterion, București.
- H. Haarmann 1995: *Early Civilization and Literacy in Europe. An Inquiry into Cultural Continuity in the Mediterranean World*, Walter de Gruyter, Berlin, New York.
- H. Haarmann 2008: *The Danube Script and its Legacy: Literacy as a cultural Identifier in the Balkanic – Aegean Convergence Zone*, în *The Danube Script*, p. 61–76.
- H. Haarmann 2008a: *A Comparative View of the Danube Script*, în *The Danube Script*, p. 11–22.
- H. Haarmann, J. Marler 2008: *Reflections on the Danube Script and its Role in the Communities of Early Agriculturalists*, în *The Danube Script*, p. 3–10.

- S. Hansen 2005: *Neolithische Figuralplastik im südlichen Karpatenbecken*, in *Maske 2005*, p. 19–25.
- S. Hansen 2007: *Bilder von Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur antropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa*, Philip von Zabern, Mainz, vol. I – II.
- P. Hașotti 1997: *Epoca neolitică în Dobrogea*, Bibliotheca tomitana, I, Constanța.
- H. Hauptmann 1993: *Ein Kultgebäude in Nevalı Çori*, in M. Frangipane, H. Hauptmann, M. Liverani, P. Matthiae and M. Mellink (eds.), *Between the rivers and over the mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica, Alba Palmieri dedicata*, Rome, Università “La Sapienza”, 19.
- H. Hauptmann 2000: *Zur Chronologie des 3. Jahrtausends v. Chr. am oberen Euphrat Aufgrund der Stratigraphie des Noruntepe*, in Ch. Marro et H. Hauptmann (eds.), *Chronologies des Pays du Caucase et de l’Euphrate aux IVe-IIIe Millénaires*, Institut Français d’Etudes Anatoliennes d’Istanbul, *Varia Anatolica XI*, De Boccard, Paris, p. 419–438.
- H. Hauptmann 2003: *Possible Contacts between upper Mesopotamia and Central Anatolia during the Early Neolithic*, Rond Table, Istanbul, Project CANeW, WEB.
- H. Hauptmann 2007: *Nevalı Çori*, in *Vor 12.000 Jahren 2007*, p. 86–93.
- H. Hauptmann, Vl. Milojević 1969: *Die Funde der Frühen Dimini-Zeit aus der Arapi Magula Thessalien*, R. H. Verlag, Bonn.
- H. Hauptmann, K. Schmidt 2000: *Frühe Tempel-frühe Götter?*, Deutsches Archäologisches Institut, Archäologische Entdeckungen. Die Forschungen des Deutschen Archäologischen Instituts im 20. Jahrhundert, Zaberns Bildbände zur Archäologie, S. 258–266.
- H. Hauptmann, K. Schmidt 2007: *Die Skulpturen des Frühneolithikums*, in *Vor 12.000 Jahren 2007*, p. 67–82.
- B. Hayden 2003: *A Prehistory of the Religion. Shamans, Sorcers and Saints*, Smithsonian Books, Washington.
- K. Hegedüs, J. Makkay 1987: *Vestő – Mágor. A settlement of the Tisza culture*, in *The Late Neolithic of the Tisza Region*, Budapest-Szolnok, p. 85 –103.
- E. Heinrich, U. Seidl 1982: *Die Tempel und Heiligtümer im Alten Mesopotamien: Typologie, Morphologie und Geschichte*, vol. 14, part.1, Deutsches Archäologisches Institut, De Gruyter, Berlin.
- O. Höckmann 1968: *Die menschengestaltige Figuralplastik der südosteuropäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit*, 2 vols., Münstersche Beiträge zur Vorgeschichtsforschung, Hildesheim.
- O. Höckmann 1987: *Gemeinsamkeiten in der Plastik der Linearkeramik und der Cucuteni Kultur*, in *La Civilisation de Cucuteni*, p. 89–98.
- I. Hodder 1984: *Burials, houses, women and men in European Neolithic*, in D. Miller, C. Tilley, Christopher (eds.), *Ideology, Power and Prehistory*, New Dialogues in Archaeology, Cambridge University Press, p. 51–68.
- I. Hodder 1996: *On the Surface. Çatalhöyük 1993–1995*, London.
- C. Isăescu 1984: *Săpăturile de salvare de la Sultana, com. Mănăstirea, jud. Călărași*, in *Cercetări arheologice*, VII, București, p. 27–34.
- B. Jovanović 1991: *Die Kultplätze und Architektur in der Vinča-kultur*, in *Banatica*, 11, p. 119–124.
- B. Jovanović, J. Glisić 1961: *Eneolitsko naselje na Kormadinu kod Jakova*, in *Starinar*, XI, p. 113–139.
- Š. Jovanović 1995: *Modeli kuća iz At kod Vrscica*, in *Glasnik Pancevo*, 6, p. 331–342.
- N. Kalicz 1970: *Götter aus Ton*, Budapest.
- N. Kalicz 1998: *Figurliche Darstellung und Bemalte Keramik aus dem Neolithikum Westungarn*, Budapest.
- N. Kalicz, Ráczky P. 1981: *The precursors to the “Horns of Consecration” in the Southeast European Neolithic*, in *ActaArchHung*, 33.
- J. Karagheorghis 1977: *La grande déesse de Chypre et son culte*, in *Collection de la maison de l’Orient et Méditerranée ancienne*, ser. Arh., 5, 4, Lyon.
- S. Karmanski 1988: *Rezultati novijih istraživanja na lokalitetu Donja Branjevina / Contribution to the Correct interpretation of the Early Neolithic Materials from the Donja Branjevina*, Odzaci.
- S. Karmanski 1989: *Donja Branjevina 1989. Vorläufige Grabungsbericht*, Odzaci.
- S. Karmanski 1989–1993: *Kurze Übersicht über Interessante Funde, Entdeckte auf der Lokalität Donja Branjevina im Laufe der Einigen Letzten Jahre (1988–1993)*, separaturn.
- S. Karmanski 2005: *Donja Branjevina. A Neolithic Settlement near Deronje in the Vojvodina (Serbia)*, P. Biagi (ed.), Venetia, Quadermo, 10.
- Kitanovski B. et alii 1990: B. Kitanovski, D. Simoska, B. Jovanović, *Der Kulplatz auf der Fundstätte Vrbjanska Čuka bei Prilep*, in *Vinča and its World*, Beograd, 1990, p. 107–112.
- S. N. Krammer 1962: *Istoria începe la Summer*, Ed. Științifică, București.
- A. Kovács 2010: *Statistic analysis on the Neolithic and Eneolithic shrine hearths from south-eastern Europe*, in *Angustia*, 14, Sf. Gheorghe, p. 11–26.
- A. Kovács 2012: *Defining the Sacred Space: Between Monumentality and Ritualism*, in *Analele Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”*, Seria Istorie, S.N., III, 3–4, București, p. 31–57.
- A. László 1991: *Un pionnier de la recherche de la civilisation Turdaș-Vinča: Zsófia Torma*, in *Banatica*, XI, p. 37–51.
- C.-M. Lazarovici 2002: *Simboluri sacre pe altare, în Lucrările seminarului Tiberiu Popovici de ecuații funcționale, aproximare și convexitate*, Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de matematică, Cluj-Napoca, 2002, p. 147–148.
- C.-M. Lazarovici 2003: *Pre-writing signs on neo-eneolithic altars*, in L. Nikolova (ed.), *Early Symbolic System for Communication in Southeast Europe*, BAR IS 1139, vol. I, p. 85–96.
- C. M. Lazarovici 2004: *Sanctualele Precucuteni-Cucuteni*, in *ArhMold*, XXV/2002, 2004, p. 47–67.
- C.-M. Lazarovici 2005: *Anthropomorphic statuettes of Cucuteni-Tripolye: some symbols and signs*, in *Documenta Praehistorica*, XXXII, Ljubliana, p. 1–10.
- C.-M. Lazarovici 2006: *Absolute Chronology of the Late Vinča Culture in Romania and its Role in the Development of the Early Copper Age in Romania*, in *Homage to Milutin Garašanin*, p. 277–294.

- C.-M. Lazarovici 2009: *Clay breads and tablets with signs and symbols*, in *Signs and symbols from Danube Neolithic and Eneolithic*, Bibliotheca Brukenthal XXXV, Sibiu, p. 125–135.
- C.-M. Lazarovici 2010: *Cucuteni Ceramics: Technology, Typology, Evolution, and Aesthetics*, în D. W. Anthony, J. Z. Chi and others (eds.), *The Lost World of Old Europe. The Danube Valley, 5000–3500 BC*, The Institute for the Study of the Ancient World at New York, Princeton University Press, Princeton and Oxford, p. 128–161.
- C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici WEB: *Case și anexe preistorice – sec. XX (De la casa preistorică la cea recentă. Convergență și funcționalitate)* www.archweb.cimec.ro/MuzeulEtnoArheologie/rezumatel/lazarovici.htm
- C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2003: *The New archaeological research at Ruginoasa “Dealul Drăghici”. Part I, Architecture*, în *StudiaAA*, 9, p. 41–74.
- C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2006: *Arhitectura Neoliticului și Epocii Cuprului în România, I. Neoliticul*, BAM IV, Ed. Trinitas, Iași.
- C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2007: *Arhitectura Neoliticului și Epocii Cuprului în România, II. Epoca Cuprului*, BMA VI, Ed. Trinitas, Iași.
- C.-M. Lazarovici – Gh. Lazarovici 2012: *Ruginoasa – Dealul Draghici. Monografie Arheologică*, BAM XX, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava.
- C.-M. Lazarovici et alii 2002: C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, C. Hriban, *Șantierul arheologic Ruginoasa*, în *CCAR. Campania 2001*, cImEc, p. 272–273.
- C.-M. Lazarovici et alii 2003a: C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, S. Țurcanu, *Ruginoasa, Dealul Drăghici*, în *CCAR. Campania 2002*, cImEc, p. 263–265, 452.
- C.-M. Lazarovici et alii 2003b: C.-M. Lazarovici, D. Botezatu, L. Ellis, S. Țurcanu, *Noi descoperiri de oase umane în așezarea cucuteniană de la Scânteia*, în *ArhMold*, XXVI, p. 297–306.
- C.-M. Lazarovici et alii 2004: Gh. Lazarovici, S. Țurcanu, *Ruginoasa „Dealul Drăghici”*, în *CCAR. Campania 2004*, cImEc, p. 316–318, 463.
- C.-M. Lazarovici et alii 2006: C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, L. Scarlat, S. Angeleski, M. Știrbu, S. Țurcanu, *Șantierul arheologic Ruginoasa „Dealul Drăghici”. Campania 2005*, în *CCAR. Campania 2005*, cImEc, p. 304–308.
- C.-M. Lazarovici et alii 2009: C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, S. Țurcanu 2009: *Cucuteni. A Great Civilization of the Prehistoric World*, L. Stratulat (ed.gen.), Ed. Palatul Culturii, Iași.
- C.-M. Lazarovici et alii 2010: C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, S. Țurcanu, M. Știrbu, D. Micle, L. Măruia, *Ruginoasa, com. Ruginoasa, jud. Iași*, în *CCA. Campania 2009*, cImEc.
- Gh. Lazarovici 1969: *Cultura Starčevo-Criș în Banat*, în *ActaMN*, VI, p. 3–26.
- Gh. Lazarovici 1970: *Cultura Vinča A în Banat*, în *ActaMN*, VII, p. 473–488.
- Gh. Lazarovici 1971: *Faza a IV-a a culturii Starčevo-Criș în Banat*, în *ActaMN*, 8, p. 409–413.
- Gh. Lazarovici 1971a: *Unele probleme ale neoliticului din Banat*, în *Banatica*, 1, p. 17–69.
- Gh. Lazarovici 1977a: *Gornea -Preistorie*, Reșița.
- Gh. Lazarovici 1977b: *Periodizarea culturii Vinča în România*, în *Banatica*, 4, p. 19–44.
- Gh. Lazarovici 1978: *Civilizațiile preistorice de la Porțile de Fier*, în *Comori arheologice*, p. 29–39, 62–65.
- Gh. Lazarovici 1979: *Neoliticul Banatului*, BMN IV, Cluj.
- Gh. Lazarovici 1985: *Sincronisme etno-culturale în neoliticul din Sălaj și în nord-vestul României*, în *ActaMP*, IX, p. 69–73.
- Gh. Lazarovici 1985a: *Complexul Neolitic de la Parța*, în *Banatica*, 8, 1985, p. 7–71.
- Gh. Lazarovici 1986a: *Sanctuarul de la Parța*, în *Documente recent descoperite și informații arheologice*, București, p. 12–22.
- Gh. Lazarovici 1990–1991: *Venus de Zăuan. Despre credințele și practicile magico-religioase. Partea a II-a*, în *ActaMP*, XIV–XV, p. 11–35.
- Gh. Lazarovici 1991: *Săpăturile neolitice de la Zorlențu Mare*, Reșița, 1991, p. 1–17.
- Gh. Lazarovici 1998a: *Plastica Monumentală de la Parța*, în *AnB*, VI.1, p. 83–92.
- Gh. Lazarovici 1998b: *Monumentale Plastik in Parța*, în *ActaMN*, 35.1, p. 9–15.
- Gh. Lazarovici 2000: *The main Problems of the cultural Complex CCTLNI*, în *AnB*, VII–VIII, p. 35–52.
- Gh. Lazarovici 2000a: *Vinča – Lengyel and Transylvania*, în *ActaMN*, 37.1, p. 7–20.
- Gh. Lazarovici 2001a: *The Eye Symbol, Gesture, Symbol, Expression*, în *Tibiscum*, X, p. 115–128.
- Gh. Lazarovici 2001b: *The Eagle – the bird of death, Regeneration – Resurrection and Messenger of Gods. Archaeological and Ethnological Problem*, în *Tibiscum*, X, p. 57–67.
- Gh. Lazarovici 2002: *Cassiopeea – From Neolithic Symbols to Astronomical Mythology*, în Fl. Stănescu (ed.), *Ancient times, Modern Methods. Proceedings of the Third Seac Conference Sibiu, Romania, August 31 – September 2, 1995*, ediția a II-a, Alba Iulia, p. 173–180.
- Gh. Lazarovici 2002a: *Pâinea, grâul și răsnilul sacru în neolitic*, în *Lucrările Seminarului Tiberiu Popoviciu, 22–26 mai 2002*, Ed. Univ. Babeș-Bolyai, Facultatea de Matematică și informatică, Academia Română, Secția de Științe Matematice, Laboratorul de Cercetări Interdisciplinare, p. 151–154.
- Gh. Lazarovici 2003: *Sacred Symbols on Neolithic Cult Objects from the Balkans*, în L. Nikolova (ed.), *Early Symbolic Systems for Communication in Southeast Europe*, I, BAR IS, 1139, p. 57–64.
- Gh. Lazarovici 2004: *Database for Signs and Symbols of Spiritual Life*, în *Journal of Archaeomythology*, 4, p. 94–125. WEB.
- Gh. Lazarovici 2004a: *Simboluri sacre pe obiectele de cult. Semnificații*, în Fl. Drașovean (ed.), *Festschrift für Florin Medeleț zum 60. Geburtstag*, Ed. Mirton, Timișoara, p. 17–59.
- Gh. Lazarovici 2004b: *Capetele de piatră de la Gura Baciului*, on Dava International site, 10, M7.
- Gh. Lazarovici 2006: *The Anzabegovo – Gura Baciului Axis and the First Stage of the neolithisation Process in the Southern – Central Europe*, în *Homage to Milutin Garašanin*, p. 111–158.

- Gh. Lazarovici 2009: *Database for Signs and Symbols of Spiritual Life*, in *Sings of Civilization*, p. 63–86.
- Gh. Lazarovici 2009a: *Ritualuri de fundare/intemeiere și abandonare în neolitic*, în G. Bodi (ed.), *In media res praeistoria. Miscellanea in honorem anos LXV per agentis professoris Dan Monah oblata*, Honoraria VII, Institutul de Arheologie, Ed. Univ. „Al. I. Cuza” Iași, p. 245–293.
- Gh. Lazarovici 2010: *Evolution, absolute und relative chronology of the Zau culture*, în J. Štukova, P. Pavúk, P. Klapkova, B. Kovár (eds.), *Studia Archaeologica et Mediaevalia, XI, MMX, Panta rei. Studies in chronology and cultural development of South-Eastern and Central Europe in Earlier prehistory presented to Jorai Pavúk on the occasion of his 75 birthday*, Publishing house Comenius University in Bratislava and Archaeological center, Olomouc, Bratislava, p. 115–128.
- Gh. Lazarovici, I. Dragomir 1993: *O nouă sculptură neolitică descoperită în Clisură*, în *Banatica*, 12/1, p. 9–19.
- Gh. Lazarovici, Frențiu M. 2003: *Statistical Analysis of the material (Cucuteni A3 phase) from Ruginoasa settlement, Iași district*, în *Annals of the Tiberiu Popovici Seminar of Functional Equations, Approximation and Convexity*, vol. 1, Cluj-Napoca, p. 169–186.
- Gh. Lazarovici, Maxim Z. 1995: *Gura Baciului. Monografie arheologică*, BMN XI, Imprimeria Ardealul.
- Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2002: *Considerații privind arhitectura neolitică timpurie*, în *Patrimonium Banaticum*, I, Direcția pentru cultură, culte și patrimoniul cultural național al județului Timiș, Ed. Artpress, Timișoara, p. 9–38.
- Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2003: *The Neo-Neolithic Architecture in Banat, Transylvania and Moldavia*, în V. Grammenos (ed.), *Recent research in the Prehistory of the Balkans*, Published by the Archaeological Institute of the Northern Greece and the Archaeological Receipts Fund, 3, Thessaloniki, p. 369–486.
- Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2004: *Noi săpături arheologice la Ruginoasa – Dealul Drăghici, partea I, Arhitectura*, în *Acta TS*, III, Sibiu, p. 99–42.
- Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2005: *Contribuții privind arhitectura eneoliticului din Banat, Crișana și Transilvania*, în M. Neagu, C. Lazăr, V. Parnic (eds.), *In honorem Silvia Marinescu-Bilcu, CCDJ*, XXII, p. 399–420.
- Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2006: *A Home Altar at Gura Baciului*, în *Memoriam B. Brukner*, în *AnB, Arheologie – Istorie*, XIV, 1, p. 103–111.
- Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2006a: *Un altar casnic la Gura Baciului*, în *Lucrările Seminarului Tiberiu Popoviciu, 25 octombrie – 29 octombrie 2006*, Ed. Laboratorul de Cercetări Interdisciplinare, Cluj-Napoca p. 111–115.
- Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2007: *Despre construcții neo-eneolitice de cult din sud-estul Europei: tehnici de construire, organizare spațială, scurte interpretări. Partea I-a*, în N. Ursulescu (ed.), *Dimensiunea europeană a civilizației eneolitice est carpatice*, Ed. Univ. „Al. I. Cuza”, Iași, p. 63–103.
- Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2008: *Santuari della civiltà di Precucuteni-Cucuteni*, în N. Ursulescu, R. Kogălniceanu, C. Crețu (eds.), *Cucuteni. Tesori di una civiltà preistorica dei Carpazi. Atti del Convegno italo-romeno, Roma, 18 ottobre 2007*, Accademia di Romania in Roma & Ed. Universității „Al. I. Cuza” Iași, p. 107–148.
- Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2008a: *Fragmentarea rituală a idolilor și obiectelor de cult în Neolitic și Epoca Cuprului*, în *Acta Musei Tutovenss*, III, Bârlad, p. 7–15.
- Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2008b: *Sanctualele culturii Precucuteni – Cucuteni*, în *Angustia*, 12, p. 9–40.
- Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2009: *The architecture of temples/sanctuaries in Banat and Transylvania during Neolithic and Copper Age periods*, în *Arheologia spiritualității preistorice în ținuturile carpato-ponto-danubiene*, Fundația „Rădăcinile Europei”, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, p. 65–76.
- Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2009/2010: *„Casa Sacră” și importanța ei pentru amenajarea interiorului, reconstituirea arhitecturii și vieții spirituale*, în *Anuarul Muzeului de Etnografie, Cluj-Napoca*, 2009, p. 236–259 (= *Memoria Antiquitatis*, XXV–XXVI, 2010, p. 88–114).
- Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2010a: *Session B35. Temples and Sanctuaries from PPN to Copper Age. Type, Content and Functionality*, în *Abstracts. 16-th Annual Meeting. The European Association of Archaeologists. 1st – 5th September 2010*, The Hague-The Netherlands, p. 158.
- Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2010b: *Neo-eneolithic cult constructions in Southeastern Europe*, în D. Gheorghiu (ed.), *Neolithic and Chalcolithic Archaeology in Eurasia: Building techniques and space management. A brief overview, XVth Congress UISPP, Lisbon 2006*, BAR IS 2097, p. 117–125.
- Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2010c: *Some Problems Regarding the „Sacred House”*, în *Annals of the Tiberiu Popoviciu Seminar of Functional Equations, Approximation and Convexity*, L. Lupșa, R. Precup (eds.), vol. 8, 2010, p. 145–154.
- Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2011: *Altarele din munți în preistorie*, în C. Cosma (ed.), *Studii de arheologie și istorie. Omagiu Profesorului Nicolae Gudea la 70 de ani*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, p. 101–135.
- Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2011a: *Architecture of the Early Neolithic in Transylvania*, în S.A. Luca, C. Suci (eds.), *The first Neolithic Sites in the Central/South-east European Transect, volume II, Early Neolithic (Starčevo-Criș) Sites on the territory of Romania*, BAR IS 2188, Kraków, p. 19–35.
- Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2013: *Sacred house and Their Importance for the Reconstruction of Architecture, Inner Furnishings and Spiritual Life*, în Al. Andres, G. Kulcs with G. Kalla, V. Kiss and G. Szabó (eds.), *Prehistoric Studies I, Moments in Time, Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday*, L'Harmattan, Budapest, p. 503–520.
- Gh. Lazarovici, M. Merlini 2008: *New Information and the Role of the Tărtăria Discoveries*, în *The Danube Script*, p. 39–52.
- Gh. Lazarovici, M. Merlini (et alii) 2006: Gh. Lazarovici, M. Merlini et alii 2006 http://www.prehistory.it/sitoromeno/parta/parta2006/parta_archaeological_excavations2006_01ro.html
- Gh. Lazarovici, Petrescu S. 2000: *Balta Sărată*, în *CCA. Campania din 1999*, cIMeC, 2000, p. 48–49.

- Gh. Lazarovici, Petrescu S. 2001: *Balta Sărată*, în *CCAR. Campania 2000*, cIMeC.
- Gh. Lazarovici, Petrescu S. 2002: *Săpături arheologice la Balta Sărată. Campania din 2001*, în *CCAR. Campania 2001*, cIMeC, p. 48–49.
- Gh. Lazarovici, Petrescu S. 2003: *Caransebeș, jud. Caraș Severin. Punct. cartier Balta Sărată*, în *CCAR. Campania 2002*, cIMeC, p. 74–76.
- Gh. Lazarovici et alii 1981: Gh. Lazarovici, Fr. Resch, C. Germann, *Așezarea neolitică de la Unip*, în *AnB*, I, p. 13–20.
- Gh. Lazarovici et alii 1991: Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, V. Tulbure, *Sanctuarul neolitic de la Parța, Timișoara*, p. 1–21.
- Gh. Lazarovici et alii 2001: Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, Z. Maxim, *Parța. Monografie arheologică*, Vol. 1.1, 1.2, BHAB 12, Ed. Waldpress, Timișoara.
- Gh. Lazarovici et alii 2003: Gh. Lazarovici, S. Petrescu, D. Negrei, S. Ion, D. Gurgu, *Balta Sărată. Campaniile 1999–2003*, în *Tibiscum*, XI, p. 143–198.
- Gh. Lazarovici et alii 2004: Gh. Lazarovici, S. Petrescu, D. Țârdoiu, D. Negrei, S. Ioan, *Balta Sărată*, în *CCAR. Campania 2003*, cIMeC, 2004. www.cimec.ro
- Gh. Lazarovici et alii 2005: Gh. Lazarovici, S. Petrescu, D. Negrei, S. Ion, D. Țârdoiu, *Săpăturile de la Balta Sărată – campania 2004*, în *Tibiscum*, 12, p. 157–182.
- Gh. Lazarovici et alii 2006: *Deer House: The Excavation of the Deer House (Casa Cerbului)*, în *Prehistory Knowledge*, Patrocinio del Comune di Roma, Dipartimento XIV, 2006, WEB.
- Gh. Lazarovici et alii 2006a: Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, M. Merlini, Z. Maxim, C.-M. Lazarovici, V. Cedică, S. Petrescu, D. Negrei, S. Ioan, D. Gurgu, Cr. Roman, D. Diaconescu, S. Angeleski, O. Chitic, A. Tatar, T. Daroczy, Z. Dobos, A. Fota, D. Bindea, L. Bojin, F. Burlacu, *Șantierul arheologic Parța. Casa Cerbului. 1–15 iulie 2005*, în *CCAR. Campania 2005*, cIMeC, p. 252–255.
- Gh. Lazarovici et alii 2007: Gh. Lazarovici, D. Ciobotaru, M. Merlini, P. Ucelli Gnesutta, Z. Maxim, C.-M. Lazarovici, D. Micle, S. Petrescu, D. Negrei, Cr. Roman, A. Mateș, M. Ardelean, *Șantierul arheologic Parța 2006*, în *CCAR. Campania 2006*, cIMeC, www.cimec.ro
- Gh. Lazarovici et alii 2009: Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, Z. Maxim, *The Chronological and Cultural Place of the Vinča and Turdaș Cultures in the Context of European Civilizations*, în *The Danube script in the light of Turdaș and Tărtăria*, p. 93–108.
- Gh. Lazarovici et alii 2011: Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, M. Merlini, *Tărtăria and the Sacred Tablets*, Ed. Mega, Cluj-Napoca.
- Gh. Lazarovici et alii 2011a: Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, S. Angeleski, Ch. I. Pop, *Megaliți în Carpații Răsăriteni. Căi spre sanctuarele din natură și urmele unor așezări. Studiu de etno-arheologie și etno-religie*, în *ArhMold*, 34, p. 53–76.
- Gh. Lazarovici et alii 2014: Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, S. M. Colesniuc, S. Angeleski, *Muntele Teasc. Despre sanctuare în natură*, în *Apulum*, sub tipar (2011 ms.).
- V. Lazăr 1995: *Repertoriul arheologic al Județului Mureș, Târgu Mureș*.
- A. Leroi-Gourhan 1964: *Les religions de la préhistoire*, P. U. F., Paris.
- A. Leroi-Gourhan 1983: *Gestul și cuvântul*, Ed. Meridiane, București.
- N. Ljamić-Valović 1989: *Eine unbekante Fund aus dem Džerdap-Gebiet und seine Bedeutung für dem Komplex der Öpferaltäre von Lepenski Vir*, în *ArchKorresp*, 12, 4, p. 429–439.
- S. A. Luca 1985: *Săpăturile arheologice de salvare de la Liubcova – Ornița (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, VIII, p. 465–468.
- S. A. Luca 1987: *Așezarea Starčevo-Criș de la Liubcova – Ornița (săpăturile din anul 1985)*, în *Banatica*, IX, p. 13–23
- S. A. Luca 1987a: *Un atelier de perforat topoare la Lipova – Hodaie*, în *Ziridava*, XV–XVI, 1987, p. 25–28.
- S. A. Luca 1990: *Contribuții la istoria artei neolitice, plastica așezării de la Liubcova-Ornița, jud. Caraș -Severin*, în *Banatica*, X, p. 6–44.
- S. A. Luca 1990a: *Precizări asupra încadrării cronologice și culturale a statuetei de la Liubcova*, în *Apulum*, XXVI, p. 49–54.
- S. A. Luca 1991: *Liubcova-Ornița*, Reșița, (ediție bilingvă).
- S. A. Luca 1991a: voci în *Cultura Vinča în România*, Timișoara.
- S. A. Luca 1993: *A new special discovery from Turdaș*, în *Banatica*, 12, p. 21–24.
- S. A. Luca 1993a: *Așezarea eneolitică de la Jupa-Sud (jud. Caraș-Severin)*, în *Tibiscum*, 8, p. 27–34.
- S. A. Luca 1993b: *Cea mai timpurie manifestare Vinča C în Clisura Dunării (I)*, în *Apulum*, 27–30, 1990–1993, p. 63–78.
- S. A. Luca 1994a: *Complexul ritual de la Orăștie – Dealul Pemilor, punct X2, (jud. Hunedoara)*, în *SCIVA*, 45, 4, p. 363–367.
- S. A. Luca 1995: *Așezarea de la Turdaș – situația actuală a sitului arheologic (I)*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu 2 (1995)*, Sibiu, p. 33–36.
- S. A. Luca 1995–1996: *Die Vinča Siedlung aus Rumess (Romos). Die A -Phase der Vinča Kultur in Siebenbürgen*, în *Sargetia*, 26, 1995–1996, 1, p. 45–62.
- S. A. Luca 1996: *Încadrarea cronologică și culturală a așezării neolitice de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X2*, în *Corvinia*, 2, p. 21–28.
- S. A. Luca 1996a: *Eine Rituelle Anlage in Turdaș Luncă, (Kreis Hunedoara)*, în *Forschungen VL*, 39, 1–2, București, p. 123–126.
- S. A. Luca 1996b: *Așezarea de la Turdaș – situația actuală a sitului arheologic (II)*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu*, 3, Sibiu, p. 27–30.
- S. A. Luca 1996c: *Un complex ritual de la Turdaș-Luncă (jud. Hunedoara)*, în *Apulum*, 34, p. 37–42.
- S. A. Luca 1996d: *Un complex de fundare al locuinței de la Turdaș-Luncă (jud. Hunedoara)*, în *Istorie și Tradiție în Spațiul Românesc*, 2, Sibiu, p. 1–6.
- S. A. Luca 1997: *Așezari neolitice pe Valea Mureșului (I). Habitatul turdășean de la Orăștie-Dealul Pemilor (punct X2)*, BMA IV, Ed. Altip, Alba Iulia.

- S. A. Luca 1998: *Liubcova – Ornița, monografie arheologică*, Ed. Macarie, Târgoviște.
- S. A. Luca 2000: *Necropola turdășeană de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X₂*, în *Banatica*, 15, Reșița, p. 59–66.
- S. A. Luca 2001: *Așezari neolitice pe Valea Mureșului (II). Noi cercetări arheologice la Turdaș-Luncă. I. Campaniile anilor 1992–1995*, BMA XVII, Ed. Economică, București.
- S. A. Luca 2001b: *Archaeologische untersuchungen bei Grosswaradein – Salca. Einige probleme bezüglich der Salca – Herpály*, în Fl. Drașovean (ed.), *Festschrift für Gheorghe Lazarovici zum 60. Geburtstag*, Timișoara, p. 123–189.
- S. A. Luca 2002: *Date despre „Statueta de la Liubcova II” jud. Caraș – Severin*, în *ActaTS*, I, p. 15–28.
- S. A. Luca 2004: *Arheologie și istorie: Descoperiri din județul Caraș-Severin*, Bibliotheca Septemcastrensis VII, Ed. Economică, Sibiu-București.
- S. A. Luca 2005: *Repertoriul arheologic al județului Caraș-Severin*, Bibliotheca Septemcastrensis VI, Ed. Economică, București.
- S. A. Luca, I. Dragomir 1985: *Despre o nouă descoperire arheologică întâmplătoare de la Gornea -Locurile Lungi*, în *Banatica*, 8, p. 77–79.
- S. A. Luca, I. Dragomir 1987: *Date cu privire la o statueta inedită de la Liubcova-Ornița (jud. Caraș Severin)*, în *Banatica*, 9, p. 31–42.
- S. A. Luca, I. Dragomir 1989: *Die Statuete von Liubcova-Ornița (jud. Caraș – Severin)*, în *Dacia*, N.S., XXXIII, p. 229–234.
- S. A. Luca, Z.-K. Pinter 2001: *Der Böhmberg bei Broos/Orăștie. Eine Archäologische monographie*, BMA XVI, Ed. Univ. „Lucian Blaga”, Sibiu.
- S. A. Luca et alii 2003: S.A. Luca, Z. K. Pinter, A. Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu*, Bibliotheca Septemcastrensis III, Ed. Economică, Sibiu.
- S. A. Luca et alii 2012: S.A. Luca, Gh. Lazarovici, C. Suci, Fl. Chioar-Dumitrescu, S. Tincu, Gh. Natea, V. Palaghie, M. Ciută, A. Luca, V. Sava, A. Rusu, I. Socol, B. Părău (et alii), *Cercetările arheologice preventive de la Turdaș-Luncă (județul Hunedoara). Campania 2011*, Bibliotheca Brukenthal LIX, Ed. Muzeului Național Brukenthal, Sibiu, 2012.
- M. Macrea 1959: *Șantierul arheologic Cașolț – Boița*, în *Materiale*, VI, p. 407–443.
- M. L. Makarevič 1960: *Ob ideologičeskikh predstavlenijah u trâpolâskih plemen*, în *ZOAO*, I.34, Odessa, p. 290–301.
- J. Makkay 1967: *Die neolithischen Funde von Biske*, în *SympNitra*, p. 1–12.
- J. Makkay 1968: *A Peculiar Clay Object in the Vinča culture*, în *Alba Regia*, VIII-IX, (1967–1968), p. 9–22.
- J. Makkay 1969: *The Late Neolithic Tordos Group of Signs*, în *Alba Regia*, X, Székesfehérvár, p. 9–50.
- J. Makkay 1971: *Altorientalische Parallelen zu dem ältesten Heiligtumstypen Südosteuropas*, în *Alba Regia*, 11, 1970 (1971), p. 137–144.
- J. Makkay 1973: *„Shrine with bucranium” – A tentative interpretation of the Tărtăria sign 3,5*, în *Kadmos*, 12: 1, p. 1–5.
- J. Makkay 1975: *Über neolithische Opferformen*, în *Valcamonica Symposium '72. Actes du Symposium International sur les religions de la préhistoire, Valcamonica, 18–23 Septembre 1972. Capo di Ponte (Brescia)*, p. 161–172.
- J. Makkay 1978: *Mahlstein und das rituale Mahlen in den prähistorischen Opferzeremonien*, în *ActaArchHung*, 30, p. 13–36.
- J. Makkay 1983: *Foundation sacrifices in Neolithic houses of the Carpathian Basin*, în *International Symposium on the Intellectual Expressions of Prehistoric Man: Art and Religion, Valcamonica, 28 July – 3 August, 1979. Capo di Ponte (Brescia)*, p. 157–167.
- J. Makkay 1984: *Early Stamp Seals in South-East Europe*, Budapest.
- J. Makkay 1986: *Bauopfer in der Lengyel-Kultur und ihre Beziehungen zu den Bauopferformen der Körös-Kultur und der Linienbandkeramik*, în *Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur, Nove Vozokany [Kisvezekeny]*, Nitra – Wien, p. 169–175.
- J. Makkay 1987: *Archaeological examples of gold-masked statue and mace*, în *Orientalia*, 56, Roma, p. 69–73.
- J. Makkay 1990: *Tartariai leletek*, Akademiai Kiadó, Budapest.
- J. Makkay 1994: *The treasures of Decebalus*, în *Specimina nova dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis*, 1, 1, p. 151–216.
- G. Mandics 1983: *Civilizația și culturile Africii vechi*, Ed. Sport-Turism, București, p. 158.
- C.-M. Mantu, Gh. Dumitroaia 1997: *Catalogue*, în *Cucuteni 1997*, p. 177–239.
- C.-M. Mantu, S. Țurcanu 1999: *Scânteia. Cercetare arheologică și restaurare*, V. Chirica, C.-M. Lazarovici, S. Țurcanu (eds.), Ed. Helios, Iași.
- C.-M. Mantu et alii 1999: C.-M. Mantu, S. Țurcanu, G. Buznea, *Scânteia, Dealul Bodeștilor, județul Iași*, în *CCA. Campania 1998, A 33 sesiune națională de rapoarte arheologice, Vaslui 30 iunie – 4 iulie 1999*, cIMeC, p. 105.
- Ch. Marangou 1992: *Figurines et miniatures du Néolithique Récent et du Bronze Ancien en Grèce*, BAR IS 576, Oxford.
- S. Marinescu-Bîlcu 1974: *Dansul ritual în reprezentările plastice neo-eneolitice din Moldova*, în *SCIVA*, 25, 2, p. 167–180.
- S. Marinescu-Bîlcu 2002: *A Few Observations on the Internal Organization of Gumelnița Communities on Lake Gălățui Islet*, în *In memoriam Vladimir Dumitrescu, CCDJ*, XIX, p. 147–153.
- S. Marinescu-Bîlcu, Bolomey Al. 2000: *Drăgușeni. A Cucutenian Community*, Ed. Enciclopedică, București.
- V. Markevici 1985: *Dalekoe blizkoe / Mărturiile ale trecutului*, Chișinău.
- C. Matasă 1946: *„Frumușica”, village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du nord, Roumanie*, Institut d'Histoire Nationale de Bucarest, Imprimeria Națională, București.
- C. N. Mateescu 1973: *Săpături arheologice la Vădastra (1970)*, în *Materiale*, X, p. 19–23.
- C. N. Mateescu 1974: *Considérations sur l'élevage et l'agriculture du Néolithique moyen au Bas-Danube*, în *III e Congrès International, Résumés des Communications*, I, Histoire, Bucharest, p. 27.

- A. Mateş 2009: *Temple, sanctuare, altare în Europa în Neolitic și Epoca Cuprului*, PhD, Universitatea Lucian Blaga, Sibiu.
- Z. Maxim 1991: *Neo-eneoliticul din Transilvania*, BMN XIX, Cluj-Napoca.
- Z. Maxim et alii 2009: Z. Maxim, Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, M. Merlini, *Catalogue of signs*, în *The Danube script in the light of Turdaş and Tărtăria*, p. 132–210.
- J. Mellaart 1962: *Çatal Hüyük excavations 1961*, în *Archäologischer Anzeiger*, p. 1–11.
- J. Mellaart 1962a: *Excavations at Çatal Hüyük, first preliminary report, 1961*, în *Anatolian Studies*, 12, 41–65.
- J. Mellaart 1963: *Excavations at Çatal Hüyük, second preliminary report, 1962*, în *Anatolian Studies*, 13, p. 43–103.
- J. Mellaart 1966: *Excavations at Çatal Hüyük, fourth preliminary report, 1965*, în *Anatolian Studies*, 16, p. 15–191.
- J. Mellaart 1967: *Çatal Hüyük. A Neolithic town in Anatolia*, Thames and Hudson, London.
- J. Mellaart 1975: *The Neolithic of the Near East*, Thames and Hudson, London.
- M. Merlini 2004: *La scrittura è nata in Europa?*, Avverbi, Roma.
- M. Merlini 2005: *Semiotic approach to the features of the „Danube Script”*, în *Documenta Praehistorica*, XXXII, p. 233–251.
- M. Merlini 2006: *Tartaria tablets: fresh evidence on an archaeological thriller*, în *71st Annual SAA Meeting*, San Juan, Puerto Rico, 27, April 2006.
- M. Merlini 2007: *Did Southeastern Europe develop a rudimentary system of writing in Neo-Eneolithic times?*, în *EAA's 13th Annual Meeting in Zadar*, Croatia, 2007.
- M. Merlini 2007a: *The 'Danube Script' and the Gradesnica Platter. A Semiotic Study based on most recent autopsy of the Bulgarian item*, în L. Nikolova & J. Higgins (eds.), *Prehistoric Archaeology & Anthropological Theory and Education*, RPRP, 6–7.
- M. Merlini 2008: *Neo-eneolithic literacy in Southeastern Europe: An inquiry into the Danube Script*, PhD, Univ. „Lucian Blaga”, Sibiu.
- M. Merlini 2008a: *Scrierea în Neo-Eneoliticul/Epocii Cuprului din Sud-Estul Europei: Studiu de caz asupra „Scrierii Danubiene”*, PhD summary, Univ. „Lucian Blaga”, Sibiu.
- M. Merlini 2009: *An Inquiry into the Danube Script*, Bibliotheca Brukenthal XXXIII, Muzeul Național Brukenthal Sibiu, Ed. Altip, Alba Iulia.
- M. Merlini 2011a: *The enigma of the charred human being, the cultic sacrifice and the cannibalistic ritual*, în *Tărtăria and the sacred Tablets*, p. 125–134.
- M. Merlini 2011b: *The other evocative objects from the pit grave*, în *Tărtăria and the sacred Tablets*, p. 135–161.
- M. Merlini 2011c: *Mortuary practices and ritual grave to consecrate a novel ancestor*, în *Tărtăria and the sacred Tablets*, p. 209–238.
- M. Merlini 2011d: *The identification of the actual signs*, în *Tărtăria and the sacred Tablets*, p. 239–262.
- M. Merlini 2011e: *A comparison between the signs from Tărtăria, the Danube Script and other early writings*, în *Tărtăria and the sacred Tablets*, p. 263–338.
- M. Merlini, Gh. Lazarovici 2008: *Settling discovery circumstances, dating and utilization of the Tartaria Tablets*, în *ActaTS*, VII, p. 111–195.
- B. Mitrea 1962: *Descoperiri recente de monede antice și bizantine din RPR*, în *SCIV* 13, 1, p. 215–224.
- M. Moga 1947–1949: *Vasele de cult cu picioare din regiunea dunăreană*, în *Apulum*, III, 1947–1949 (1958), p. 71–73.
- D. Monah 1982: *O importantă descoperire arheologică*, în *Arta*, 7–8, p. 11–13.
- D. Monah 1995: *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni*, PhD summary, Univ. „Al. I. Cuza” Iași.
- D. Monah 1997: *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni – Tripolie*, BMAntiq III, Ed. Constantin Matasă, Piatra Neamț.
- D. Monah 2002: *Ideii religioase la triburile Cucuteni-Tripolie (mileniile V-IV î.H.)*, în *Prelegeri Academice*, vol. 1, nr. 1, Academia Română – Filiala Iași, p. 19–36.
- D. Monah 2012: *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni – Tripolie*, BMAntiq XXIVII, Ed. Constantin Matasă, Piatra Neamț.
- D. Monah et alii 1983: D. Monah, Șt. Cucuș, D. N. Popovici, S. Antonescu, Gh. Dumitroaia, *Cercetările arheologice de la Poduri-Dealul Ghindaru*, în *Cercetări arheologice*, VI, p. 3–22.
- D. Monah et alii 2003: D. Monah, Gh. Dumitroaia, F. Monah, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, *Poduri Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpații Moldovei*, BMAntiq XIII, Ed. Constantin Matasă, Piatra Neamț.
- H. Müller-Karpe 1968: *Handbuch der Vorgeschichte*, I, München.
- H. Müller-Karpe 1974: *Handbuch der Vorgeschichte*, II, Jungsteinzeit, München.
- M. Neagu 1999: *Gălățui-Movila Berzei*, în *Civilizația Boian pe teritoriul României*, Călărași.
- M. Neagu 2000: *Comunitățile Dudești-Cernica din centrul și sud-estul Câmpiei Române*, în *Istro-Pontica, Tulcea*, p. 53–66.
- M. Neagu 2003: *Neoliticul mijlociu la Dunărea de Jos*, CCDJ, XX, Ed. Daim, Călărași.
- M. Neagu et alii 2001: M. Neagu, V. Parnic, Fl. Rădulescu, *Gălățui-Movila Berzei, jud. Călărași*, în *CCAR. Campania 2000*, cIMeC, p. 85–86.
- M. Nica 1983: *Obiecte de lemn descoperite în așezarea neolitică de la Grădinile (județul Olt)*, în *Arhivele Olteniei*, S. N. 2, p. 39–48.
- D. Nikolić, J. Vuković 2008: *Vinča Ritual Vessels: Archaeological Context and Possible Meaning*, în *Starinar*, LVIII/2008, p. 51–69.
- I. Ordentlich 1972: *Contribuția săpăturilor de pe „Dealul Vida” (comuna Sălacea, jud. Bihor) la cunoașterea culturii Otomani (I)*, în *Satu Mare*, 2, p. 63–82.
- I. Ordentlich, N. Chidioșan 1975: *Un templu-megaron din epoca bronzului de la Sălacea*, în *Crisia*, 5, p. 15–26.
- E. Ovchinnikov 1996: *Ritual models of stoves*, în *Cucuteni aujourd'hui*, p. 115–119.

- M. Özdoğan 2007: *Von Zentralanatolien nach Europa. Die Ausbreitung der neolithischen Lebensweise*, în *Vor 12.000 Jahren 2007*, p. 150–151; *Hoca Çeşme*, p. 152–154.
- I. Paul 1965: *Un complex de cult descoperit în așezarea neolitică de la Pianu de Jos*, în *StComSibiu*, 12, p. 5–20.
- I. Paul 1992: *Cultura Petrești*, Ed. Museion, București.
- S. Petrescu 2005–2006: *Elemente de magie practică în așezarea viniană de la Balta Sărată*, în *Patrimonium Banaticum*, IV, Timișoara, p. 89–93.
- M. Petrescu-Dîmbovița 1959: *Săpăturile arheologice de la Trușești*, în *Materiale*, VI, p. 147–154.
- M. Petrescu-Dîmbovița, Rădulescu M. 1953: *Șantierul Trușești*, în *SCIV*, 4, 1–2, p. 7–22.
- M. Petrescu-Dîmbovița et alii 1954: M. Petrescu-Dîmbovița, M. Dinu, A. Florescu, D. Teodoru, M. Zamoșteanu, *Șantierul arheologic Trușești*, în *SCIV*, 5, 1–2, p. 7–28.
- M. Petrescu-Dîmbovița et alii 1955: M. Petrescu-Dîmbovița, A. Nițu, N. Zaharia, E. Zaharia, A. Florescu, M. Dinu, *Șantierul arheologic Trușești*, în *SCIV*, 6, 1–2, p. 165–189.
- M. Petrescu-Dîmbovița et alii 1962: M. Petrescu-Dîmbovița, A. C. Florescu, M. Florescu, *Șantierul arheologic Trușești*, în *Materiale*, VIII, p. 227–233.
- M. Petrescu-Dîmbovița et alii 1999: M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *Trușești, monografie arheologică*, Ed. Academiei Române, București-Iași.
- E. Peters 1954: *Ujabb kokori sírok Bicském*, în *Folia Archaeologica*, VI, p. 22–25.
- Ch. Picard 1948: *Les religions préhelléniques (Crète et Mycènes)*, Mana II, 1, Presse Universitaire, Paris.
- E. Popușoi 1992: *Câteva considerații asupra unui grup de locuințe din așezarea Starčevo-Criș de la Trestiana*, în *AMM*, XII–XIV/1990–1992, Vaslui, p. 21–44.
- P. Raczky et alii 2002: P. Raczky, W. Meier-Arendt, Al. Anders, Zs. Hajdú, E. Nagy, K. Kurucz, L. Domboróczki, K. Sebok P. Sümegi, E. Magyari, Zs. Szantó, S. Gyulás, E. Bácskay, E.-T. Biró, Ch. Schwartz, *Polgár – Csozshalom (1989–2000). Summary of the Hungarian – German Excavation on a Neolithic settlement in Eastern Hungary*, în R. Asla, St. Blum et alii (eds.), *Mauerschau, Festschrift für Manfred Korfmann*, Remshalden-Grunbach, p. 833–860.
- J. Radovanović 1996: *Mesolithic/Neolithic contacts a case of the Iron Gates region*, în *Porocilo*, XXIII, Ljubljana, p. 39–48.
- A. Radunčeva 2003: *The late Eneolithic Society on the Central Balkans*, în *Razkopki i proučvanija*, vol. XXXII, Sofia.
- A. Radu 2014: *Signs and symbols in Zorlențu Mare and their relationship to the Danube script*.
- R. Rasajski 1988–1989: *Funde der „Brotleibidole” bei Banatska Palanka*, în *RVM*, 31, p. 19–20.
- C. Renfrew 1986: *Comment on ‘The structure of ancient wisdom’*, în *Journal of Social and Biological Systems*, 9 (1), p. 1–3.
- F. Resch 1991: *Typologische studie kultischer Gesichtdeckel aus der Jungsteinzeitlichen Siedlung von Parța I*, în *Banatica*, 11, p. 185–192.
- B. Röder et alii 1996: B. Röder, J. Hummel, B. Kunz, *Göttinnen Dämmerung. Das Matriarchat aus archäologischer Sicht*, Droemer Knauer, München.
- G. O. Rollefson 1983: *The 1983 season at the Early Neolithic site of ‘Ain Ghazal*, în *National Geographic Research*, 1, p. 44–62.
- G. O. Rollefson 1998: *‘Ain Ghazal (Jordan) Ritual and Ceremony III*, în *Paleorient*, 24, 1, p. 43–58.
- M. Rosenberg 2007: *Hallan Çemi*, în *Vor 12.000 Jahren 2007*, p. 54–56.
- M. Roska 1941: *Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj.
- B. Rutkowski 1972: *Cult place in the Aegean World*, Wroclaw – Warszawa – Krakow – Gdansk.
- B. Rutkowski 1981: *Frühgeschichtliche Kultdarstellungen*, AM Beih. 8, Berlin.
- N. K. Sandars 1968/1985: *Prehistoric Art in Europe*, The Pelican History of Art / Pinguin Book, Hermandswoert, Middlesex.
- W. Schier 2002: *Vorschifliche Zeichensysteme im Neolithikum Südosteuropas (6.–5. Jt. V. Chr.)*, în *Schrift, Sprache, Bild Klang. Entwicklungs Stufen, der Schrift von der Antike bis in die Neuzeit*, Ed. Martin von Wagner Museum der Universität Würzburg, p. 24–30.
- W. Schier 2005: *Einfühbrun; Vorwort; Die Maske von Uivar*, în *Masken 2005*, p. 5–6; 9–18; 54–64.
- D. Srejić 1967: *Excavation at Lepenski Vir*, în *Starinar*, XVIII, p. 156–164.
- D. Srejić 1969: *Lepenski Vir*, Beograd.
- B. Staljo B. 1986: *La site préhistorique Ajmana à Mala Vrbica*, în *Derdapske Sveckje*, III, Beograd, p. 447–452.
- Sv. Stanković 1983: *Žrtvenici i prosopomorfeni poklopci Magister Rad*, Filozoski Fakultet, Beograd.
- Sv. Stanković 1986: *Lokalitē Knepeste – une une station de groupe de Starčevo*, în *Djerdapske Sveckje*, III, Beograd, p. 447–448.
- Sv. Stanković 1992: *Sakralna mesta i predmetni u starijenolitskom kulturama Centralnobalkanskog područja*, Filozoski Fakultet, Doktorat, Beograd.
- A. Starović 2004: A. Starović (ed.), *Znaci Civilizacije: Katalog izložbrl Signes of Civilisation. Exhibition catalogue*, Novi Sad – SASA, Institute of Archaeomythology – Sebastopol.
- Stubline – Crkvine WEB: *Arrangement of Vinča culture figurines a study of social structure and organisation*, WEB, *Adam Crnobrnja – Academia.edu.htm*
- D. Șerbănescu 1997: *Modele de locuințe și sanctuare eneolitice*, în *CCDJ*, XV, p. 232–25.
- L. E. Talalay 1993: *Deities, Dolls and Devices. Neolithic figurines from Franchhti Cave, Greece*, Bloomington, Indianapolis.
- H. Todorova, S. T. Horisjan 1976: *Ovčarovo*, Sofia.
- H. Todorova, T. Vaisov 1993: *Nova-Kamennata Epoha v Bălgaria*, Sofia.
- J. Todorovici, E. Cermanović 1961: *Banjica-Naseje vinčanske kulture*, Beograd.
- S. A. Tokarev 1974: *Religia în istoria popoarelor lumii*, Ed. Politică, București.
- V. Truhović, M. Vasiljević 1983: *Najstarije zemljorodničke kulture u Podrinu*, Sabac.
- G. Trnka 1992: *Neues zu den „Brotleibidolen”*, în *Festschrift zum 50jährigen Bestehen des Institutes für Ur- und Frühgeschichte der Leopold-Franzens-Universität Innsbruck*, *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*, 8, p. 615–622.

- N. Ursulescu 1995: *Târgu Frumos-Baza Pătule*, în *CCAR*, Cluj-Napoca, p. 93–94.
- N. Ursulescu 1998: *Începuturile istoriei pe teritoriul României*, Iași.
- N. Ursulescu 2000: *Tipologia și organizarea internă a așezărilor primelor culturi neolitice din Moldova*, în *Contribuții privind neoliticul și eneoliticul din regiunile est-carpătice ale României*, vol. 1, Ed. Univ. „Al. I. Cuza”, Iași, p. 106–114.
- N. Ursulescu 2001: *Neoliticul timpuriu*, în *Istoria românilor*, vol. I, Ed. Enciclopedică, București, p. 124–134.
- N. Ursulescu 2001a: *Dovezi ale unei simbolistici a numerelor în cultura Precucuteni*, în *MemAntiq* XXII, p. 51–70.
- N. Ursulescu 2002: *Construcțiile – sanctuar în cadrul organizării interne a așezărilor din eneoliticul timpuriu al României*, în *Istorie și Conștiință, AnStUAICuza*, Iași, p. 3–7.
- N. Ursulescu 2002a: *Sanctuarul eneolitic de la Isaiia. Religie și magie acum 6000 de ani*, în *Academica*, S.N., XII, 2–3, Academia Română, p. 40–43.
- N. Ursulescu 2003: *Position des constructions-sanctuaires dans les habitats de l'énéolithique ancien de la Roumanie*, în *CCDJ*, XVI–XVII, p. 42–47.
- N. Ursulescu 2004a: *La valeur sacrée des nombres dans l'énéolithique de Roumanie*, în *Actes du XIV Congrès UISPP, Univ. de Liège, Belgique, 2–8 sept. 2001*, BAR IS 1303, p. 325–331.
- N. Ursulescu, V. Batariuc 1987: *L'idole androgyne de Mihoveni (dép. de Suceava)*, în *La Civilisation de Cucuteni en contexte européen*, p. 309–312.
- N. Ursulescu, V. Merlan 1997: *Isaiia, com. Rădăcăneni, Jud. Iași*, în *CCA. Campania 1996*, București, p. 32.
- N. Ursulescu, F. A. Tencariu 004: *Aménagements de culte dans la zone des foyers et des fours de la culture Precucuteni*, în *MemAntiq*, XXIII, p. 129–144.
- N. Ursulescu, F. A. Tencariu 2006: *Religie și magie la est de Carpați acum 7000 de ani. Tezaurul cu obiecte de cult de la Isaiia*, Ed. Demiurg, Iași.
- N. Ursulescu, F. Tencariu 2007: *Noi date privind arhitectura locuințelor din cultura Precucuteni*, în N. Ursulescu (ed.), *Dimensiunea europeană a civilizației eneolitice est-carpătice*, Iași, p. 131–156.
- Ursulescu et alii 1999: N. Ursulescu, D. Boghian, V. Cotiugă, *Târgu Frumos-Baza Pătule, jud. Iași*, în *CCA. Campania 1989*, p. 120.
- M. M. Vasić 1932a-c, 1936: *Praistorijska Vinča: I = 1932a, II = 1932b, III = 1932c, IV = 1936*, Beograd.
- N. Vlassa 1963: *Chronology of the Neolithic in Transylvania in the Light of the Tărtăria Settlement's Stratigraphy*, în *Dacia*, N.S., VII, p. 485–494.
- N. Vlassa 1966a: *Douăsprazece figurine cu cap mobil de la Turdaș*, în *Sargetia*, IV, p. 9–16.
- N. Vlassa 1970: *Așezarea neolitică de la Cluj*, în *ActaMN*, VII, p. 3–39.
- N. Vlassa 1970a: *Săpăturile de salvare de la Iernut*, în *Materiale*, IX, p. 167–176.
- N. Vlassa 1972: *Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criș în România*, în *ActaMN*, IX, p. 7–38.
- N. Vlassa 1972a: *Zona balcano-asiatică și Transilvania. Răspuns unei note polemice*, în *ActaMN*, IX, p. 367–373.
- N. Vlassa 1972b: *Eine frühneolithischen Kultur mit bemalter Keramik der Vor-Starčevo-Körös – Zeit in Cluj-Gura Baciului, Siebenbürgen*, în *PZ*, 47, 2, S. 174–197.
- N. Vlassa 1976: *Neoliticul Transilvaniei. Studii, articole, note*, BMN III, Cluj-Napoca.
- N. Vlassa 1978: *Problema existenței evidencelor domestice în cadrul culturii Vinča-Turdaș*, în *ActaMN*, XV, p. 19–47.
- N. Vlassa 1979: *„Căsuțele de cult” de la Turdaș*, în *Apulum*, XVII, p. 9–23.
- J. Vuković 2004: *Statistic and Typological Analyses of the Early Neolithic Pottery Excavated in the Structure 03 at the Site of Blagotin near Trstenik*, în *The Neolithic in the Middle Morava Valley*, Belgrade, p. 83–156.
- R. Vulcănescu 1970: *Măștile populare*, Ed. Științifică, București.
- S. M. Winn 1981: *Pre-writing in Southeastern Europe. The Sign System of the Vinča Culture ca. 4.000 BC*, Western Publishers, Calgary.
- V. G. Zbenović 1996: *Siedlungen der frühen Tripol'e-Kultur zwischen Dnestr und Südlichem Bug*, Archäologie in Eurasien, Band I.